

Univerzita Hradec Králové
Filozofická fakulta

Bakalářská práce

2023

Nikita Tarassenko

Univerzita Hradec Králové

Filozofická fakulta

Katedra archeologie

Výpovědní možnosti materiální kultury Sarmatů v Dolním Povolží ve 3.-4. století

Bakalářská práce

Autor: Nikita Tarassenko
Studijní program: B0222A120009
Studijní obor: Archeologie
Vedoucí práce: Prof. PhDr. Eduard Droberjar, Dr.

Hradec Králové, 2023

Zadání bakalářské práce

Autor: Nikita Tarassenko

Studium: F21BP0282

Studijní program: B0222A120009 Archeologie

Studijní obor:

Název bakalářské práce: **Výpovědní možnosti materiální kultury Sarmatů v Dolním Povolží ve 3.-4. století**

Název bakalářské práce AJ: Noticeable possibilities of Sarmatian material culture in Lower Volga region in 3.-4. ct. CE

Cíl, metody, literatura, předpoklady:

Cílem práce je zhodnocení významu pozdě sarmatské kultury v mladší době římské na území jihozápadního Ruska, východní Ukrajiny a západního Kazachstánu, resp. v meziříčí Volhy a Donu a jejich blízkého okolí. Autor se pokusí charakterizovat vybrané aspekty materiální kultury nomádů, dále se zaměří zejména na sociální diferenciaci společnosti, strukturu vojska a typy militarií. Pozornost bude rovněž věnována specifickým archeologickým dokladům (artefaktům) příznačným pro Sarmaty podle nejnovějších objevů a studií. Práce bude doplněna o mapu(-y) a obrazové přílohy vybraných artefaktů a nálezových celků.

- Skripkin, A. 2017: Sarmaty. Volgograd. (RU)
- Sulimirskij, T. 2020: Sarmaty. Drevnij narod juga Rossii. (RU)
- Simojenko, A. 2009: Sarmatskie vsadniki Severnogo Pričernomorja. Petrohrad. (RU)
- Černěnko, E. (et al.) 1984: Vooruzhenie Sarmatov a Skifov. Kiev. (RU)
- Mastykova, A. - Kazanskij, M. 2013: Privilegirovannyje pogrebenija u federatov Vostočnoj Rimskoj imperii na territorii Abchazii (2.-7. v. n. e.). Bělgorod. (RU)
- Mastykova, A. 2015: Social'naja stratifikacija naselenija Kavkaza v konce antičnosti i načale sredněvěkovja. Materialy meždunarodnoj naučnoj konferencii. Suchum. (RU)
- Krivošeev, M. 2005: Pozdněsarmatskaja kultura južnoj časti meždurečja Volgy a Dona. Problemy chronologií a periodizacii. (RU)
- Něfjodkin, A. 2011: Vojennoje dělo Sarmatov i Alanov. (RU)

Zadávací pracoviště: Katedra archeologie,
Filozofická fakulta

Vedoucí práce: doc. PhDr. Eduard Droberjar, Dr.

Datum zadání závěrečné práce: 27.2.2023

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem tuto bakalářskou práci vypracoval pod vedením Prof. PhDr. Dr. Eduarda Droberjara samostatně a uvedl jsem všechny použité prameny a literaturu.

V Hradci Králové dne 18.07.2023.

Poděkování:

Prof. PhDr. Dr. Eduard Droberjar, Dr. Alexander Vasiliev,
Tereza Tesařová, Mgr. Dominik Děcký, Bc. Jakub Hurt, Bc. An-
tonin Šturm, Ladislav Tomeš, Adam Fojtášek, Naděžda Taras-
senko, Jurij Tarassenko, Alisa Tarassenko

Anotace

Tarassenko, N. 2023: Výpovědní možnosti materiální kultury Sarmatů v Dolním Povolží ve 3.–4. století. Hradec Králové: Filozofická fakulta, Univerzita Hradec Králové, 147 stran. Bakalářská práce.

Sarmaté – iranojazyčný kočovný národ, co od 4. stol. př. n. l. v průběhu celého tisíciletí obsazoval v různých obdobích území od Uralu do Dunaje, kde v různých chronologických úsecích hrál důležitou politicko-ekonomickou roli. Tento pojem je souhrnným etnonymem, totožný „Slovanům“ nebo „Germánům“. Velké množství různých kmenů, národů a politických svazů bylo spojeno tímto slovem převážně ve výsledku válečných aktivit, ovšem později byly všechny kmeny také propojeny společnou ekonomikou, politikou, tradicemi, a nakonec i osudem. Avšak nikdy nedokázali vytvořit jednotný politický útvar; kultury různých skupin a kmenů, které do svazu zasazujeme, se mezi sebou vždy rozlišovaly. V písemných pramenech se Sarmaté uvádí jako kočovníci a spojený s nimi archeologický materiál to potvrzuje. Po sarmatech prakticky nezbyly žádné památky sídlištního charakteru: osídlení, hradiště, obzvláště měst. Z archeologického hlediska jsou reprezentovány pouze pohřebními lokalitami.

V rámci této práce provádím kompilační metodou soupis základních charakteristik a faktorů, považovaných za zásadní při zkoumání pozdně sarmatské kultury, s účelem propojit starší vědecké poznání s výsledky novějších studií. Vidím za potřebu opatrně prostudovat tyto zdroje a sestavit stravitelnější shrnutí v českém jazyce pro perspektivní zájemce o toto téma. Vzhledem ke geografickému omezení jsou moje možnosti osobní návštěvy míst, o kterých se tu bude psát, velice nízké. Z tohoto důvodu jsem spoléhal převážně na digitální zdroje. Provedl jsem dlouhou a opatrnou práci s řadou zásadních zdrojů za posledních sto let, převážně v jejich digitální podobě.

Klíčová slova: kultura pozdně sarmatská, archeologie, Sarmaté, Dolní Povolží, mladší doba římská

Annotation

Tarassenko, N. 2023: Noticeable possibilities of Sarmatian material culture in Lower Volga region in 3.–4. ct. CE. Hradec Králové: Philosophical Faculty, University of Hradec Králové, 147pp. Bachelor's degree Thesis.

Sarmatians is the nomadic people, which ever since the 4th ct. CE. occupied vast lands from Ural Mountains to Danube River during a whole millennium. During this time, it played a major political and economic role on these lands. This term is an ethnonym, like Slavs or Germans. Big number of different tribes, peoples and political alliances were connected by this word mostly in a result of the wars waged upon them, although later they all were also united under the common economy, politics, traditions and, after all, fate. Although they were never able to create a common political entity due to the cultural differentiations between these tribe. In written sources Sarmatians are mentioned as nomads, and the archeological material related to them confirms this. Sarmatians left practically no traces of their settling activities: no villages nor cities. From the archeological retrospective, they are represented exclusively by burial grounds.

In this thesis I am making a compilation all the foundational characteristics and factors considered as basics for studying of the late Sarmatian culture with a sole purpose of connecting the older knowledge with the results of latest research. I see a need to carefully study these sources and to create a comprehensible summary in Czech language for anyone, who in perspective might be interested in this theme. Due to geographical limitations, I was not able to visit the places I will write about personally. Because of that I had to rely mostly on digital sources. I have performed a long and careful work with a group of sources of capital importance for the last one hundred years, mostly their digital versions.

Key words: late Sarmatian culture, archeology, Sarmatians, Lower Volga region, late Roman period

Obsah

1. ÚVOD	1
2. DĚJINY BĀDÁNĪ	2
3. GEOGRAFICKÉ VYMEZENĪ	6
5. POHŘEBNĪ RITUS A KATEGORIE HROBOVÝCH LOKALIT	13
6. HLAVNĪ TYPY ARTEFAKTŮ	43
6.1. MILITARIA.....	43
6.2. PRESTIŽNĪ ARTEFAKTY	49
6.3. SPECIFICKÉ ARTEFAKTY	52
7. CHARAKTERISTIKA BOJOVNĪKŮ	54
8. SOCIÁLNĪ DIFERENCIACE SPOLEČNOSTI	58
9. PROBLEMATIKA NOMÁDSKÉHO ZPŮSOBU ŽIVOTA	63
ZÁVĚR	67
SEZNAM LITERATURY	68
KATALOG	79
<i>I. region</i>	79
<i>II. region</i>	90
<i>III. region</i>	97
<i>IV. region</i>	105
OBRAZOVÁ PŘÍLOHA	115
TABULKY	132

1. Úvod

Sarmaté – iranojazyčný kočovný národ, co od 4. stol. př. n. l. v průběhu celého tisíciletí obsazoval v různých obdobích území od Uralu do Dunaje, kde v různých chronologických úsecích hrál důležitou politicko-ekonomickou roli. Byl to jeden z mnoha kmenových svazů, který migroval z asijského východu do evropského západu, čímž do jisté míry ovlivnil velké stěhování národů. Jako každý jiný v tomto období, byli nuceni migrovat pod nátlakem silnějších konkurentů, což je vynutilo se stát součástí té samé agresivní nomádské vlny, před kterou se sami snažili utéct. Konec konců toto, a řada dalších faktorů, přispělo k pádu Římského impéria a k zahájení ultimativních změn ve starém světě.

Pojem „Sarmaté“ je souhrnným etnonymem, totožný „Slovanům“ nebo „Germánům“. Velké množství různých kmenů, národů a politických svazů bylo spojeno tímto slovem převážně ve výsledku válečných aktivit, ovšem později byly všechny kmeny také propojeny společnou ekonomikou, politikou, tradicemi, a nakonec i osudem (*Skripkin 2017, 7*). Avšak nikdy nedokázali vytvořit jednotný politický útvar; kultury různých skupin a kmenů, které do svazu zasazujeme, se mezi sebou vždy rozlišovaly (*Sulimirskij 2020, 6–12*). V písemných pramenech se Sarmaté uvádí jako kočovníci a spojený s nimi archeologický materiál to potvrzuje. Po sarmatech prakticky nezbyly žádné památky sídlištního charakteru: osídlení, hradiště, obzvlášť měst. Z archeologického hlediska jsou reprezentovány pouze pohřebními lokalitami (*Skripkin 2017, 13*).

Počátkem pozdně sarmatské kultury se momentálně bere první polovina 2. století n. l. Vzniká na rozsáhlém území od Uralu až po Černomoří. Synchronní památky na celém tomto území ukazují na téměř současný vznik hlavních prvků této kultury na tak rozlehlém území. V období, kdy se pozdně sarmatská archeologická kultura teprve začala formovat, kmeny sarmatských a mnoha jiných nomádských národů íránské jazykové skupiny přebývaly ve stepích jižního Ruska již přes 5 století (*Krivošeev 2005, 4*).

V rámci této práce provádím kompilační metodou soupis základních charakteristik a faktorů, považovaných za zásadní při zkoumání pozdně sarmatské kultury, s účelem propojit starší vědecké poznání s výsledky novějších studií. Vidím za potřebu opatrně prostudovat tyto zdroje a sestavit stravitelnější shrnutí v českém jazyce pro perspektivní zájemce o toto téma. Vzhledem ke geografickému omezení jsou moje možnosti osobní návštěvy míst, o kterých se tu bude psát, velice nízké. Z tohoto důvodu jsem spoléhal převážně na digitální zdroje. Provedl jsem dlouhou a opatrnou práci s řadou zásadních zdrojů za posledních sto let, převážně v jejich digitální podobě.

2. Dějiny bádání

O systematickém zájmu o Sarmaty v sovětské a post-sovětské historické nauce je známo již od 18. století. Až do konce 19. a začátku 20. století sarmatská studia byla tvořena převážně zpracováním prací antických autorů, což pomohlo vygenerovat určitou zkušenost analýzy písemných pramenů, a dokonce i přivedlo k teorii o iranojazyčném původu Sarmatů. Všechno to jen zvětšovalo zájem o tuto problematiku, ovšem až do té doby stále při její bádání chyběla zcela nezbytná složka – informace o materiální kultuře tohoto nomádského národu. (*Smirnov* 1964, 5–8).

Postup rozvoje obeznámenosti vůči Sarmatské kultuře byl značně zpomalen výrazně větším zájmem o bohaté nomádské kurhany a antické památky severního Počernomoří, což téměř vždy vedlo k vykrádání než vědě. Jedině díky rozsáhlým vykopávkám N. Veselovského v Kubani a V. Gorodcova v Ukrajině archeologové poprvé obdrželi značné množství kulturního materiálu pozdně sarmatské kultury, vhodného pro zkoumání. Dále následoval pomalý, ale jistý spád tendence vykrádání hrobů, následkem čehož postupně přibývalo většího množství nálezů do lokálních muzeí, včetně těch v Dolním Povolží, kde k tomu nejvíc za své doby přispěl A. Spicin. Jeho práce v tomto regionu měla velký vědecký význam a byla prvním krokem k zahájení místní tradice zkoumání sarmatských památek, která úspěšně pokračuje dodnes. Spicin jako první označil základní charakteristiky pozdně sarmatské kultury, aniž by se jakkoliv snažil definovat etnickou příslušnost svých nálezů. (*Skripkin* 1984, 3–5). V pohřebištích Maševka a Lebažje zdokumentoval mohyly se severní orientací, deformovanými lebkami s keramickými miskami vedle, zaplněnými beranými kostmi, malými zrcátky a sponami, datovanými 2.–3. stol. n. l., což se dnes považuje za starší fázi pozdně sarmatské kultury (*Spicin* 1896, 141–154).

Přesnější identifikace památek pozdně sarmatské kultury vede k výzkumům P. Raua 20. let 20. stol. v Dolním Povolží, kde svoje tamější nálezy přiřadil k pozdně římskému stadiu. Nejtypičtějším příznakem této kultury považoval vytvoření úzkých jam s výklenkem, převážně v západní stěně, a severní orientaci pohřbu. Nechyběly i zdeformované lebky, kterých v nalezených kurhanech bylo přes 70 %. Hrobový inventář tvořily meče a dýky bez kovové záštity a hlavice, přívěsková zrcátka, miniaturní kubické nádoby (vykuřovadlo), *Fe* nůžky, hranaté karneolové korále a jiné (*Rau* 1927, cit. podle *Skripkin* 1984, 8–10).

Památkám, které identifikoval P. Rau, B. Grakov říkal „alanské“ nebo „památky šipovské kultury“. Ve Volho-Uralském regionu byla nabízena i jiná pojmenování. Vzhledem k tomu

že B. Grakovem byla zformulována kulturní jednotnost Savromatů a Sarmatů, „alanská“ a „ši-povská“ kultura se vnímala jako závěrečný, čtvrtý stupeň této jednotné kultury (*Grakov* 1947, 100–121).

Než byl článek B. Grakova o jeho studiích nomádů starší doby železné Volho-Uralského regionu publikován, byly mu nabídnuty jiné názvy této kultury. Například v doktorské práci K. Smirnova byl použit termín „pozdně sarmatské stadium“. Nadále se v pracích Smirnova používaly názvy jako „pozdně sarmatská etapa“ nebo „pozdně sarmatská kultura“, což výstižně definovalo kulturní specifiku tohoto období (*Smirnov* 1950, 97–114; 1954, 195–219). Postupně se této tendence chytila vědecká společnost, díky čemuž je pojem „pozdně sarmatská kultura“ nadále dominantním označením. (*Skripkin* 2017, 210).

První rozsáhlejší archeologické výzkumy v jižní části meziříčí Volhy a Donu byly provedeny P. S. Rykovym v roce 1929 u obce Abganěry, neboli dnešní Abganěrovo (*obr.* 1:21). Našel tam tři kurhany, ve kterých byly nalezeny diagonální mohyly, a ty přiřadil k pozdně sarmatské kultuře. Expedice P. S. Rykova, mimo jiné zkoumala i vzdálené stepní regiony, a v Kalmycku mezi léty 1933–1934 prozkoumala veliký kurhanový mohylník, který soustředil památky různých období regionu Tri brata (*obr.* 1:5). Roku 1937 byly prozkoumány kurhanové skupiny Cagan-El'sin (*obr.* 1:4) a Bičkin-Buluk (*obr.* 1:6), které poskytly další pohřby řazené do období pozdně sarmatské kultury (*Krivošeev* 2006, 13–14).

Další archeologické výzkumy mezi Volhou a Donem byly kvůli 2. světové válce obnoveny až za několik desetiletí. Dokonce byly prováděny mnohem intenzivněji. Zkoumání řady velkých kurhanových komplexů na pravém břehu Volhy jako Krivaja Luka, Starica, Kuzin Chutor a Baranovka (*obr.* 1:14–17), které se nacházejí na území Astrachaňské oblasti, je spojené s prací Astrachaňské expedice LOIA¹, v jejímž čele byl V. P. Šilov v 60. letech a s prací Povolžské archeologické expedice (PAE) v 70. a 80. letech, pod vedením G. A. Fedorova-Davydova (*Korobkova* 2011, 9). Výzkumy PAE v tomto regionu předcházely stavbě Astrachaňsko-Kalmyckého rýžového zavlažovacího systému. Velké archeologické projekty ve Volgogradské oblasti v 60. a 70. letech byly spojeny s prací expedice LOIA pod vedením V. P. Šilova (*Šilov* 1982, 11–12).

Výsledkem bylo objevení velkých kurhanových mohylníků v povodí Esaulského Aksaje: Ternovskij, Aksenovskij a mohylník u Žutova (*obr.* 1:18–20). Mezi různě datovanými

---

¹ *Transkripce:* Leningradskoje oddělení Instituta archeologii // *RU:* Ленинградское отделение Института Археологии // *CZ:* Leningradské oddělení archeologické univerzity

mohylami byly objeveny také i pozdně sarmatské. Na jihu Kalmycka započala od 60. let své působení expedice pod vedením I. V. Sinicyna. Po záchranném výzkumu na místě stavby Čorgajského vodojemu byly prozkoumány mohylníky Vostočnyj Manyč I, II a III (*obr. 1:1–2*). Kromě toho byly prokopány další mohylníky neohrožené stavbou. Šlo o Archarinskij (*obr. 1:3*) a Elistinskij (*obr. 1:7*) mohylníky (*Sinicyn 1966, 13–15; 1971, 3–10*). Výsledkem těchto vykopávek jsou desítky nově objevených, pozdně sarmatských pohřebišť. Od 2. poloviny 70. let se v Rostovské oblasti aktivně účastnili archeologických výzkumů archeologové Rostovské státní univerzity, Rostovského pedagogického institutu, Azovského oblastního musea, Novočerkasského musea a Rostovského oblastního musea (*Korobkova 2011, 146–147*). Jmenovitě jde o V. P. Kopylova, S. A. Naumenka, E. I. Bepalyjje, I. N. Parusimova a L. S. Il'jukova. Taková aktivita lokální archeologie byla spojena se začátkem výstavby sítí zavlažovacích systémů Donského, Martynovského a Cimljanského (*Korobkova 2011, 11–12*). Během několika let bylo na tomto území prozkoumáno velké množství nových kurhanových komplexů (*Mastykova 2009, 15*).

Systematické vykopávky, které v 70. letech prováděly expedice z Moskvy, Petrohradu a Elisty, objevily nové památky pozdně sarmatské kultury. Pod vedením E. V. Schneidsteina byl v roce 1974 prokopán velký kurhanový mohylník Kupcyn Tolga (*obr. 1:9*), kde byla většina kurhanů datována do pozdně sarmatského období (*Schneidstein 1981, 43–57*). Kalmycko-Astrachaňská archeologická expedice Kalmyckého vědeckého institutu historie, filologie a ekonomiky, ve spolupráci s Kalmyckou státní univerzitou pod vedením E. V. Cuckina, S. Vasjutkina, S. Arapova a A. Nikolajeva prováděla vykopávky po celé republice (*Cuckin 1980, 87–89*). Výzkumy výše jmenovaných expedicí značně pomohly rozšířit databázi pozdně sarmatského materiálu (*Sulimirskij 2020, 129–132*).

Od začátku 80. let pracují ve Volgogradské oblasti archeologické expedice Volgogradské státní univerzity pod vedením V. M. Klepikova, I. V. Sergeckova, A. N. Ďjačenkova a Volgogradské státní pedagogické univerzity pod vedením V. I. Mamontova a E. P. Mys'kova (*Mys'kov 1994, 64–66*). Expedice VolGU² v povodí řeky Eusalovskij Aksaj prozkoumala několik kurhanových komplexů vedle obcí Abganěrovo, mohylníky Aksaj I, Pěřegružnoje I a Šurganovy Kurhany. Expedicí Volgogradské státní pedagogické univerzity byly prozkoumány mohylníky Antonov, Věrbovskij, Verchněrubežnyj, Ves'olyj, Gromoslavka, Dubovyj, Nagavskij, Novyj Rogačik, několik skupin mohylníků Okt'abrskij, Pervomajskij a Stěpaněvka

---

² *Transkripce:* Volgogradskij Gosudarstvennyj Universitet // *RU:* Волгоградский Государственный Университет // *CZ:* Volgogradská Státní Univerzita

(*Mys'kov* 1994, 64–66). Mezi těmito památkami jsou jak jednotlivé pohřby pozdně sarmatského období, tak i velké skupiny, které tvoří několik desítek pohřebních komplexů. Příkladem toho může být Abganěrovo II (*Krivošeev – Skripkin* 2006, 126–127).

Dodnes Rostovské krajské museum, Volgogradská národní univerzita, Saratovská národní univerzita a řada dalších institucí pokračuje ve zkoumání neustále přibývajícího kulturního materiálu, vztahujícího se k pozdně sarmatské kultuře ve Volho-Donském regionu. Poslední leta nebyla příliš hojná na nová unikátní naleziště, proto se moderní archeologové nadále věnují starším nálezům a pokračování v systematickém zkoumání důležitých nalezišť, odhalených v 60.–80. letech. Díky neustálému technologickému pokroku a zodpovědnému přístupu vůči starému materiálu, moderní archeologie každý rok získává novou informaci pro lepší pochopení této problematiky.

3. Geografické vymezení

Stepní oblast od středního toku Donu na severu do Příkubanské roviny na jihu, od prahů Doněckého pohoří na západě do Jergeninské vysočiny na východě, může být rozdělena na další fyzicko-geografické regiony: 1. Východodonské pohoří; 2. Donodoněcká propadlina; Cymljanskij region; 4. Východní regiony Doněckého pohoří; 5. Severopřiazovská rovina; 6. dolní Don; 7. Taganrogský záliv; 8. severní okraj Příkubanské propadliny; 9. Manyčskij region; 10. Salo-Manyčské meziříčí (*obr. 2*) (*Toločko* 2013, 5).

V hydrologické literatuře se pod pojmem „*dolní Don*“ považuje tok řeky Don od Kalače do Taganrožského zálivu (*Molodkin* 1980, 140). K území dolního Donu patří ze severní strany východní regiony Doněckého pohoří, nevysoké (do 250 m) vrchoviny, jejichž svahy jsou rozděleny hlubokými údolími a úžlabinami. Sedimentární horniny se v meziříčí skládají z diluviální hlíny, v údolích se skládají z aluviální hlíny. Krajiny delty Donu jsou charakterizovány přítomností mohutných masivů široce vytáhnutých dun, které jsou pozůstatky původních břehů paleo-Donu, transformovaných erozí (*Rodionov* 1958, 28–29). Duny a jejich masivy jsou odděleny početnými rameny suchých řek a menšími jezírky, díky čemuž se objevuje svérázný krajinný komplex se specifickou půdní vrstvou a vegetací. Existuje několik faktorů důležitých pro definování rozvoje systému migračních procesů Sarmatů a úroveň intenzity antropogenního vlivu na přírodní podmínky dolního Donu (*Toločko* 2013, 5). Nejdůležitějším z nich je geografická poloha regionu jako křižovatky migračních a obchodních stezek během tisíce let, a prezenze velké vodní arterie v podobě řeky Don, podél které se nacházela důležitá obchodní centra mezi Velkou stepí a Středozemním mořem. Dále je relevantní blízkost Azovského moře, příznivé klimatické podmínky, hojnost flory, fauny a úrodné půdy (*Kijaško* 2013, 78).

Nositelé pozdně sarmatské kultury rozšiřovali svoje území v obrovském rozsahu a za relativně krátkou dobu, proto můžeme nacházet památky synchronní s jejich kulturními prvky jak na Uralu, tak i v Podunají. Ovšem v různých regionech mají památky 2.–4. stol. také i svoje specifické charakteristiky, odlišující je od památek ve Volho-Donském území. V některých případech ty rozdíly jsou tak výrazné, že doteď probíhají spory o správnosti jejich zařazení do pozdně sarmatského kulturního okruhu. (*Skripkin* 2017, 226).

Povolží a meziříčí Volhy a Donu jsou oblastmi s nejhojnějším počtem nálezů, vztahujících k této kultuře (*Moškova* 2009, tab. 1). Nejsevernější pohřební komplexy této kultury v regionu se nacházejí u řeky Samary – Andreevka, Vilovatoje, Berezňaky (*obr. 1:71–73*)

(*Matveeva* 2007, 194–198). Na jihu jsou známy památky pozdně sarmatské kultury v Astračanské oblasti, až do delty Volhy (Bilinga, Lbiše). Hodně památek spadajících do této kultury bylo odhaleno v Kalmycku. Hranicí masového rozšíření pozdně sarmatských památek na jihu je řeka Manyč (*obr. 1, 1–2*). Jižněji od Manyče se objevují výrazně vzácněji, až na dolní tok Donu a části východního Azova (*Skripkin* 2017, 227).

Kartografické členění pozdně sarmatských lokalit provedené M. Krivoševym odhalilo několik specifických regionů podle jejich shromáždění v meziříčí Volhy a Donu (*Krivošev* 2005, 132–133). Památky v každém z nich se odlišují nejen geografickou polohou, ale i podobou určitých vlastností pohřebního ritu a často i inventářem. Takové rozdělování památek je částečně podmíněno nerovnoměrností zkoumání celé oblasti meziříčí; terénní výzkumy dokazují, že právě v těchto regionech bylo soustředěno největší množství kurhanových mohylníků (*Moškova* 2009, 21).

Účelnost vyčlenění regionů je potvrzena výsledky zkoumání, které budou podrobněji rozebírány dále v kapitole 5. Tyto výsledky svědčí o mnohých rozdílech v rozvoji pozdně sarmatské kultury v každém z nich (*Moškova* 2009, 22).

I. region. Oblasti přiléhající k pravému břehu Volhy, kam patří severní regiony Astračanské oblasti, severovýchodní a centrální regiony Kalmycka.

II. region. Řeky Jesaulovskij Aksaj, Myškovy a severnější regiony až k místu maximálního sblížení Volhy a Donu, kde se nyní nachází Volho-Donský plavební kanál.

III. region. Dolní a střední toky Salu a Manyča (pravý břeh), Dono-Salské meziříčí, řeka Kuromojarskij Aksaj.

IV. region. Levý břeh řeky Vostočnyj Manyč a jihozápadní regiony Kalmycka.

4. Kulturní a chronologické vymezení

Problematika chronologického vymezení pozdně sarmatské kultury vždy byla jednou z nejdůležitějších pro odborníky (*Smirnov* 1947, 75–78; *Grakov* 1947, 120–121). Podle nejznámějších publikací věnovaných tomuto tématu můžeme zcela přesně popsat rozvoj pozdně sarmatské kultury ve Volho-Donském meziříčí. Její formování začalo během druhé poloviny 2. stol. n. l. Od konce 2. až do poloviny 3. stol. n. l. byla ve své dominantní fázi. Druhou polovinou 3. a koncem 4. stol. n. l. se datuje závěrečná etapa pozdně sarmatské kultury (*Skripkin – Krovišeev* 2006, 126–127).

Dlouholeté výzkumy nám umožňují představit nejzákladnější prvky této kultury ve zkoumaném regionu. Mezi ně patří převládání mohyl pod menšími individuálními kurhanovými násypy; rozšíření úzkých obdélníkových jam nebo mohyl s výklenkem a úzkými vstupy; severní orientace pohřbených a hromadné rozšíření trendu umělé deformaci lebek (*Sulimirskij* 2020, 129). Tato kultura se mimo jiné charakterizuje celou řadou dalších prvků, které budou v této kapitole probrány. Pro podrobnější odhalení pozdně sarmatské kultury se potřebujeme obrátit k základní charakteristice středně sarmatské kultury. Ve středně sarmatském období byly dominantním typem pohřebišť v dolním Povolží střední, široké obdélníkové a čtvercové konstrukce (*Raevskij* 1997, 100–105). V severním meziříčí Volhy a Donu 61.25 % z celkového počtu pohřebišť tvořily mohyly v čtvercových a širokých obdélníkových jámách, v jižní jich bylo 49.23 %, v Povolží 35.44 % (*Raevskij* 2002, 93, *tab.* 1). Velké procento z toho je tvořeno diagonálními mohylami: ve Volho-Donském meziříčí od 13.85 % do 18.75 %, v Povolží 28.21 % (*Skripkin* 1990, 185, *tab.* 16; *Gluchov* 2005, 89–139, *tab.* 6; *Raevskij* 2002, 94, *tab.* 1).

Úzké obdélníkové mohyly ze středně sarmatské kultury v dolním Povolží tvoří 9.66 % z celkového počtu pohřebišť, v meziříčí se vyskytují v 8 % případů, v Povolží v 15.81 %. Ten typ mohyl byl dominantním ve svém období (16.34 %). Jámy s rameny byly zcela sporadickým druhem pohřebních konstrukcí v sarmatském světě, čemuž svědčí statistika jejich využití ve středně sarmatské kultuře: pouhých 3.49 % (*Raevskij* 2002, 93, *tab.* 1).

Ve druhé polovině 2. stol. n. l. se poměr druhů pohřebních konstrukcí dramatickým způsobem mění. Mohyly s výklenkem (*obr.* 3:9–10) se stávají dominantním typem: 36 % z celkového počtu pohřebišť toho období. V Povolží je jejich poměr 48 %, v meziříčí Volhy a Donu 33 %. V Povolží se tyto mohyly nacházejí ve 12.5 % kurhanů, v meziříčí ve 43 %. Je důležité si pamatovat že v pozdně sarmatském období čtvercové mohyly téměř kompletně mizí; ve většině případu je vynahrazují široké obdélníkové jámy (*obr.* 3:1–8). Ve 41 % širokých obdélníkových jam byla zaznamenána diagonální poloha pohřbených (43 mohyly): mezi

nimi se pouze 14 % nacházelo v Povolží a zbytek byl v meziříčí (*Krivošeev – Skripkin 2011, 129*).

Ve druhé polovině 2. stol. a první polovině 3. stol. n. l. jsou úzké obdélníkové jámy (*obr. 3:11–12*) 3. nejčastěji používanými mohylovými konstrukcemi a byly zaznamenány ve 24 % z objeveného celku. V Povolží se objevují v 39.5 % případů, v meziříčí jenom v 16 % z celkového počtu kurhanů. Katakombní konstrukce, neznámé v pohřebních tradicích středně sarmatské kultury, se v pozdně sarmatském období nacházejí ve 4 % kurhanů (12 mohyl) z meziříčí Volhy a Donu (*tab. 1*). V Povolží podobné konstrukce doposud nejsou známy (*Krivošeev 2017a, 59*).

Jámy s rameny v pozdně sarmatském období téměř nepotkáváme, stejně jako ve středně sarmatském období. V meziříčí Volhy a Donu tento typ mohyl tvoří 3 % z celkového počtu prozkoumaných pohřebních konstrukcí (*tab. 1*). Při porovnání orientací pohřbených ve středně sarmatském a pozdně sarmatském období si můžeme všimnout velkých změn v pohřebním ritu. Během středně sarmatského období jižní orientace převládala, severní orientaci mělo pouze 1.64 % hrobů (*Raevskij 2002, 94*). V pozdně sarmatském období to probíhá jinak (*tab. 2*). Severní orientace během druhé poloviny 2. stol. a první poloviny 3. stol. n. l. byla zaregistrována u 57.6 % pohřbených, jižní u 38 %. Při systematizaci těchto údajů podle regionů je vidět, že v meziříčí se severní orientace vyskytuje v 54.2 % mohyl a severní v 40.7 %. V Povolží je opačná situace; severní orientace byla zaregistrována v 84.2 % mohyl a jižní v 12.3 % (*Krivošeev – Skripkin 2011, 131*).

Novým jevem v pozdně sarmatské kultuře byla tradice hromadné deformaci hlav. Nejčastěji se pohřbení s deformovanými lebkami nacházeli v mohylách s výklenkem (50 % z definovaných), pak v úzkých obdélníkových jámách (25.5 %) a širokých obdélníkových jámách (21.7 %); jedinečně se vyskytovali v jámách s rameny (1.5 %) a katakombách (0.8 %) (*Moškova 2009, 93*).

Vznik nových pohřebních tradic nespojených se středně sarmatskou kulturou může svědčit o tom že v polovině 2. stol. n. l. v prostředí nomádů dolního Povolží probíhají velké etnické změny (*Skripkin 2017, 224*). Vzhledem k tomu, jak souběžně se objevovaly hlavní definující prvky pozdně sarmatské kultury na obrovském prostoru od Puralí do severního Příčernomoří, můžeme posoudit, že ten proces byl velice intenzivním.

Zmíněné změny byly vyvolány nejspíše příchodem nových nomádských tradic z východních regionů do Uralských a Volho-Donských stepí. V „nejčistší“ podobě se pozdně sarmatské prvky vyskytovaly v jižním Puralí (*Raevskij 2009, 164*). V dolním Povolží se východní kořeny pozdně sarmatské kultury nejlíp odrazovaly intenzitou šíření nových tradic.

Právě tam prvky středně sarmatské kultury mizely nejrychleji v porovnání s meziříčím (*Kri-vošev – Skripkin 2011, 133*).

Celkově se situace ve Volho-Donském meziříčí výrazně lišila od Povolží. Šíření pozdně sarmatské kultury z východu a její upevnování na levém břehu Volhy během druhé poloviny 2. stol. n. l. přivedlo k odstěhování obyvatelstva středně sarmatské kultury z Povolží do meziříčí, což vysvětluje dlouhodobé zachování středně sarmatských pohřebních tradic v této oblasti (*Smirnov 1947, 37–38*).

Co se chronologického vymezení týče, první pokusy P. Raua o časové zařazení pozdně sarmatské kultury již do 3. stol. až 4. stol. n. l. ve 20. letech 20. stol. byly zmíněny v kapitole „Dějiny bádání“. Ovšem téměř hned jeho teorie našla oponenta v podobě K. Smirnova, podle kterého by dolní hranice pozdně sarmatské kultury měla být snížena ke 2. stol. n. l. kvůli, jak on tvrdil, nespravedlivému pokusu P. Raua uměle snížit úroveň kulturního rozvoje Povolžích nomádů v porovnání s populací západoevropského Barbarika (*Smirnov 1947, 75–76*). Také se podle něj většina charakteristických prvků pozdně sarmatské kultury již projevovala v průběhu středně sarmatské kultury, nicméně velice sporadicky. Podle Smirnova se ve 2. stol. n. l. určují všechny zásadní typy předmětů, charakterizujících pohřební inventář pozdně sarmatské kultury (*Smirnov 1950, 111*).

Roku 1973 se A. Skripkin ve své práci „Позднесарматская культура Нижнего Поволжья“³ poprvé pokusil o podrobnější periodizaci této kultury na základě tehdy nesmírně rychle rostoucího počtu nových nálezů. Postupně tuto chronologii upravoval buď na základě dodatečných výzkumů, nebo na základě kritiky (*Skripkin 1982, 43–56*). Definoval následující členění: první etapa se začátkem v rozmezí 1. stol. až 2. stol. n. l. a koncem ve třetí čtvrtině 2. stol. n. l.; druhá etapa s začátkem ve třetí čtvrtině 2. stol. a polovinou 3. stol. n. l.; třetí etapa začínala v polovině 3. stol. a končila polovinou 4. stol. n. l. (*Skripkin 1973, 23–24*). Zařazení do relativní chronologie by vypadalo následujícím způsobem: první etapa by odpovídala vzniku pozdně sarmatské kultury v Povolží, čemuž svědčí vznik zásadních charakteristik pro tuto kulturu: severní orientace pohřbených, nové typy zbraní a zrcadel, nebo zúžené lebky. Druhá etapa by byla označena průnikem již zmíněných tradic pozdně sarmatské kultury v oblast meziříčí Volhy a Donu, což se bezpochybně registruje v bohatém nekropoli Tanais. Poslední a třetí etapa se zařazuje zhruba do 70. let 4. stol., způsobeno to bylo příchodem Hunů, dobytím Tanaisu a odchodem nositelů této kultury z těchto zemí (*Skripkin 2017, 223*).

---

³ *Transkripce: Pozdněsarmatskaja kul'tura Nižněgo Povolžja // CZ: Pozdně sarmatská kultura Dolního Povolží*

Později S. Bězuglov doplnil dolní hranici pro pozdně sarmatskou kulturu a určil ji k polovině 2. stol. na základě chronologii A. Skripkina. Má to ovšem svoje nuance: ve své práci musel Bězuglov podotknout, že jde o určení dolní hranice vzniku kultury přímo v dolním Povolží, kdy ji s sebou již přinesli agresivní kočovníci z východu. Co se týče zrození a prvotního rozvoje na území, odkud tyto prvky byly přineseny – to se definitivně datuje ještě dříve, než polovinou 2. stol. n. l. (Bězuglov 2001, 22). Následující bádání potvrdilo pravděpodobnost této teorie, což ji zároveň uplatnilo jako oficiální v archeologické společnosti, a proto se s jistotou uvádí dodnes ve veškeré literatuře pozdně sarmatské tematiky (Skripkin 2017, 225).

Problematičtěji vypadá určení konce této archeologické kultury. Když jde o rozebírané meziříčí Volhy a Donu, tak její rozvoj v této oblasti je od druhé poloviny 3. stol. komplikován rozšířením nových tradic, jednou ze kterých je například pohřbívání v katakombách. Nové památky se začínají výrazně lišit od tradičních pozdně sarmatských jak pohřebním rytmem, tak i hrobovým inventářem. Počítá se s tím, že památky 2. až 3. stol. n. l. a katakomby 3. až 4. stol. n. l. tvořila různá etnika, avšak zároveň se doteď rozhoduje, zdali se dají zařazovat do té stejné kultury (Skripkin 2017, 225). Podle nejnovějšího zkoumání a vzniklého v jeho výsledku nového chronologického členění konce pozdně sarmatské kultury, se uvádí že pro první chronologickou skupinu (40.–50. léta 3. stol. až první třetina 4. stol. n. l.) klasické pozdně sarmatské prvky, jako například pohřby s výklenkem, jsou stále aktuálním a nejrozšířenějším z nalezených prvků. Ovšem v pozdější skupině (zbylé dvě třetiny 4. stol. n. l.) jsou reprezentovány již jedinečně (Bězuglov 2008, 287–289).

Obecně se bere, že největší rozkvět pozdně sarmatské kultury probíhá ve druhé polovině 2. stol. až první polovině 3. stol. n. l. V Dolním Povolží a severním Černomoří ve druhé polovině 3. stol. začíná chýznutí typických prvků této kultury, ovšem i přes to se nadále vyskytují dokonce i ve 4. stol., na rozdíl od jižního Uralu, kde již koncem 3. stol. n. l. tyto prvky definitivně mizí. Na základě toho můžeme soudit, že v tomto období část nositelů této kultury stále zůstává na pravém břehu Volhy, v oblasti Kalmycka, Volgogradské a Astrachaňské oblastí (Krivošeev 2016, 101). V. Malašev podotýká, že pozdně sarmatské kultura jako jediný kulturní celek ve stepích východní Evropy již ve 4. stol. n. l. neexistuje (Malašev 2009, 47–52).

Podle A. Skripkina, s úrovní dnešního poznání pozdně sarmatské kultury je zcela bezpečné při označení památek stepní východní Evropy 2. až 4. stol. n. l. používat termíny „klasická pozdně sarmatské kultura“ (polovina 2. až polovina 3. stol. n. l.). Pro nálezy datované druhou polovinou 3. stol. až počátkem 4. stol. n. l. používá název „památky katakombního typu pozdně sarmatského období“. K první skupině zařazuje památky, na základě kterých tato

kultura byla ze začátku definována a zkoumána P. Rauem, B. Grakovym a K. Smirnovym (*Skripkin* 2017, 226). Ovšem památky druhé skupiny podle Skripkina se nemůžou vztahovat k té první kvůli výrazným rozdílům zásadních kulturních prvků: pohřebního obřadu a inventáře. Tímto chtěl zvýraznit svou hypotézu (doposud branou za správnou) o odlišnosti etnické příslušnosti památek těch dvou skupin, s tím že první se dala považovat za sarmatské, avšak druhá již ne.

5. Pohřební ritus a kategorie hrobových lokalit

Počet pozdně sarmatských pohřebišť v regionech, zvýrazněných na konci kapitoly „Geografické vymezení“, je rozlišný. Největší koncentrace komplexů byla zaregistrována v I. regionu meziříčí – 256 pohřebišť (43 % z celkového počtu). Ve II. regionu bylo zaregistrováno 123 pohřebišť (21 %), ve III. regionu bylo objeveno 128 komplexů (21 %); ve IV. regionu bylo objeveno 79 pohřebišť (13 %) pozdně sarmatského období (*Krivošeev* 2005, 133)

Analýza pohřebního ritu podle chronologických period a geografických specifik umožňuje sledování jeho dynamiky v několika regionech zároveň. Díky tomu je možné provést komplexnější zkoumání pozdně sarmatské kultury v uvedené oblasti a také přispět k důkladnějšímu studiu uvedené problematiky (*Krivošeev – Skripkin*, 2006, 124).

I. region

V I. regionu bylo soustředěno nejvíce památek, celkem 256 komplexů (43 %). Vznik základních prvků pozdně sarmatské kultury, tj. deformace lebek, severní orientace mohyl a úzké pohřební jámy, je v I. regionu meziříčí Volhy a Donu spojen s první polovinou 2. stol. n. l. Tyto elementy se nezávisle na sobě projevují v hrobech, jenž ještě nesly stopy středně sarmatské kultury. Jako příklad může posloužit pohřeb z kurhanu č. 11, mohylníku Starica (*katalog* I:30) (*Šilov* 1968, 209). V široké obdélníkové jámě se nacházela žena (více než 70 let stará) s hlavou otočenou na jih. U zesnulé byly zaznamenány stopy deformace lebky, což bylo možné provést jen v útlém dětství; tudíž lebka byla zdeformována ještě ve druhé polovině 1. stol. n. l. Pohřební inventář tvoří zrcátko s bokovým ouškem, červeně-glazovaná mísa maloasijského původu s graffiti na boku, bronzový naběrák typu 142 (podle klasifikace H. Eggerse), zlatý náhrdelník, džbánec typu 8A vyrobený na hrnčířském kruhu, *Fe* a *Bz* profilovaná spona 1. typu 1. varianty (*obr.* 4:1–2) (*Krivošeev – Skripkin* 2006, 128). V komplexu byly nalezeny artefakty poměrně oblíbené v období největšího šíření pozdně sarmatské kultury v této oblasti: kvadratické nádoby a 40 cm dlouhý brousek. Tento kurhanový komplex se datuje první polovinou 2. stol. až první polovinou 3. stol. n. l. Je to jediné pohřebiště v I. regionu, které bylo chronologicky zařazeno do první poloviny 2. stol. n. l. (*Šilov* 1968, 41).

Objevy nových typů artefaktů, které se nacházely v komplexech zařazených do druhé poloviny 2. stol. n. l., pomohly odhalit značné změny v pohřebním ritu tohoto období v I. regionu meziříčí (*Krivošeev – Skripkin 2006*, 128).

Do druhé poloviny 2. stol. n. l. náleží 30 pohřebišť. Jednadvacet z nich byly mohyly v širokých jámách: 10 s diagonální polohou kostry (*obr. 3:1–6*), 5 s polohou podél osy jámy (*obr. 3: 7–8*); v šesti případech polohu kostry nešlo definovat, pět z nich bylo v komorových mohylách (*obr. 3:9–10*) a tři v úzkých obdélníkových jámách (*obr. 3:11–12*) (*Moškova 2009*, 47–51).

Definovat chronologický rozsah těchto pohřebišť nám umožňují následující nálezy: profilované spony 1. série 2. varianty (*obr. 7:4–5*) s háčkem na zachycení tětiny (nalezené v šesti mohylách), ojedinělé lučikovité spony 3. a 4. varianty (*obr. 7:6–27*) (nalezeny v jedné mohyle), zrcátko s poutkem a ornamentem ve tvaru čtverce uprostřed a keramické nádoby různých typů, které se datují do těchto období (*Moškova 2009*, 63–64).

V širokých obdélníkových jámách převládá jižní orientace (14 případů) nad severní (2 případy). Jižní orientace se vyskytuje ve všech pěti mohylách v širokých obdélníkových jámách, kde byla těla položena na záda (*Krivošeev 2005*, 127). V mohylách s diagonální polohou koster se jižní orientace vyskytovala v devíti případech, severní pouze jednou. Deformace lebek byla zdokumentována u čtyř pohřbených: v jednom případě byla v jámě doložena diagonální poloha pohřbeného, v jednom byl položen na záda; oba pohřbení leželi hlavou na jih (*Moškova 2009*, 65).

V komorových mohylách se severní orientace vyskytuje ve třech případech, všude je kombinována s deformací lebek pohřbených. Jižní orientace byla definována ve dvou mohylách, v nichž nebyla deformace lebek objevena. V úzkých obdélníkových jámách se jižní orientace vyskytovala ve dvou případech, přičemž jednou se severní; lebka pohřbeného byla zdeformována (*Moškova 2009*, 65).

Přehled orientací v mohylách druhé poloviny 2. stol. n. l. vypadá takto: jižní sektor 75 % (18 případů), severní 25 % (6 případů) (*Krivošeev – Skripkin 2011*, 76).

Pro mohyly z období formování kultury, kdy lze rozpoznat spojení vlastností nové a staré kultury ve stejných kurhanových komplexech, se může použít následující klasifikační schéma. Mohyly je možné rozdělit na tři skupiny dle přítomnosti nebo absence elementů pohřebního ritu pozdně sarmatské kultury (*Klepikov – Krivošeev 2004*, 174–175).

Do **první skupiny** patří komplexy, v nichž je možné pozorovat prvky středně sarmatské kultury, avšak které jsou datovány do období, v němž jsou v jiných komplexech prvky pozdně sarmatské kultury dostatečně rozlišitelné. Příkladem může být mohyla 55 v kurhanovém mohylníku Starica (*katalog* I:37; *obr.* 5:1), na pravém břehu Volhy (*Šilov* 1968, 215). V široké obdélníkové jámě ležela pohřbená diagonálně vůči ose jámy, hlavou na jih. Komplex se datuje druhou polovinou 2. stol. n. l. podle čtyř profilovaných spon 1. série 2. varianty (*obr.* 4:5) a zrcátka s poutkem a ornamentem ve tvaru čtverce uprostřed (*obr.* 9:2) (*Klepikov – Krivošeev* 2004, 175–176).

V kurhanu 35. mohylníku Čkalovskij byla nalezena diagonální mohyla, kde byl pohřbený položen hlavou na jih. V pohřebním inventáři bylo nalezeno zrcátko typu 2B s boko-
vým ouškem a ornamentem ve tvaru čtverce uprostřed a *Fe* pružinové nůžky (*obr.* 9:35) (*Voronova – Porochova* 1992, 236). Tyto artefakty byly značně rozšířeny v meziříčí Volhy a Donu až do poloviny 2. stol. n. l. (*Krivošeev* 2004, 120).

Do **druhé skupiny** patří mohylníky, které obsahují prvky jak středně sarmatské kultury (diagonální mohyly jižní orientace; široké obdélníkové a čtvercové jámy), tak i pozdně sarmatské (severní orientace; umělá deformace lebek; nové kategorie pohřebního inventáře, neznámé z předchozího období) (*Krivošeev – Skripkin* 2006, 128). K této skupině patří hrob č. 1 z kurhanu 11 v Baranovkách (*obr.* 1:14), kde byl pohřbený položen diagonálně s hlavou na sever. V komplexu Krivaja Luka XVII (42/1) (*obr.* 3:8) byla objevena diagonální mohyla s jižní orientací kostry; na lebce byly stopy po umělé deformaci (*Fedorov-Davydov* 1984, 100–102). V mohyle byly také nalezeny čtrnáctihranné korálky, které se poměrně často vyskytují v jižním Povolží po polovině 2. stol. n. l. (*Skripkin* 1984, *obr.* 14:30–31). Dle příkladu této skupiny můžeme pozorovat rozrušení doposud stabilního pohřebního ritu středně sarmatského období novými prvky (*Klepikov – Krivošeev* 2004, 177–178).

Do **třetí skupiny** patří pohřebiště, v nichž se představují prvky pouze pozdně sarmatské kultury. Kupříkladu v mohylníku Kuzin chutor 45/1 (*katalog* I:21) ležel pohřbený v úzké obdélníkové jámě s hlavou na sever. Na lebce byly stopy umělé deformace (*Šilov* 1962, 45). Přítomnost profilované spony 1. série 2. varianty nám umožňuje datovat tento mohylník do druhé poloviny 2. stol. n. l. (*Klepikov – Krivošeev* 2004, 178).

Klasifikace památek, založená na kombinování převládajících prvků pohřebního ritu jednotlivé kultury, pomáhá definovat koexistenci středně a pozdně sarmatské kultury ve druhé polovině 2. stol. n. l. s postupným posunem ve směru novější; přesně tomu bude věnována další chronologická skupina. (*Krivošeev – Skripkin* 2006, 128).

Typy pohřebního inventáře první poloviny 3. stol. n. l. nám umožňují identifikovat řadu památek datovaných do tohoto období. Nicméně takových komplexů je ve zkoumaném regionu poměrně málo kvůli nízkému počtu nálezů, které by sloužily vhodným chronologickým indikátorem. K nim patří součásti koňského postroje vyzdobeného fasetováním, jednoduché lučikovité spony 4. varianty společně s náhrudní přezkou (sulgam), které se rozšířily ve zkoumaném regionu až po polovině 3. stol. (*Moškova 2009, 54*).

V meziříčí se nikdy zároveň nenacházely profilované spony 1. série 2. varianty a lučikovité spony 4. varianty (*obr. 9:1*) (*Skripkin 1977, 110*). Poslední se datují do druhé poloviny 2. stol. až první poloviny 3. stol. n. l. a nejčastěji se nachází v komorových mohylách. Z jednácti případů objevu lučikovitých spon 4. varianty v I. regionu meziříčí byla jen jednou nalezena v široké obdélníkové jámě s kostrou ležící na zádech. V ostatních případech to byly komorové mohyly. Profilované spony 1. série 2. varianty, datované druhou polovinou 2. stol. n. l., se naopak častěji nachází v širokých obdélníkových jámách: ve čtyřech případech se našly v širokých obdélníkových jámách (v jednom případě s diagonální polohou kostry pohřbeného), jednou v komorové mohyle a jednou v úzké obdélníkové jámě (*Krivošeev 2005, 137*).

Vzhledem k předpokladům o postupném vytlačování starých středně sarmatských tradic, s nimiž jsou spojeny pohřby v širokých obdélníkových jámách (včetně diagonálních) novými pozdně sarmatskými, se kterými jistě můžeme propojit většinu komorových mohyl, a absenci společných nálezů lučikovitých a profilovaných spon (*Skripkin 1977, 112*), jsou odůvodněné předpoklady, že vrchol jejich rozšíření v I. regionu meziříčí spadá do různých období. Ve druhé polovině 2. stol. n. l., kdy byly středně sarmatské tradice dostatečně ukotveny v prostředí daného regionu, byly rozšířené profilované spony 1. série 2. varianty (*Skripkin 2012, 240*). Možná byl od konce 2. až po počátek 3. stol. n. l. tento typ vytlačen lučikovitými sponami 4. varianty, které tam zůstávaly do poloviny 3. stol. (*Krivošeev 2005, 137*).

Poté se rozšířily komorové mohyly. Ne všechny nalezené lučikovité spony 4. varianty byly chronologicky zařazeny do 3. stol. Občas se nacházely spony, které podle názoru odborníků patřily do 2. stol. n. l. (*Skripkin 1977, 104*). Jako příklad může sloužit nález takové spony společně s lučikovitou sponou 3. varianty a zrcátkem s poutkem a bokovým ouškem 2. typu varianty A z Char Nuurin Tolga 6/1, jež se již v tomto regionu meziříčí téměř nevyskytují v polovině 2. stol. n. l. Předpokládaná datace komplexu je polovina 2. stol. Tím pádem lučikovité spony 4. varianty, které známe v I. regionu meziříčí od poloviny 2. stol., vytlačují profilované spony 1. série 2. varianty na konci II. až začátku 3. stol. n. l. (*Krivošeev 2005, 138*).

Odhalení různých vrcholů rozšíření výše vyjmenovaných spon umožňuje utřídit i datace maximálního rozšíření širokých obdélníkových jam a komorových mohyl v I. regionu meziříčí: široké obdélníkové jámy, ve kterých se nejčastěji nacházely profilované spony 1. série 2. varianty, byly rozšířeny ve druhé polovině 2. stol. n. l. Komorové mohyly v I. regionu téměř kompletně vytlačily široké obdélníkové jámy a staly se vedoucím typem pohřbů na konci 2. a na začátku 3. stol. n. l. Řada komplexů je datována v rámci poloviny 2. až 1. pol. 3. stol. n. l. Dataci těchto mohyl umožňuje určit další skupina nálezů: lučikovité spony 4. varianty (*obr. 9:1*), zrcátka s poutkem 1. typu varianty A (*obr. 9:3*) a B, zrcátka s bokovým ouškem 2. typu varianty B (*obr. 9:2*) a V, pružinové nůžky (*obr. 9:35*) a keramické nádoby (*obr. 9:4–34*) (*Krivošeev 2005, 138*).

Takových pohřebišť bylo doposud zaevidováno 38; 20 z nich je komorových, 14 v širokých obdélníkových jámách (v 10 případech byli pohřbení uloženi podél osy jámy, ve čtvrté poloze nebyla zjištěna), ve 2 úzkých obdélníkových jámách, ve 2 „jámách s rameny“ a v katakombách VI. typu 2. varianty (*tab. 4*) (*Krivošeev 2005, 138*).

V komorových mohylách převládá severní orientace (14 případů) nad jižní (6 případů). V 16 mohylách se u pohřbených registruje umělá deformace lebek: v 11 případech se severní orientací a v 5 s jižní. V 6 komorách byly nalezeny lučikovité spony 4. varianty. V obou úzkých obdélníkových jámách byla orientace pohřbených severní. Na jedné lebce byly registrovány stopy po umělé deformaci. V širokých obdélníkových jámách se v 8 případech registruje jižní orientace, ve třech severní. Ve třech případech pohřbení nesli stopy umělé deformace lebky (*Moškova 2009, 93–94*).

Dělení orientací pro mohyly z druhé poloviny 2. až první poloviny 3. stol. n. l. vypadá takto: severní sektor 57 % (20 případů), jižní sektor 43 % (15 případů) (*Moškova 2009, 94*). Převládání jižní orientace v širokých obdélníkových jámách snad svědčí o vztahu se středně sarmatskými tradicemi. Se značnou pravděpodobností se většina pohřebišť vztahuje ke druhé polovině 2. stol. n. l. Vznikání takových prvků jako deformace lebek a severní orientace pohřbených pravděpodobně ukazuje na transformaci středně sarmatského pohřebního ritu pod vlivem nové kultury (*Skripkin 2017, 211*).

Vysoký poměr deformovaných lebek, převládání severní orientace nad jižní a časté objevy lučikovitých spon 4. varianty v komorových hrobech nám umožňují datovat většinu komorových hrobů koncem 2. a první polovinou 3. stol. n. l., kdy pozdně sarmatské elementy již téměř kompletně vytlačili veškeré prvky středně sarmatského pohřebního ritu (*Moškova 2009, 55*).

Určité skupiny pohřebišť ukazují na dynamiku rozvoje pozdně sarmatské kultury. Jestli z druhé poloviny 2. stol. n. l. známe poměrně hodně pohřebišť I. skupiny, ve kterých se zachovaly tradice středně sarmatské kultury, z první poloviny 3. stol. n. l. taková pohřebišťe nalezena nebyla. Většina pohřebišť první poloviny 3. stol. n. l. patří ke III. skupině, kde můžeme pozorovat absenci prvků předchozí kultury (Krivošeev 2005, 139).

Většina pohřebišť datovaných druhou polovinou 2. až první polovinou 3. stol. n. l. patří ke II. skupině. Tyto komplexy demonstrují postupnost přechodu od jedné kultury k další a míru jejich interakce. Tak se při dlouhém zachování středně sarmatských tradic v I. regionu meziříčí ve druhé polovině 2. stol. n. l. začaly objevovat synchronní komplexy s plnou sadou prvků nové kultury (Krivošeev 2005, 140). Proces ovlivňování nových kulturních tradic byl rozpoznán díky objevování komplexů, ve kterých byly zachovány prvky obou kultur. Ze druhé poloviny 2. stol. n. l. bylo takových pohřebišť nalezeno poměrně hodně. Od konce 2. a počátku 3. stol. n. l. převládají prvky „klasické pozdně sarmatské kultury“ (Skripkin 2017, 229).

Vzhledem k tomu že většina pohřebišť druhé poloviny 2. a první poloviny 3. stol. n. l. právě teď nemůže být datována ještě přesněji, obecná analýza pohřebního ritu se provádí pouze v tomto časovém rozmezí (Krivošeev – Skripkin 2011, 75).

V 52 % případů můžeme kurhanové násypy tohoto regionu velikostně zařadit k malým, ve 14 % ke středním. Ostatní kurhanové násypy mají při střední výšce kurhanu malý průměr (12,6 %) a při malé výšce střední průměr (12,6 %). Průměrná výška kurhanů v I. regionu v polovině 2. stol. a první polovině 3. stol. n. l. se rovná 43 centimetrům, průměr 13,5 metrům. Průměrný počet sekundárních pohřbů v této době je malý – pouze 3 případy (Moškova 2009, 91).

Ve druhé polovině 2. a první polovině 3. stol. n. l. I. region se odlišuje převahou jižní orientace (56 %), přičemž většinou se s ní setkáváme v širokých obdélníkových jámách. Severní orientace (44 %) je typická pro hroby s výklenkem. Nový kulturní element, deformace lebky, byl nalezen u 43 % pohřbených; nejčastěji se nalézají v hrobech s výklenkem (72 %) (Moškova 2009, 94).

Deformace byla zaregistrována ve stejném poměru jak u mužů, tak i u žen. Disproporce mužské a ženské skupiny, specifické pro pozdně sarmatskou kulturu, je pozorována i na tomto materiálu. Koeficient poměru mužů a žen je 1,5 (Skripkin 2017, 229).

Všechny zaznamenané podložky z kůry a rákosu (5 případů) a křídové posypy v mohylách jsou spojené s širokými obdélníkovými jámami. Dřevěná dlažba (dva případy) je zaregistrována i v širokých obdélníkových jámách (Skripkin 1984, 75).

V nálezů pohřebních hostin se často registrují ovčí kosti, nalezené ve 38 % pohřbů. Zpravidla jsou to zadní končetiny, občas i pánve (6 případů) nebo lopatky (3 případy). Ve dvou případech byly nalezeny kosti dobytku. Ve dvou pohřbech se našly koňské kosti a v jednom rybí (*Kupcov – Krjukova* 2016, 131). Kostí se zpravidla ukládaly vedle hlav pohřbených, zřídka u nohou (*Krivošeev* 2005, 140).

V pohřebním inventáři sakrálního charakteru se nejčastěji setkáváme s kousky křídý (10 případů) (*Moškova* 2009, 95). V 7 případech byly nalezeny v širokých obdélníkových jámách, v 3 případech v hrobech s výklenkem. Občas se tam nachází i uhlíky. Sakrální inventář tvoří 9 kvadratických nádob. Pět z nich bylo nalezeno v širokých obdélníkových jámách a hrobech s výklenkem (*Skripkin* 1984, 78).

Keramika se nachází v 94 % pohřbů. Nejčastěji se nádoby nachází vedle hlav pohřbených (76.6 %). Keramika točena na hrncířském kruhu převládá nad lepenou (58.5 % a 41.5 %) (*Krivošeev* 2005, 141).

V této skupině mohyl bylo nalezeno poměrně velké množství zrcátek (21 exemplářů). Pozoruhodné je to, že zrcátka s centrálním poutkem typu 1. varianty A a B (3 exempláře) byla nalezena nejen v širokých obdélníkových jámách (6 exemplářů), ale i v mohylách s výklenkem (*Vagner* 2012, 172–173). Tím pádem máme víc než polovinu všech nalezených zrcátek v mohylách s výklenkem. Osmdesát pět procent zrcátek bylo nalezeno v ženských hrobech, ostatních 15 % v mužských. Nalez zrcátka zpravidla znamená, že někde v hrobě se mohou nacházet i korálky, nože a přesleny. Ty byly nalezeny v 33 pohřbech, z nichž je 30 % mužských a 70 % ženských (*Skripkin* 1984, 78–79).

Třicet jedna spon různých typů bylo nalezeno v 8 mužských a 14 ženských mohylách. Většina lučikovitých spon byla nalezena v mohylách s výklenkem, většina profilovaných byla v širokých obdélníkových jámách (*Krivošeev* 2005, 141).

V pohřebním inventáři můžeme pozorovat kombinaci sad takových běžných věcí běžného domácího využití jako nože, přesleny, šídla a nůžky (*Skripkin* 2017, 10–11). Nože byly nalezeny v 35 % pohřbů. V mužských hrobech se setkáváme s meči (7 případů) a dýkami, ve dvou s oběma zároveň. Ve čtyřech komplexech byly nalezeny šípy společně s meči nebo dýkami. V jednom pohřbu byl nalezen luk. Ve dvou širokých obdélníkových jámách byly nalezeny hroty kopí (*Krivošeev* 2005, 142).

Ve druhé polovině 3. stol. n. l. se setkáváme s novými typy hmotného materiálu. Mezi ně patří lučikovité dvoudílné a profilované spony 2. série 3. varianty (*obr.* 10:1–2), zrcátka s

centrálním poutkem 1. typu varianty B (*obr. 10:3*), přezky-sul'gamy (*obr. 10:21–22*), keramické nádoby (*obr. 10:4–19*) a náušnice-měsícnice (*obr. 10:20*) (*Krivošeev 2005, 142*). S tímto obdobím jsou také spojeny změny v pohřebním ritu (*Skripkin 1984, 105*). Ve druhé polovině 3. stol. jsou pro I. region meziříčí nejvýznamnějšími kurhanovými mohylníky Kupcyn Tolga (*katalog I:2–11; obr. 1:9*) a Krivaja Luka XVII (*obr. 1:16*). Plnily svou funkci dokonce i ve 4. stol. n. l. Do I. regionu jsme schopni zařadit celkem 57 pohřebních komplexů, datovaných druhou polovinou 3. stol. n. l. Ve většině případů jsou to hroby s výklenkem (86 %, 45 případů). Nepatrný počet pohřbů byl v úzkých obdélníkových jámách (10 % případů), nebo katakombách (4 %, 2 případy). Severní orientace pohřbených při tom je dominantní (76 % případů). Sporadicky se vyskytuje také jižní (12 %), západní (10 %) a východní (2 %) orientace. Uměla deformace lebky byla zaregistrována u 70 % pohřbených (*Moškova 2009, 93*).

Pouze 9 mohyl (8 s výklenkem a 1 katakomb) je datováno koncem 3. stol. až počátkem 4. stol. n. l. v představeném regionu. Spony 8. typu se závitkem na konci zachycovače, vojenská spona, přezka zdobená v pozdně sarmatském polychromním stylu a přezky typu P10 umožnily dataci těchto hrobů (*Krivošeev 2005, 142*).

Třicet sedm komplexů bylo možno zařadit do širšího chronologického intervalu: do druhé poloviny 3. stol. až 4. stol. n. l. (*tab. 4*). Kvůli chudšímu pohřebnímu inventáři v porovnání s předchozí etapou, datace těchto objektů je méně přesná. Avšak to, že se tyto předměty nacházely v mohylníkách, datovaných druhou polovinou 3. stol. až 4. stol. n. l., a to, že pohřební ritus v nich zaznamenaný je zcela totožný, umožnilo takto tyto komplexy chronologicky zařadit (*Krivošeev 2005, 142*).

Absence odlišností v pohřebních tradicích v tomto regionu během druhé poloviny 3. stol. a 4. stol. n. l. umožňuje považovat památky této etapy za kulturní celek. Zde se častěji setkáváme s malými kurhany (58.8 %), násypů střední velikosti je 7.8 %. Malé kurhany se středním diametrem tvoří 19.6 %, střední výšku a malý diametr mají 4.9 %. Průměrná výška kurhanů v tomto regionu na této etapě je 41 cm, diametr je 14.5 m. Zaznamenány jsou jen 3 sekundární mohyly, což tvoří 2.8 % z nalezeného celku (*Moškova 2009, 103*).

Mezi pohřebními konstrukcemi bylo zaznamenáno 79 mohyl s výklenkem (77 %), 14 obdélníkových jam (13 %), 5 katakomb (5 %). V 5 případech (5 %) nešlo zjistit formy hrobů kvůli jejich pozdějšímu narušení (*Moškova 2009, 92*).

Mohyly s výklenkem se stávají dominantním typem. Jen dva pohřby jsou sekundární. V 76 % mohyl s výklenkem je zaznamenána severní orientace pohřbených. V 16 % je jižní

orientace, západní v 6 %, východní ve 2 %. V 77.5 % případů pohřbení nesou stopy umělé deformaci lebky (*Krivošeev – Skripkin* 2011, 75–76).

S obdélníkovými jámami se setkáváme poměrně zřídka, na rozdíl od mohyl s výklenkem. Byla nalezena jen jedna sekundární mohyla. V 62.5 % je zaznamenána severní orientace pohřbených, jižní v 37.5 %; 71.4 % pohřbených nese stopy po umělé deformaci lebky (*Krivošeev* 2005, 143).

V této oblasti se téměř nesetkáváme s katakombami. V I. regionu meziříčí byly nalezeny 2 katakomby 1. typu. V jednom případě byla pohřbená žena natažena v oválném hrobě, paralelně vůči vstupu, s hlavou otočenou na sever; přitom hlava nesla stopy umělé deformace lebky. Druhé katakomby patří k typu T-tvarových katakomb, v níž byla pohřbená žena položena s hlavou otočenou na východ; po její pravé straně leželo dítě (*Burataev* 2020, 35–40).

V lokalitě Kupcyn-Tolga (kurhan 34, hrob 1) byly nalezeny katakomby III. typu, kde ležel muž v natažené poloze s deformovanou lebkou; hlava byla otočena směrem na jih. Ve dvou katakombách VI. typu 3. varianty byli pohřbeni 2 muži, jejichž hlavy byly orientovány na sever. U obou pohřbených byla zaznamenána deformace lebek (*Schneidstain* 1981, 120).

Absence širokých obdélníkových jam a mohyl s rameny na této etapě je pozoruhodná, protože to může svědčit o definitivním konci vlivu středně sarmatských tradic. Nejčastěji nalézáme mohyly s výklenkem. Severní orientace (74 %) převládá nad jižní (18 %). Kromě toho známe případy západní (5 %) a východní orientace (3 %). Ve 78 % případů jsou zaznamenány deformace lebek. Koeficient mužských hrobů k ženským je 1,7 (*Krivošeev* 2005, 144).

Křídové násypky nalézáme v 7 mohylách, rákosové podložky ve 2 mohylách. V 59 % mohyl byly nalezeny kosti ovčích končetin; ve 36 % případů společně s pánví a jenom v 6 % případů společně s lopatkami. Občas se nacházely i ptačí kosti a kosti dobytku. Pohřební hostina se nejčastěji ukládala vedle hlavy pohřbeného (79 %); zřídka u nohou (10 %) z levé (6 %) a pravé (5 %) strany (*Moškova* 2009, 95–96).

Sakrální inventář tvořily uhlíky (7 případů), kousky žlutého minerálu (síra nebo jarožit) (6 případů). Ve dvou případech byly zaznamenány kousky pryskyřice. Kousky křídů byly nalezeny pouze v jednom komplexu (*Krivošeev* 2005, 144).

Keramické nádoby jsou nejčastější součástí pohřebního inventáře, a byly nalezeny v 77 % komplexů. Ručně lepené keramiky je výrazně víc (71.8 %) než tvořené na hrncířském kruhu (28.2 %). Nejčastější typ nádoby je hrnec. V 81 % případů byly nádoby položeny vedle hlavy pohřbeného. Zřídka se nádoby objevují u nohou (z levé nebo pravé strany) pohřbeného (*Moškova* 2009, 96).

V této sbírce bylo nalezeno 5 kvadratických nádob. Ve dvou mohylách, kde byly nádoby nalezeny, byl úspěšně definován ženský hrob (*Moškova* 2009, 96).

V 15 komplexech byla nalezena zrcátka. Dominantním typem byla zrcátka s bokovým ouškem 2. typu varianty V a zrcátka s centrálním poutkem 1. typu varianty B. Zrcátka byla nalezena v 9 ženských a 2 mužských hrobech. Korálky byly nalezeny v 27.6 % mohyl a nejčastěji se objevují společně se zrcátky. Nejčastěji se korálky nacházely v ženských mohylách. Spony různých typů, kterých je celkově 19, potkáváme v 9 mohylách, z nichž 10 jsou ženské a jen 3 jsou mužské. Většina patří k 1. typu dvoudílných lučikovitých spon. Také docela často potkáváme nože (33 případy), přesleny (16 případů) a brusy (11 případy). Zbraně byly nalezeny pouze ve 13.3 % mohyl; jsou to meče (11 případů), dýky (3 případy) a hrot šípu (1 případ). Zbraně byly nalezeny jen v mužských hrobech (*Krivošeev* 2005, 144).

II. region

Ve II. regionu meziříčí tvoří pozdně sarmatské památky 123 komplexů (21 % z celku) (*Krivošeev* 2005, 144). Vznik jednotlivých pozdně sarmatských prvků je tam spojen s první polovinou 2. stol. n. l. Jako příklad slouží mohyla v široké obdélníkové jámě ve 2. kurhanu mohylníku Žutovo (*obr. 3:5*) (*Šilov* 1964). Pohřbený byl položen diagonálně vůči jámě, ale hlavou směrem na sever, což je jedním z prvků pozdně sarmatských pohřebních tradic. V pohřebním inventáři byla nalezena kvadratická nádoba (*katalog* II:26). Tento typ nádob je známý především z pozdně sarmatského období. Nicméně tento komplex byl datován první polovinou 2. stol. n. l. pomocí profilované spony 1. série 1. varianty (*obr. 4:3*), které se později v meziříčí nevyskytují (*Šilov* 1965, 162).

Ve stejném období se objevují předměty, které se ve pozdně sarmatském období používaly poměrně často. Například v kurhanu č. 14 mohylníku Ternovskij (*obr. 1:18*) v diagonální mohyle s jižní orientací, byl nalezen vyrobený na hrnčířském kruhu džbán 1. typu a ručně lepený hrnec typu 1. varianty A s plochým dnem. Nález jednodílné lučikovité spony 3. varianty v této mohyle umožnil datování tohoto komplexu první polovinou 2. stol. n. l. Samotné nádoby jsou datovány druhou polovinou 2. stol. n. l. (*Šilov* 1965, 113).

Rozšíření obřadních prvků pozdně sarmatské kultury a jejich propojení se středně sarmatskými tradicemi se vztahuje ke druhé polovině 2. stol. n. l. Komplexy tohoto období jsou odlišné díky nálezům profilovaných spon 1. série 2. varianty (*obr. 8:1*), specifické pro toto období keramiky (*obr. 8:2–20*) a vrtulovité přezky typu C11 (*obr. 8:21*) (*Krivošeev* 2005, 117; *Krivošeev – Skripkin* 2011, 77–79).

Do druhé poloviny 2. stol. n. l. se zařazuje 43 hrobů: 30 z nich v širokých obdélníkových jámách, 5 v sekundárních hrobech, 4 v úzkých obdélníkových jámách, 3 v hrobech s výklenkem a 1 v katakombách. Nejčastěji nalézáme široké obdélníkové jámy: 13 diagonálních mohyl, v 17 hrobech polohu pohřbených nebylo možné zjistit. Ve 12 případech v diagonálních mohylách byla zaregistrována jižní orientace, ve 2 severní, v 1 východní. V 5 případech v diagonálních mohyl u pohřbených byla zaregistrována umělá deformace lebky. Orientace pohřbených v diagonálních mohylách byla jižní (*Krivošeev* 2005, 146).

V šesti případech širokých obdélníkových jam, v nichž nešlo zjistit polohu pohřbených kvůli destrukci mohyl, byla zaregistrována umělá deformace lebky; ve dvou případech byla zjištěna jižní orientace pohřbených (*Krivošeev* 2005, 146).

Pět mohyl s výklenkem jsou datované druhou polovinou 2. stol. n. l. Ve 2 případech byla zaregistrována jižní orientace pohřbených, v 1 jižní. Deformace lebky se vyskytuje ve 2 mohylách, v jednom případě v mohyle s výklenkem (jižní orientace) (*Moškova* 2009, 93).

Čtyři pohřby, datované druhou polovinou 2. stol. n. l., byly v úzkých obdélníkových jámách. V jednom případě byla zaregistrována severní orientace pohřbeného, ve dvou jižní. Ve dvou mohylách pohřbení nesly stopy umělé deformaci lebky (*Moškova* 2009, 93).

Ve II. regionu byly nalezeny 3 sekundární mohyly, které byly datovány druhou polovinou 2. stol. n. l. Konstrukčně se mezi sebou odlišují. V první mohyle se dolní jáma nacházela diagonálně vůči horní (Ternovskij 2/1) (*Nauměnko* 1983, 40–41). Ve druhé mohyle měla horní jáma širokou obdélníkovou formu a dolní se nacházela podél osy horní mohyly (Pervomajskij I 9/1) (*Mamontov* 1986, 69). Jedna z mohyl měla úzkou sekundární jámu, což je poměrně běžným prvkem pro většinu sekundárních jam u sarmaty (Dorofeevskij 24/1) (*Šilov* 1976, 113). Pouze v jedné jámě byla zaregistrována severní orientace. V katakombách mohylníku Žutovo (*katalog* II:29) VI. typu 1. varianty byl pohřbený položen hlavou na sever (*Malovickaja* 1965, 274).

Seznam mohylníků datovaných první polovinou 3. stol. n. l. tvoří pouze 3 lokality. Všechny mají různé druhy pohřebních jam. Datování umožňují následující předměty:

- V katakombách VI. typu 2. varianty Abganěrovo II 17/1 (*katalog* II:6) byla nalezena přezka se zesílenými rámečky v přední části, která je společně se zrcátkem-přívěškem s bokovým ouškem typu 2 varianty B (*obr.* 4:13) nejrozšířenějším předmětem druhé poloviny 2. stol. až první poloviny 3. stol. n. l. Tento prvek se stal specifickým pro

většinu přezek od začátku 3. stol. n. l. Tento komplex byl zařazen do první poloviny 3. stol. n. l. (*Djačenko* 1999, 31–45).

- V mohylníku Abganěrovo IV 3/1 byla nalezena jednoduchá lučikovitá spona s ornamentálním ovinutím 5. varianty (*obr.* 4:11). Našla se v široké obdélníkové jámě, pohřbený ležel hlavou směrem na jih (*obr.* 3:3). Tento nález umožňuje datovat mohylu do první poloviny 3. stol. n. l. (*Klepikov* 1995, 30).
- Předpokládá se, že do stejného období lze zařadit i zničenou mohylu v úzké obdélníkové jámě v mohylníku Pervomajskij IX 1/1, ve které byla nalezena *Bz* přezka s krátkým obdélníkovým rámem. Takové přezky byly poměrně rozšířeny na konci 2. stol. a první polovině 3. stol. n. l. (*Mamontov* 1997, 21–24).

Značná část komplexů (24), jejichž přesnou dataci nešlo určit podle nálezů, byla datována druhou polovinou 2. stol. až první polovinou 3. stol. n. l. Jde o 7 mohyl v širokých obdélníkových jámách, 7 mohyl s výklenkem, 3 v úzkých obdélníkových jámách, 3 sekundární mohyly, 3 katakomby a 1 nepoznatelný typ (*tab.* 4). Datovat tyto komplexy jde podle následujících nálezů: zrcátka s bokovým ouškem 2. typu varianty B (*obr.* 9:2), zrcátko s centrálním poutkem 1. typu varianty A (*obr.* 9:3), lučikovitá spona 4. varianty (*obr.* 9:1) a specifické pro toto období keramické nádoby (*obr.* 9:4–34). Do těchto období bylo zařazeno 7 mohyl v širokých obdélníkových jámách. Jen v jedné mohyle (Ternovskij 45/1) byla zjištěna poloha pohřbeného: kostra ležela podél osy jámy, hlavou směrem na jih (*obr.* 3:7) (*Šilov* 1966, 77). Přestože některé mohyly byly zničeny, ve 4 případech se v širokých obdélníkových jámách povedlo identifikovat stopy umělé deformaci lebky u pohřbených. V jednom komplexu byl nalezen fragment jednoduché lučikovité spony 4. varianty (Novyj Rogačik 6/1) (*Mamontov* 1998, 87–103).

V sedmi mohylách s výklenkem datovaných druhou polovinou 2. stol. až první polovinou 3. stol. n. l., pouze ve 3 případech byla zaregistrována jižní orientace pohřbených. Ve 3 komplexech (včetně těch s jižní orientací) byla zaregistrována umělá deformace lebky. V jedné ze třech úzkých obdélníkových jam, kde byla určena severní orientace pohřbeného, byly nalezeny dýka a hrot šípů (*Krivošeev* 2005, 148).

Ve třech zničených sekundárních jámách nešlo zjistit polohu a orientaci pohřbených. V mohylníku Věrchněrubežnyj I (10/2) bylo nalezeno zrcátko s poutkem a kvadratickou výzdobou uprostřed (typ 1., varianta A) (*Mamontov* 1992, 34–35). Tento typ zrcátek byl rozšířen v meziříčí ve druhé polovině 2. stol. a první polovině 3. stol. n. l. Tři mohyly v katakombách

VI. typu a 2. varianty také byly zničeny. Zjistit západní orientaci pohřbeného se podařilo jenom u jedné mohyly v komplexu Dubovoj (3/1) (*Mamontov* 1991, 49).

Komplexy II. regionu je také možné rozdělit na 3 skupiny podle přítomnosti nebo absence pozdně sarmatských elementů. Například diagonální hrob z mohylníku Novyj Rogačik (9/1) (*obr.* 1:23, 3:4) patří k první skupině, pro kterou jsou specifické středně sarmatské pohřební tradice. Pohřbený byl položen hlavou směrem na jih. Inventář tvoří džbán typu 1 varianty A bez držadel, lepený na hrnčířském kruhu, datovaný 1. stol. až 2. stol. n. l. Nalez profilované spony 1. série 2. varianty umožňuje vymezit chronologickou pozici tohoto komplexu do druhé poloviny 2. stol. n. l. (*Mamontov* 1998, 87–103). Ve třetím kurhanu mohylníku Žutovo (*obr.* 1:20; *katalog* II:27) byl pohřbený nalezen v širokém obdélníkovém hrobu, položený diagonálně vůči jámě a hlavou směrem na jih. Mezi nálezy patří profilovaná spona 1. sérii 2. varianty (*obr.* 4:7), což umožňuje datovat mohylník druhou polovinou 2. stol. n. l. (*Malovickaja* 1965, 274).

Artefaktů druhé skupiny II. regionu, které propojují prvky obou kultur, je poměrně dost a obsahují materiál umožňující přesnější dataci. Například v prvním kurhanu mohylníku Žutovo (*katalog* II:25) byla nalezena diagonální mohyla, ve které byl pohřbený položen hlavou směrem na jih; lebka nesla stopy umělého deformování. Pohřební inventář tvoří na hrnčířském kruhu vyrobený džbán 1. typu s dvěma držátky. Tento typ nádob byl nejvíc rozšířen ve druhé polovině 2. stol. n. l. (*Malovickaja* 1965, 274).

V mohylníku Abganěry, který tvoří 3 kurhany, byly nalezeny 3 téměř identické mohyly. Pohřbení leželi diagonálně vůči širokým obdélníkovým jámám. Dva z nich měli umělé deformované lebky. Hrobový inventář tvořily meče a dýky bez příčky a hlavic, což odpovídá pozdně sarmatským prvkům. Nález profilovaných spon 1. sérii 2. varianty a podobnost pohřebního ritu umožňuje datovat celou skupinu druhou polovinou 2. stol. n. l. (*Djačenko* 1999, 31–45). Hrobů třetí skupiny, odpovídajících prvkům jen pozdně sarmatské kultury, avšak přitom stejně datovaných, je ve II. regionu poměrně málo (*Rykov* 1931, 49–79). V kurhanu 27. mohylníku Pěřegruznoje I (*obr.* 3:12) byla pohřbena žena; byla položena hlavou na sever v úzké obdélníkové jámě a nesla stopy umělé deformace lebky. Součástí pohřebního inventáře jsou profilované spony 1. sérii 2. varianty a zrcátko s bočním poutkem, umožňující přesné datování hrobu druhou polovinou 2. stol. n. l. (*obr.* 5:2). Stojí za zmínku i to, že v sousedním 17. kurhanu této

skupiny byl nalezen diagonální pohřeb v široké obdélníkové jámě se severní orientací pohřbeného a téměř stejným inventářem, který také tvoří profilované spony 1. série 2. varianty (*Klepikov – Krivošeev* 2004, 180–182).

Během formování pozdně sarmatské kultury bylo ve II. regionu meziříčí ve druhé polovině 2. stol. n. l. zaregistrováno převládání středně sarmatských tradic. Poukazuje na to velký počet širokých obdélníkových jam s převládající diagonální polohou a jižní orientací pohřbených (*Krivošeev* 2005, 149).

Postupné prolínání pozdně sarmatských prvků s pohřebním ritem středně sarmatské kultury je možné sledovat v mohylníkách Žutovo (*Malovickaja* 1965, 274) a Pěřežuznoje I (*Klepikov – Krivošeev* 2004, 178). Byly tam nalezeny synchronní pohřby všech tří skupin. Zde (ne tak zřetelně jako v I. regionu meziříčí) je možné zvýraznit finální etapu formování pozdně sarmatské kultury, spojenou především s první polovinou 3. stol. n. l. V I. regionu je tento proces spojen s mohylami s výklenkem, většina z nich má severní orientaci a stopy umělého deformování lebky, a datuje se převážně první polovinou 3. stol. n. l. Ve II. regionu během druhé poloviny 2. stol. až první poloviny 3. stol. n. l. je severní orientace zaregistrována pouze v 8 případech, rovnoměrně ve všech typech mohyl, tudíž 2 v každém. S fenoménem deformaci lebky se setkáváme nejčastěji v širokých obdélníkových jámách (*Krivošeev* 2005, 150).

Absence výrazných rozdílů v pohřebním ritu během druhé poloviny 2. stol. až první poloviny 3. stol. n. l., převládání jižní orientaci během celého období, nejčastěji registrovaná synchronizace středně a pozdně sarmatských prvků v širokých obdélníkových jámách, nálezy širokých obdélníkových jam s přímou polohou pohřbeného, spadajících do první poloviny 3. stol. n. l. – to všechno umožňuje předpokládat dlouhotrvající existenci středně sarmatských tradic nejenom ve druhé polovině 2. stol., ale také i v první polovině 3. stol. n. l. (*Krivošeev – Skripkin* 2006, 128–132) Je možné, že vliv nové kultury se časem zesiloval, což se odrazilo na vzniku velkého množství památek se spojenými prvky obou kultur a zániku diagonálních pohřbů během první poloviny 3. stol. n. l, což bylo jasným prvkem středně sarmatské kultury. Nicméně pohřby s prvky charakteristickými jenom pro pozdně sarmatskou kulturu v rozmezí 2. a 3. stol. n. l. pořád nebyly hodně rozšířené (*Skripkin* 2017, 224–225).

Většina kurhanových násypů tohoto regionu je malá (58 %). Středních násypů je poměrně málo (14.5 %). V 17 % případů měly kurhany středně velký a nízký násyp. Ve 4 % případů měly násypy malý diametr a střední výšku. Průměrná výška kurhanů na této etapě je

39 cm, diametr je 14,8 m. V této skupině byla zaregistrována pouze jedna sekundární mohyla (Moškova 2009, 155–156).

Ve II. regionu jsou různé typy mohylových jam: široké obdélníkové (55 %, 38 případů), mohyly s výklenkem (17 %, 12 případů), úzké obdélníkové jámy (12 %, 8 případů), mohyly s rameny (9 %, 6 případů), katakomby VI. typu (7 %, 5 případů) (Krivošeev 2005, 150).

Podobně jako v I. regionu, převládají zde široké obdélníkové jámy (38 případů). Ve 13 případech byla zaregistrována diagonální poloha pohřbeného, ve 2 případech byla kostra uložena podél osy jámy. Pouze jedna mohyla zde byla sekundární. Ve většině případů se v širokých obdélníkových jámách setkáváme s jižní orientací (82 %); občas se také vyskytují severní (12 %) a východní (jedinečný případ). Umělá deformace lebky se vyskytuje u 37,5 % pohřbených. V širokých obdélníkových jámách 62,5 % tvoří mužské hroby, zbývající 37,5 % jsou ženské (Skripkin 1984, 112–115).

Mohyly s výklenkem se v tomto období vyskytují poměrně vzácně (12 případů). Většinu mohyl tvoří individuální pohřby pod vlastními násypy, jenom jedna byla sekundární. V 5 případech byla zaregistrována jižní orientace pohřbených, severní pouze v jednom. V 36 % případů pohřbení nesli stopy umělé deformaci lebky. Úzké obdélníkové jámy tvoří početnou skupinu pohřbů pod individuálními násypy (8 případů). Orientace je rovnoměrná, jižní a severní (dva případy v obou). Deformace lebky byla zaregistrována u dvou pohřbených: u muže a u ženy (Moškova 2009, 91–95).

Ve II. regionu bylo nalezeno pro pozdně sarmatské období poměrně hodně vzácných mohyl s rameny (6). Pouze v jedné z nich bylo možno zjistit polohu pohřbeného směrem na sever (Krivošeev 2005, 151–152).

Ve zkoumaném území bylo objeveno 5 katakomb. Jedna, pocházející z Žutova (konkrétněji, 38/1) patří k VI. typu 1. varianty (katalog II:29). Muž pohřbený uvnitř ležel podél osy jámy, hlavou směrem na sever. Čtyři katakomby, tj. Abganěrovo II 17/1 (katalog II:6), Abganěrovo II 31/1 (katalog II:15), Stěpanovka II 1/1 a Dubovoj 3/1, patří k VI. typu 2. varianty. Ve dvou katakombách pohřbení leželi hlavou směrem na sever, v jedné směrem na západ (Krivošeev 2005, 151). Dvě z nich byly vykradeny. Podle zachovalých nálezů bylo možno zjistit, že v jedné mohyle byl pohřben muž a ve dvou jiných ženy (Djačenko 1999, 40–41).

Prezence velkého počtu širokých obdélníkových jam spojuje tento region s I. regionem meziříčí. Zde (více než v I. regionu) převládá jižní orientace (68 %, 21 případů). Severní orientace je poměrně vzácná (26 %, 8 případů), západní a východní se vyskytují jedinečně (3 %, 1 případ pro každou stranu). Deformace lebky byla zaregistrována v jenom z 49 % pohřbených,

většina z nich byla nalezena v širokých obdélníkových jámách; pětkrát se vyskytovala v diagonální poloze vůči osy mohyly (*Skripkin* 1984, 71–75).

V mohylách byly nalezeny podestýlky z rákosu a dřevěné kůry (obě dvakrát) a křídový posyp (2 případy). V širokých obdélníkových jámách byly zachované pozůstatky dřevěné dlažby (7 případů). Ve 27 % komplexů byly nalezeny kosti ovčích končetin, poměrně často i společně s páneví. Sakrální inventář ve většině případů tvoří kousky křídý (6 případů), uhliky (14 případů), kusy křemenných oštěpů (7 případů) a kvadratické nádoby (7 případů) (*Krivošeev* 2005, 151–152). Jedna z těchto nádob, nalezená v mohylníku Žutovo 38/1, byla cylindrické formy (*obr.* 16:1), což je běžné pro středně sarmatskou kulturu (*Moškova* 2009, 73).

V 75.7 % mohyl se nacházely keramické nádoby. K vyrobeným na hrncířském kruhu patří 70 %, zbytek byl lepen ručně. V 7 případech byla poloha nádoby zaregistrována u hlavy, v 1 případě u nohou a ve 3 případech po levém boku od zesnulého (*Krivošeev* 2005, 152).

Ve II. regionu bylo nalezeno 10 zrcátek: 1 s centrálním poutkem typu 1 varianty A a 9 s bokovým ouškem různých typů. Všechna zrcátka byla nalezena v ženských hrobech různých typů. Korálky byly nalezeny ve 13 komplexech a v 7 případech společně se zrcátky a sponami (*Skripkin* 1984, 76–80).

V 18 mohylách bylo nalezeno 20 spon, polovina z nich patří k 1. sérii 2. variantě silně profilovaných spon. Zbytek z většiny tvoří lučikovité spony 4. (*obr.* 7:7–27) a 5. (*obr.* 7:28–37) variant (*Krivošeev* 2005, 152).

Běžný inventář tvoří nože (19 nálezů), přesleny (7 nálezů), šidla (3 nálezy), nůžky (4 nálezy) (*Moškova* 2009, 91–96).

V mužských hrobech se nacházely zbraně: meče (7 nálezů), dýky (8 nálezů). V jednom z hrobů byly meč a dýka nalezeny společně. Ve 3 komplexech byly nalezeny šípy. Ve dvou případech byly zaregistrovány fragmenty luků (*Moškova* 2009, 96–97).

Značné změny pohřebního ritu ve II. regionu meziříčí probíhaly v polovině 3. stol. n. l. Důkazem toho jsou nové fragmenty pohřebního inventáře: dvoudílné lučikovité spony (*obr.* 10:1–2; *obr.* 11:1–2), některé typy přezek (*obr.* 11:6–7), zrcátka s centrálním poutkem typu 1. varianty B (*obr.* 10:3), komplexy keramických nádob (*obr.* 11:3–4; *obr.* 12:3–32). Tyto předměty umožňují přesně datovat pohřební komplexy druhou polovinou 3. stol. až začátkem 4. stol. n. l. (*Krivošeev* 2005, 153).

Většina hrobů tohoto období ve zkoumané oblasti byla nalezena v mohylníku Abganěrovo II. První pohřby v tomto mohylníku se datují 2. stol. n. l., nicméně většina z nich

spadá do druhé poloviny 3. stol. n. l. Celkově se druhou polovinou 3. stol. a počátkem 4. stol. n. l. datuje 27 komplexů: 19 mohyl s výklenkem (70 % z všech mohyl toho druhu ve II. regionu), 4 úzké obdélníkové mohyly (19 %) a 3 katakomby (11 %), v jednom případě pohřební jáma nebyla vůbec (Krivošeev 2005, 153).

Pouze 3 mohyly byly datovány druhou polovinou 3. stol. n. l. pomocí dvoudílné lučikovité spony (obr. 10:1–2), přezky s okrouhlým štítkem a upevněným rámečkem (obr. 11:6) a zrcátka s centrálním poutkem 1. typu varianty B (obr. 10:3). Dvě mohyly byly s výklenkem a jedna s katakomby II. typu (Okt'abr'skij III 1/1) (Mys'kov 1994, 64–66). Pouze jedna mohyla s výklenkem (Věrbovskij I 5/1) nebyla vyloupena. Pohřbený jedinec ležel natažený na zádech, hlavou směrem na sever, jeho lebka nesla stopy umělé deformace. Součástí pohřebního inventáře bylo *Bz* zrcátko (obr. 4:21), importní džbán (obr. 6:11), sekera (obr. 16:4) a římská spona, chronologicky odpovídající druhé polovině 3. stol. n. l. (Mamontov 2001, 94).

Dvě mohyly z Abganěr II (13/1, 33/1; katalog II:5, 17) se datují 4. stol. n. l. podle nalezených v nich přezek se štítky s pozdně římskou polychromní ozdobou, které se objevují ve zkoumané oblasti od 4. stol. n. l. (Malašev 2000, 206). Tímto jsou tyto mohyly jistě propojeny s druhou polovinou 3. stol. a počátkem 4. stol. n. l.

V tomto regionu je 66.6 % násypů menší velikosti. Deset procent kurhanů jsou střední velikosti. V 6.9 % případů měly násypy střední výšku a malý průměr. V 17.2 % kurhanů při středním průměru byly poměrně nízké. Střední výška kurhanů v tomto regionu se rovnala 0,39 m, průměr 14,8 m. V této sbírce byla pouze jedna sekundární mohyla (Krivošeev 2005, 153).

Ve druhé polovině 3. stol. a začátku 4. stol. n. l. se nejčastěji setkáváme s mohylami s výklenkem (19 případů). V 73 % byla (11 případech) v mohylách s výklenkem zaregistrována severní orientace, v dalších 27 % byla (4 případech) orientace jižní. Ve 47 % mohyl zesnulí nesli stopy umělé deformaci lebky (Moškova 2009, 86–93).

Úzkých obdélníkových jam v této sbírce bylo poměrně málo (4 případy), jedna z nich je sekundární mohyla. Ve 3 případech obdélníkových jam byla zaregistrována severní orientace, jižní pouze v jednom. Dva pohřbení nesli stopy po umělé deformaci lebky (Krivošeev – Skripkin 2011, 75–77).

Známe 3 katakomby datované 3.–4. stol. n. l. ve II. regionu. V T-tvarových katakombách I. typu Pěrvomajskij XII (5/2) byly nalezeny dvě mužské kostry s umělé deformovanými lebkami (Mamontov 1996, 70). Katakomby v Abganěrovo II 33/1 měly zvláštní tvar, avšak konstruktivně byly podobné se severokavkazskými konstrukcemi (obr. 13) (Djačenko 1999, 31–45). V obou případech nebylo možné zjistit orientaci pohřbených.

Ke II. typu patří katakomby z Okt'ab'skij III 1/1 (*Mys'kov* 1994, 64–66). Tento komplex je možné chronologicky zařadit do 3. stol. n. l. pomocí nálezu přezky s okrouhlým štítkem s upevněným rámcem typu P2b a *Fe* dýky (*obr. 6:23*) (*Malašev* 2000, 209). Zjistit polohu kostry nebylo možné.

Elementy pozdně sarmatské kultury jistě převládaly ve II. regionu již ve druhé polovině 3. stol. n. l. Severní orientace byla zaregistrována v 74 % hrobů (pod jižní spadají zbývající 26 %). Ve 48 % případů měli pohřbení deformovanou lebku (*Krivošeev* 2005, 154).

Na dně některých hrobů byly nalezeny pozůstatky křídového posypu (1 případ) a rákosová podestýlka (2 případy). Jinde bylo zaregistrováno dohromady 5 podestýlek z jiných organických materiálů, avšak jejich složení nebylo možné zjistit (*Krivošeev* 2005, 154).

V 57 % hrobů byly nalezeny ovčí kosti: zadní končetiny, často i společně s pánví (9 případů) a lopatkami (4 případy). V 66 % případů se zvířecí kosti nacházely vedle hlavy pohřbených. V jedinečných případech se takové nálezy nacházely u nohou nebo u boku pohřbených (rovnoměrně na pravém a levém). Ve dvou hrobech byly nalezeny kosti dobytka. V jednom hrobě byly nalezeny ptačí kosti společně s ovčími (*Krivošeev – Skripkin* 2011, 77).

Samozřejmě byly také zaregistrovány nálezy sakrálního charakteru. V 6 hrobech byly nalezeny kousky minerálu žluté barvy, ve 4 případech byly nalezeny společně s pazourkovými oštěpy (*Moškova* 2009, 96).

V 71 % hrobů k nálezům patřily keramické nádoby. V 58 % případů byla keramika ručně lepená, zbytek byl točen na hrnčířském kruhu. V 75 % případů se nádoby nacházely vedle hlav pohřbených, zbytek byl umístěn u nohou. Ve 2 komplexech se nacházela zrcátka s centrálním poutkem typu 1 varianty B. V obou hrobech byli pohřbení muži s deformovanými lebkami (*Krivošeev* 2005, 155).

V 35.7 % mohyl byly nalezeny korálky. Pět z takových mohyl patřily mužům a čtyři ženám (*Moškova* 2009, 98).

V této sbírce byly nalezeny 2 spony. Jedna dvoudílná lučikovitá (*Abganěrovo* II 25/1; *katalog* II:11) (*Djačenko* 1999, 31–45), a jedná římská s kloubem, datovaná podle analogických nálezů druhou polovinou 3. stol. n. l. (*Věrbovskij* I 5/1) (*Mamontov* 2001, 77). Obě spony byly nalezeny v mužských mohylách s výklenkem.

Inventář předmětu běžného používání tvoří nože (12), přesleny (5), šidla (2) a brusy (4). V mužských hrobech byly nalezeny zbraně: meče (4) a dýky (5). V jednom komplexu byl nalezen hrot šípu (*Krivošeev* 2005, 155).

Ve II. regionu v tomto období převládaly mohyly s výklenkem. Katakomby potkáváme v jedinečných případech. Severní orientace značně převládá nad jižní (*Moškova* 2009, 93–94).

Situace ve II. regionu v 3.–4. stol. n. l. je docela podobná situaci v I. regionu ve stejném období. Mohyly s výklenkem a severní orientací jsou převládajícím prvkem. Široké obdélníkové jámy a mohyly s rameny, typické pro předchozí období, se téměř nevyskytují. Přitom antropologická analýza mohylníku Abganěrovo II (*Djačenko* 1999, 43–44) ukazuje na podobnost materiálu s mohylníkem Kupcyn Tolga (*Schneidstain* 1981, 120) v I. regionu meziříčí. Antropologové předpokládají, že lidé, co vybudovali oba tyto mohylníky, byli poměrně shodní z hlediska etnicity (*Balabanova* 1999, 49).

Vzhledem k absenci nálezů nebylo možné přesně datovat 24 hrobů. Patří k nim 9 mohyl s výklenkem (1 zesnulý byl uložen hlavou směrem na sever, 3 měli deformovanou lebku) a 12 úzkých obdélníkových jam (3 se severní orientací a 3 s jižní, 5 případů deformované lebky) (*Krivošeev* 2005, 156).

III. region

Ve III. regionu bylo zaregistrováno 130 mohyl pozdně sarmatské kultury (22 % z celé sbírky).

Vznik ojedinělých příznaků pozdně sarmatské kultury ve III. regionu je datován první polovinou 2. stol. n. l., stejně jako v I. a II. regionech. Komplexů, které by šlo datovat tímto stoletím, je poměrně málo – pouze 7 (*Krivošeev* 2005, 156).

V mohyle s výklenkem č. 1 z kurhanu č. 20 v komplexu Centralnyj IV (*Raev* 1993, 151–160) byl pohřbený položen hlavou na sever. Sbírkou *Bz* nádob římského původu umožňuje datovat tento komplex první polovinou 2. stol. n. l. Do sbírky patřil džbán typu Straldža, lavor typu 100 (Eggers), naběrač typu Gedoker a cedidlo typu 160.

V mohyle s rameny č. 1 z kurhanu č. 2 komplexu Kirovskij I (*katalog* III:1) byl pohřbený položen hlavou směrem na sever. Hrobový inventář tvoří sbírka uzdového kování, které umožnilo datovat celý komplex do poloviny 2. stol. n. l. (*Guguěv* 2000, 141–144). Podobné nálezy byly i ve dvou dalších hrobech mohylníku Kirovskij III (*Ilukov* 2000, 100–140).

V komplexu Kirovskij III (1/2) (*katalog* III:3) byly zaregistrovány katakomby VI. typu 1. varianty. Pohřbený byl uložen hlavou směrem na jih. Ve stejném mohylníku (Kirovskij III 2/2) byly zaregistrovány katakomby VI. typu 2. varianty. Tato varianta se také objevuje v meziříčí kolem poloviny 2. stol. n. l. a potkáváme ji nadále i v první polovině 3. stol. n. l. Zatím se předpokládá, že spadající do poloviny 2. stol. n. l. katakomby z Kirovského III patří k nejstarším pozdně sarmatským pohřbům v meziříčí Volhy a Donu (*Krivošeev* 2005, 156).

Absence katakomb ve středně sarmatském období umožňuje říct, že fenomén těchto nových konstrukcí se v pohřebních tradicích poprvé objevuje ve 2. stol. n. l. v pozdně sarmatském období (*Skripkin* 2017, 211). V katakombách z komplexu Žutovo (38/1) (*katalog* II:29), stejně jako v mohylníku Kirovskij III (1/2) (*katalog* III:3), pohřbený ležel hlavou směrem na sever. Byla tam nalezena profilovaná spona 1. série 2. varianty, což umožňuje dataci komplexu druhou polovinou 2. stol. n. l. Podle názoru J. K. Gugueva a V. P. Glebova, by se měl vznik katakomb tohoto typu v meziříčí Volhy a Donu datovat polovinou 2. stol. n. l., a spojuje se se syntézou tradic středně a pozdně sarmatských kultur a středně asijských prvků (*Guguev* 2000, 151; *Guguev – Glebov* 2002, 103).

V mohyle v úzké obdélníkové jámě z komplexu Podgorněnskij IV (19/1) byl pohřbený položen hlavou směrem na sever. Součástí pohřebního inventáře je jednoduchá lučikovitá spona 3. varianty, která umožňuje datovat tento komplex první polovinou 2. stol. n. l. (*Nauměnko* 1988, 93).

K první polovině 2. stol. n. l. také pravděpodobně patří komplex Kirovskij I, v jehož 11. kurhanu byly nalezeny keramické nádoby 13. typu s jedním uchem a točené na hrnčířském kruhu (*Guguev* 2000, 142).

Značné změny pohřebního ritu a materiální kultury byly datovány druhou polovinou 2. stol. n. l. Předměty, umožňující dataci pro toto období, jsou profilované spony 1. série 2. varianty, jednoduché lučikovité spony 4. varianty, zrcátka s centrálním poutkem a kvadratickým ornamentem, určitá keramická sbírka (*obr.* 4). Tímto obdobím je možno datovat 10 mohyl. Mezi nimi jsou 3 mohyly s výklenkem, 4 hroby v širokých obdélníkových jámách (2 s diagonální polohou koster) a 3 v jámách s rameny. V mohylách s výklenkem byli všichni pohřbeni položeni hlavou směrem na sever, dva jedinci nesli stopy umělého deformování lebky (*Krivošeev* 2005, 157).

Ve dvou širokých obdélníkových jámách byli pohřbeni položeni diagonálně a hlavou na sever. V jednom hrobu pohřbený ležel podél osy jámy a hlavou směrem na jih (Podgorněnskij IV 24/1) (*Nauměnko* 1988, 93). V hrobě z komplexu Krivolimanskij I (19/1) polohu a orientaci kostry nebylo možno zjistit, nicméně byla nalezena jedna umělé deformovaná lebka (*Savčenko* 1981, 65).

Pouze v jedné z jam s rameny byla zjištěna severní orientace kostry (Kirovskij I 6/4) (*Guguev* 2000, 143). V ostatních mohylách to zjistit nešlo z důvodu vyloupení.

Poměrně velká skupina (11 mohyl) se datuje první polovinou 3. stol. n. l. Mezi nimi je 6 mohyl s výklenkem, 3 mohyly v úzkých obdélníkových jámách, 1 široká obdélníková jáma

s diagonálně položenou kostrou a jedna mohyla s rameny (*Krivošeev* 2005, 158). Dataci těchto mohyl umožnily nové typy nálezového materiálu: lučikovoté jednodílné spony 4. a 5. variant (*obr.* 11:1–2), určité typy páskové garnitury (*obr.* 11:6–7) a fasetovaného koňského postroje (*obr.* 11:8–9)

V mohylách s výklenkem byla ve 4 z 6 případů zaregistrována severní orientace pohřbených. Ve dvou případech nesly lebky pohřbených stopy po umělé deformaci. V obdélníkových jámách byly kostry položeny směrem na sever, ve dvou případech byly lebky uměle deformovány. V jámě s rameny byl pohřbený položen hlavou směrem na sever. Součástí pohřebního inventáře byla přezka s narovnanou zadní částí rámečku. Tento příznak je typický pro přezky od začátku 3. stol. n. l. (*Malašev* 2000, 209).

Diagonální mohyla v široké obdélníkové jámě z mohylníku Podgorněnskij IV (11/1) také stojí za zmínění. Kostra byla položena na dno jámy hlavou směrem na jihovýchod. Lebka nesla stopy umělé deformace (*Nauměnko* 1988, 93). Mezi nálezy patří přezka se zesílenou přední a narovnanou zadní částí rámečku (*obr.* 9:38), což je běžným prvkem pro přezky od první poloviny 3. stol. n. l. (*Skripkin* 2017, 214).

Ve III. regionu je celkem 10 mohyl datovaných druhou polovinou 2. stol. až první polovinou 3. stol. n. l. Z nich je 7 mohyl s výklenkem, 1 v úzké obdélníkové jámě a 2 hroby s rameny. Všude, kde bylo možno, byla zaregistrovaná severní orientace pohřbených. Ve 3 případech se severní orientace propojovala s deformovanými lebkami (*Krivošeev* 2005, 158).

Analýza nálezového materiálu ukazuje na to, že se situace ve III. regionu během formování pozdně sarmatské kultury značně odlišovala od situace v I. a II. regionech. Památek s elementy pozdně sarmatské kultury, datovaných první polovinou 2. stol. n. l., je v tomto regionu víc než v jiných, přičemž se zde objevují nejen pozdně sarmatské prvky v kombinaci se středně sarmatskými. Také se setkáváme s unikátními, u Sarmatů dosud neznámými prvky ve tvaru nových pohřebních konstrukcí, tj. katakomb (*Krivošeev* 2005, 159).

Při seskupení památek podle přítomnosti pozdně sarmatských příznaků můžeme pozorovat pouze jeden hrob ze skupiny prvních mohyl pozdně sarmatského období, který spadá do tohoto období, avšak přitom nenese žádné výrazné prvky této kultury. Daný hrob (Podgorněnskij IV 24/1) byl vytvořen v široké obdélníkové jámě, pohřbený byl položen podél mohylové jámy hlavou směrem na jih. Podle nálezového materiálu byl datován druhou polovinou 2. stol. n. l. (*Nauměnko* 1988, 93).

Ke druhé skupině mohyl, kombinujících pohřební rity obou kultur, můžeme zařadit diagonální mohylu v široké obdélníkové jámě z kurhanu č. 5 komplexu Moskovskij II, ve které byl pohřbený položen hlavou na sever. Mohyla se pravděpodobně datuje druhou polovinou 2. stol. n. l. (*Ilukov* 1987, 34). V široké obdélníkové jámě z čtvrtého kurhanu v mohylníku Kirovskij IV (*katalog* III:4) se podařilo zjistit severní orientaci a diagonální polohu pohřbeného. Na dně mohyly byla vykopána skrýš (*Ilukov* 2000, 97–98).

Skrýše se občas objevovaly ve středně sarmatských hrobech (*Skripkin* 2017, 65). Kromě tohoto případu, v meziříčí Volhy a Donu, a v pozdně sarmatském období zároveň, byla skrýš zaregistrována pouze jednou, v jediné mohyle 9. kurhanu z komplexu Džangar (*obr.* 3:1) (*Cuckin* 1980, 88). Pohřební inventář hrobu ve čtvrtém kurhanu komplexu Kirovskij IV tvoří předměty typické pro středně a pozdně sarmatskou kulturu: dýka s hlavicí ve tvaru voluty a keramická kvadratická nádoba. Také byla v hrobu nalezená lučikovitá spona 4. varianty, která se datuje druhou polovinou 2. stol. až první polovinou 3. stol. n. l. Na základě toho se tento komplex chronologicky zařazuje do druhé poloviny 2. stol. n. l. (*Ilukov* 2000, 98–99).

Většinu mohyl druhé poloviny 2. stol. až první poloviny 3. stol. n. l. můžeme zařadit do třetí skupiny, která je odlišná přítomností pouze pozdně sarmatských prvků v pohřebním ritu. Příkladem může posloužit mohyla s výklenkem z kurhanu č. 11 komplexu Kirovskij I (*katalog* III:2). Kostra byla položena hlavou na sever, lebka byla umělé deformovaná. Nálezový materiál hrobu tvoří zrcátko s centrálním poutkem a kvadratickým ornamentem a dvě profilované spony 1. série 2. varianty, díky nimž můžeme datovat tuto mohylu druhou polovinou 2. stol. n. l. (*Ilukov* 2000, 99).

V mohyle s výklenkem, spadající do 103. kurhanu v mohylníku Novyj (*katalog* III:17) kostra ležela hlavou na sever a měla deformovanou lebku (*obr.* 3:9). V mohyle byl nalezen na hrnčířském kruhu točený džbán s jedním uchem 10. typu, datovaný 2. stol. n. l. a 3 podobné profilované spony 1. série 2. varianty, které umožňují upřesnit dataci do druhé poloviny 2. stol. n. l. (*Ilukov* 1992, 289).

Závěrečná fáze formování pozdně sarmatské kultury ve III. regionu probíhá ve druhé polovině 2. stol. n. l. Poměrně malý počet komplexů synkretického charakteru a absolutní dominance severní orientace ve všech typech hrobů může svědčit o výrazně intenzivnějším procesu formování pozdně sarmatské kultury v tomto regionu (*Krivošeev* 2005, 160). Výsledkem toho je přítomnost vyspělé pozdně sarmatské kultury již ve druhé polovině 2. stol. n. l., nikoliv v první polovině 3. stol. n. l., jak to bylo v I. a II. regionech meziříčí (*Skripkin* 2017, 228).

Příznaky pozdně sarmatského pohřebního ritu ve zkoumaném regionu definitivně převládají v první polovině 3. stol. n. l. (*Krivošeev* 2005, 160). Objev diagonálního hrobu s jižní

orientací v 11. kurhanu lokality Podgorněnskij IV, datovaného druhou polovinou 2. stol. až první polovinou 3. stol. n. l., může svědčit o dlouhodobé existenci přežitkových prvků středně sarmatské kultury, ale pouze jako výjimka pro toto období (*Nauměnko 1988, 93*). Stojí za zmínku i to že toto byla jediná diagonální mohyla datovaná druhou polovinou 2. stol. n. l. objevená v jižní části meziříčí.

Většina násypů, co byly datovány druhou polovinou 2. stol. až první polovinou 3. stol. n. l. ve III. regionu, mají střední diametr a malou výšku (64.8 %). Též existují malé kurhany (16.2 %) a střední (10.8 %). Průměrná výška kurhanů na této etapě je 36 cm, diametr – 15,3 m (*Moškova 2009, 88*).

Byly zaregistrovány pouze 3 sekundární mohyly. Mohyly s výklenkem jsou převládajícím typem v tomto regionu. Poměr mohyl se severní orientací je značně vyšší než s jižní (91 % proti 9 %). Koeficient mužských a ženských hrobů je 1.1. Deformace lebek byla zaregistrována v 55 % hrobů (*Krivošeev 2005, 161*).

Ve 13 hrobech byl nalezen křídový posyp, ve 2 podestýlky z kůry a ve 2 podestýlky z rákosu. Ve 4 širokých obdélníkových jámách byla zaregistrována dřevěná dlažba. V 21 % mohyl byly nalezeny zadní ovčí končetiny, poměrně často společně s pánví (6 případů). V jednom případě byla nalezena ovčí lopatka s páteří. Ve dvou komplexech byly nalezeny koňské kosti, v dalších dvou rybí (*Kupcov – Krjukova 2016, 132*). Nejčastěji se zvířecí kosti nacházely u hlavy pohřbeného. V jednom případě byly ovčí kosti nalezeny v misce (*Krivošeev 2005, 161*).

K nálezům sakrálního charakteru nejčastěji patří kousky křídý (7 případů) a uhlíky (9 případů). Ve 4 komplexech se našly pazourkové hroty, v dalších 4 kousky minerálu žluté barvy. Ve 3 hrobech byly zaregistrovány skvrny od popelového posypu (*Moškova 2009, 94–95*).

Ve 3 širokých obdélníkových jámách byly nalezeny 4 kvadratické nádoby. V 83.8 % mohyl byly nalezeny keramické nádoby. Nádoby lepené na hrnčířském kruhu potkáváme mnohem častěji (73.6 %) než ručně lepené (26.4 %). V 57 % mohyl se nádoby nacházely u nohou pohřbených a v 43 % vedle hlav. V mohylách III. regionu bylo nalezeno 8 dřevěných pohárů. Nacházely se jak v mužských, tak i v ženských hrobech (*Krivošeev 2005, 161*).

Ve 3 ženských a 2 mužských hrobech byla nalezena zrcátka různých typů: 3 zrcátka s bokovým ouškem typu 2 variant B a V, 4 zrcátka s centrálním poutkem typu 1 variant A a B. V 16 hrobech, mužských a ženských, byly nalezeny korálky. V 56 % se nacházely společně se sponami (*Moškova 2009, 95*).

Spony se našly v 17 komplexech. V 8 případech v ženských mohylách, v 6 v mužských. Nejčastěji se nacházely lučikovité jednodílné spony 4. varianty. Běžný inventář tvořily nože (19), přesleny (9), brusy (8) a nůžky (4). V 48.6 % ve hrobech potkáváme různé druhy zbraní: meče (8), dýky (8), šípy (7), fragmenty luků (2), šípky (1) a kopí (1) (*Moškova* 2009, 89–91).

V polovině 3. stol. n. l. začíná nová etapa v rozvoji III. regionu meziříčí. Nálezový materiál, pomocí kterého bylo možno datovat většinu komplexů druhou polovinou 3. stol. n. l., tvoří dvoudílné lučikovité spony, profilované spony 2. série 3. varianty bez háčku na zachycení tětiny (*obr.* 10:1–2), zrcátka s centrálním poutkem typu 1 varianty B (*obr.* 10:3), náušnice-měsíčníce (*obr.* 10:20), přezkou-sulgamem (*obr.* 10:21–22) a keramické nádoby (*obr.* 10:4–19) (*Krivošeev – Skripkin* 2017, 78–79).

Značné změny byly zaregistrovány v pohřebním ritu. Do druhé poloviny 3. stol. n. l. ve III. regionu jistě můžeme zařadit 17 mohyl: 7 s výklenkem a 10 katakomb I. typu. V mohylách s výklenkem se v 6 případech potkáváme se severní orientací, s jižní pouze v jednom. Deformace lebky byla zaregistrována jenom u dvou pohřbených. Katakomby druhé poloviny 3. stol. n. l. patří k I. typu. (*Skripkin* 1984, 225). Ve dvou případech bylo možno zjistit, že pohřbení byli uloženi hlavou na západ, v jednom případě na východ, a v jednom na jih. Tři pohřbené byli zaznamenány s deformovanými lebkami. (*Krivošeev* 2005, 162).

Některé typy nálezového materiálu pomáhají datovat komplexy závěrem III. a začátkem IV. stol. n. l. V tomto období se objevují dvoudílné prohnuté podvázané spony a dvoudílné vojenské spony (*obr.* 11:1–2), džbány 3. typu se dvěma oušky (*obr.* 11:3) a hrnce typu 2A vyráběné na hrnčířském kruhu (*obr.* 11:4), vícedílné hřebeny (*obr.* 11:5), přezky typů P10 a P11 (*obr.* 10:21–22), opasková garnitura N7 a N10 (*obr.* 11:6–7) (*Krivošeev* 2005, 152). Široko rozšířené byly i výrobky s polychromní výzdobou římského období. Ve druhé polovině IV. stol. n. l. se objevují výrobky s tausováním (*Skripkin* 1984, 113).

Na konec 3. stol. až 4. stol. n. l. do III. regionu chronologicky spadá 23 hrobů. V 21 případech jsou to katakomby I. typu a zbytek jsou mohyly s výklenkem. V katakombách v 6 případech byly kostry položeny hlavou směrem na západ, ve 2 případech na sever, v 1 na jih a v 1 na východ. Deformace lebek byla zaregistrována pouze ve dvou mohylách. V mohylách s výklenkem se vynalezla severní a jižní orientace (*Moškova* 2009, 100–101).

V 37 případech se mohyly datují druhou polovinou 3. stol. až 4. stol. n. l. Ve 30 případech jsou to katakomby I. typu. V 5 hrobech byla zaregistrována západní orientace, severní ve

3, jižní ve 2 a východní pouze jednou. Stopy po deformaci lebky neslo 5 pohřbených. Celkově bylo zaregistrováno 7 mohyl s výklenkem, ve kterýchž byli 4 pohřbení položeni hlavou směrem na jih a 2 na sever; dva pohřbení měli uměle zdeformované lebky (Moškova 2009, 101).

Při zkoumání situace ve III. regionu během druhé poloviny 3. stol. až 4. stol. n. l. lze definovat dvě chronologická období. Během druhé poloviny 3. stol. se objevuje poměrně stejný počet dvou typu pohřebních konstrukcí: mohyl s výklenkem a katakomb (Skripkin 1984, 59–60). Mohyly s výklenkem byly nejpoužívanějším typem ještě ve druhé polovině 2. stol. až první polovině 3. stol. Katakomby se staly dominantním typem mohyl až po polovině 3. stol. (Skripkin 1984, 63–64). Koexistence dvou konstrukčních typů ve druhé polovině 3. stol. n. l. může svědčit o postupnosti dvou hlavních etap ve formování pozdně sarmatské kultury ve III. regionu meziříčí. Vliv nových tradic s katakombami byl v polovině 3. stol. n. l. poměrně silný, což způsobilo mizení mohyl s výklenkem na konci 3. a začátku 4. stol. n. l. (Krivošeev 2005, 163). To znamená, že katakomby se od 4. stol. n. l. stávají dominantním typem pohřebních konstrukcí ve zkoumaném regionu.

Postupnost rozvoje pohřebního ritu ve III. regionu umožňuje snadnější práci s památkami z druhé poloviny 3. stol. až 4. stol. n. l. Ve III. regionu je 20,8 % násypů menší velikosti, 14,2 % jsou střední; 62 % násypů mělo malou výšku a střední průměr. Průměrná výška násypů v tomto regionu je 33 cm, průměrný průměr je 16,2 m. Mezi mohylami tohoto regionu jsou pouze 2 sekundární (Moškova 2009, 87–88).

Stopy po deformování lebky nese 33 % pohřbených. Poměr mužských a ženských hrobů v katakombách je 3,1. V mohylách s výklenkem severní orientace převládala nad jižní (60 % proti 40 %). Deformované lebky mělo jenom 38 % pohřbených (Krivošeev 2005, 163).

Nejčastěji byla v katakombách zaregistrována západní orientace (52 %), hned po ní severní (20 %), jižní (16 %) a východní (12 %). V katakombách mělo jen 31 % pohřbených zdeformované lebky (Krivošeev 2005, 163).

Celkově bylo zaregistrováno poměrně časté použití křídových posypů v hrobech (42 %). V 48 % hrobů se nacházela podestýlka organického původu. V 6,5 % byla nalezena podestýlka z rákosu. V 60 % mohyl byly nalezeny zadní ovčí končetiny společně s pánví (63 %). Pouze jednou se nacházejí společně i s lopatkami (Moškova 2009, 95).

Také bylo zaregistrováno 5 kostí dobytka. Jednou byly nalezeny koňské kosti (přímo v násypu kurhanu). Zvířecí kosti se stejně často nacházely jak u hlavy, tak i u nohou pohřbených. K nálezovému materiálu sakrálního charakteru patří kousky kříd (3), uhlíky (10), minerál žluté barvy (11) a křemenné oštěpy (9) (Moškova 2009, 95–96).

V 50 % hrobů se objevily keramické nádoby. Keramiky, točené na hrnčířském kruhu, je víc než ručně lepené (60 % proti 40 %). Nádoby se ukládaly u hlav (70 %), nohou (20 %) a bocích (10 %) pohřbených (*Krivošeev* 2005, 164).

Kvadratické nádoby byly nalezeny v 6 komplexech. Jedna je okrouhlá, což je jedním z prvků středně sarmatské kultury. V jednom hrobě byly nalezeny dvě kvadratické nádoby najednou. Ve dvou případech hroby byly mužské a v jednom ženský (*Moškova* 2009, 90). V této skupině hrobů bylo nalezeno 5 zrcátek: 3 s centrálním poutkem typu 1 varianty B a 2 s ouškem typu 2 varianty B. Tři zrcátka byla nalezena v ženských hrobech a jedno v mužském. Přibližně ve stejném počtu jak mužských, tak i ženských hrobů byly nalezeny korálky. V 61 % případů se korálky nacházely společně se sponami. V 16 hrobech se objevilo 30 spon. Pohlaví pohřbených se sponami šlo zjistit v 6 mužských a 4 ženských hrobech (*Krivošeev* 2005, 163–164).

Předměty každodenního použití byly objeveny ve většině komplexů; nože (v 65 % komplexů), brusy (16.8 %), přesleny (10.3 %). V 11.6 % mohyl byly nalezeny *Bz*, *Ag* a *Au* jehelníky. Ve 13 % komplexů byla nalezena *Fe* šídla (*Skripkin* 1984, 77–78). Zbraně byly zaregistrovány v 30 % hrobů: 17 mečů a 4 dýky (*Krivošeev* 2007, 37).

IV. region

V IV. regionu se objevilo 77 komplexů pozdně sarmatského období (13 % z zkoumaného celku). První prvky pozdně sarmatské kultury v tomto regionu byly zaregistrovány v jednom z hrobu komplexu Vostočnyj Manyč II (61/1) (*Simicyn* 1991, 4–20). V úzké obdélníkové jámě byla objevena kostra s hlavou na sever. Nález misky s ohrnutými okraji typu 2 varianty G umožňuje datovat tento hrob středně sarmatským obdobím (*Skripkin* 1984, 48). Absence dostatečného počtu nálezového materiálu působí potíže v určování jednotlivých etap rozvoje pozdně sarmatské kultury ve IV. regionu.

Do druhé poloviny 2. stol. n. l. můžeme zařadit 5 mohyl. Určování této etapy ve IV. regionu umožňuje pouze keramika a prvky pohřebního ritu (*Skripkin* 1984, 55–56). Do tohoto období jsou datovány dvě mohyly (široké obdélníkové jámy) s diagonální polohou a jižní orientací. Datovat mohyly umožňují další nálezy: meč a dýka bez *Fe* jílce a záštiny (Tri brata II 25/1) (*obr.* 14:4), misky se zahnutými okraji typu 2B, hrnce typu 2B točené na hrnčířském kruhu (Vostočnyj Manyč II 53/1) (*Simicyn* 1956, 22–64; 1991, 4–20). V dostatečné míře tomu působí absence diagonálních mohyl, které by byly jistě datovány druhou polovinou 2. stol. n. l. v regionu meziříčí.

Byly objeveny tři mohyly s výklenkem, které patří této etapě. Ve dvou mohylách byli pohřbeni položeni hlavou směrem na jih a sever (*Moškova* 2009, 91). Lebka pohřbeného v hrobě s jižní orientací nesla stopy po umělém deformování (Bičkin-Buluk 18/1) (*obr.* 1:6; *katalog* IV:7). Součástí pohřebního inventáře byl džbán 1. typu s dvěma oušky, točený na hrnčířském kruhu (*Sinicyn* 1956, 37–38). Takové nádoby byly běžně používané během druhé poloviny 2. stol. n. l. (*Skripkin* 1984, 55–56).

Do první poloviny 3. stol. n. l. spadají pouze 2 mohyly. Pohřbený v mohyle s výklenkem (Tri brata II 23/1) (*katalog* IV:35) byl položen hlavou směrem na jih a měl deformovanou lebku. Pohřební inventář tvoří zrcátko s bokovým ouškem a kvadratickým ornamentem v centru (nejčastěji se nalézají v hrobech druhé poloviny 2. stol. až první poloviny 3. stol. n. l.) a přezka-sul'gam (*Sinicyn* 1956, 48–49). Takové přezky se objevují v pozdně sarmatských hrobech během první poloviny 3. stol. n. l., nicméně nejčastěji se s nimi setkáváme během druhé polovině 3. stol. n. l. (*Krivošeev – Malyšev* 2016, 142).

Mohyly s výklenkem z komplexu Vostočnyj Manyč I (61/1) bylo možno datovat pomocí amfory ze světlejší hlíny typu D podle typologie D. B. Šelova. Takové amfory se datují první polovinou 3. stol. n. l. a často se nacházejí ve sklepech Tanaisu, zničeného v polovině 3. stol. n. l. (*Šelov* 1978, 18–19; *Kropotkin* 1970, 61, *obr.* 31:5; *Arsenjeva* 1977, 115, *tab.* 14:1).

V rámci druhé poloviny 2. stol. až první poloviny 3. stol. n. l. můžeme datovat 25 komplexů. Je to možné pomocí nálezů jednoduchých lučikovitých spon 4. varianty a určitých typů keramických nádob. Můžeme datovat 8 mohyl s výklenkem, 9 hrobů v úzkých obdélníkových jámách, 6 v širokých obdélníkových jámách, 1 v katakombách VI. typu 2. varianty a 1 v jamě s rameny (*Krivošeev* 2005, 166).

V mohylách s výklenkem byla severní orientace pohřbených zjištěna ve dvou případech a jižní ve čtyřech případech. Pět pohřbených měli deformované lebky. V úzkých obdélníkových mohylách byla jižní orientace zjištěna v 6 případech a severní ve 2. Deformace lebek byla zaregistrována ve 4 případech, při tom že všichni s touto specifičností byli pohřbeni hlavami na jih (*Krivošeev* 2005, 167).

Pouze v jedné široké obdélníkové jamě bylo možno zjistit polohu pohřbeného: byl položen podél jámy hlavou na sever a měl deformovanou lebku (Tri brata I 3/1). V další široké obdélníkové jamě pohřbený byl položen hlavou na sever, avšak další podrobnosti o jeho poloze v jamě nebylo možno zjistit (Guva I 19/1) (*Sinicyn* 1956, 24–26).

V katakombách VI. typu 2. varianty z Vostočného Manyče II (41/1) pohřbená ležela hlavou na jih a měla uměle deformovanou lebku (*Sinicyn* 1991, 15).

V jediné objevené jámě s rameny pohřbená žena byla položena hlavou na jih. Její lebka byla zdeformovaná. Součástí pohřebního inventáře jsou dvě jednoduché lučikovité spony 4. varianty, které umožnily datovat tento hrob druhou polovinou 2. stol. až první polovinou 3. stol. n. l. (*Kropotov 2010, 333*).

Znovu se obracíme na minule využitě dělení komplexů na skupiny podle přítomnosti pozdně sarmatských prvků v pohřebním ritu, tentokrát v rámci druhé poloviny 2. stol. až první poloviny 3. stol. n. l. K první skupině, do které spadaly hroby středně sarmatského charakteru bez jakýchkoliv prvků nové kultury, patří pouze 2 diagonální mohyly (*Moškova 2009, 86*). Jejich datování je poměrně komplikované a jenom díky nálezům určitých typů keramiky (*obr. 9:4–34*) je bylo možné zařadit do středně sarmatské kultury. Většina mohyl v sobě kombinuje prvky obou kultur, tj. deformované lebky a jižní orientaci; proto je možno zařadit do druhé skupiny. Mohyl, které patří ke třetí skupině a mají čisté pozdně sarmatské prvky, je poměrně hodně a většina z nich je s výklenkem (*Krivošeev 2005, 167*).

Také je pozoruhodné převládání jižní orientace v tomto regionu ve druhé polovině 2. stol. až první polovině 3. stol. n. l. Nejčastěji byla jižní orientace zaregistrována v mohylách s výklenkem nebo úzkých obdélníkových jámách (*Skripkin 1984, 74*). V jiných regionech meziříčí mohyly s výklenkem stabilně korelovaly se severní orientací. V IV. regionu to bylo naopak, totiž s jižní. Severní orientace se dělila mezi mohyly s výklenkem, úzkými a širokými obdélníkovými jámami ve téměř stejném poměru v tomto období (*Moškova 2009, 92*).

Deformace lebek byla v 80 % případů zaregistrována právě v hrobech s jižní orientací a v 20 % se severní (*Skripkin 1984, 72–73*).

O poměrně prudkém přechodu středně sarmatské kultury k pozdně sarmatské v tomto regionu může svědčit nejen absence přesně datovaných diagonálních hrobů ze druhé poloviny 2. stol. n. l., ale také převládání mohyl s výklenkem a úzkých obdélníkových jam v tomto období, specifických pro pozdně sarmatské období (*Krivošeev 2005, 168*). Podle převládání jižní orientace a poměrně velkého počtu hrobů v úzkých obdélníkových jámách v tomto regionu je možné předpokládat, že zde byl pohřební ritus během formování pozdně sarmatské kultury poměrně specifický.

Během druhé poloviny 2. stol. až první poloviny 3. stol. n. l. v IV. regionu měly kurhany ve 41 % případů násypy malé velikosti, v 11 % střední, v 41 % měly malý průměr a střední výšku. Průměrná výška kurhanů je 38 cm, průměrný průměr je 15 m. Tři hroby na této etapě jsou sekundární (*Krivošeev 2005, 168*).

Orientace pohřbených ve všech typech hrobů ze druhé poloviny 2. stol. až první poloviny 3. stol. n. l. vypadají takto: severní 28 % (24 případů), jižní 68 % (17 případů), východní 4 % (1 případ) (*Moškova* 2009, 93–94). Deformace lebky byla zaregistrována u 76 % pohřbených. Koeficient poměru mužských a ženských hrobů v této sbírce je 1,1 (*Krivošeev* 2005, 168).

Ve 43.7 % hrobů byla nalezena pohřební hostina, po které ovšem zbyly pouze kosti. Byly to ovčí kosti, hlavně zadních končetin; ve 2 případech byly objeveny společně s pánví a ve 3 s lopatkami. Ve 3 případech byly kosti nalezeny vedle hlav, v jednom u nohou a v jednom u levého boku pohřbeného (*Skripkin* 1984, 77–78). Ve 3 hrobech se našly uhlíky, v jednom kousek křídly. V jednom hrobě se našel pazourkový hrot (*Moškova* 2009, 97).

V 78 % mohyl byla nalezena keramika. 53 % nádob bylo točeno na hrncířském kruhu, 47 % bylo lepeno ručně. V 80 % případů se nádoby nacházely u hlav pohřbených, v 10 % u nohou nebo u levého boku (*Moškova* 2009, 96–97).

Ve 3 ženských a 1 mužském hrobě byla nalezena zrcátka (*Krivošeev* 2004, 240). Korálky byly zaregistrovány v 15 % mohyl (*Moškova* 2009, 96). Jedenáct spon různých typů (z nichž byla většina jednodílnými lučikovitými sponami 4. varianty) bylo nalezeno v 8 komplexech; většina v ženských hrobech (*Kropotov* 2010, 112).

Běžný inventář tvoří nože (10), přesleny (5), brusy (4) a nůžky (2). V 31.2 % hrobů byly nalezeny zbraně: meče (6), dýky (4), šípy (1), fragmenty luku (1), toulec (2), kopí (1). Všechny zbraně byly nalezeny v mužských hrobech (*Moškova* 2009, 97–98).

Změny v pohřebním ritu a materiální kultuře, zmíněné ve všech třech předchozích regionech meziříčí poloviny 3. stol. n. l., nebyly tak výrazné jak ve IV. Regionu Volho-Donského meziříčí.

Vzhledem k horší chronologické čitelnosti materiálu, je jisté zvýraznění komplexů v kontextu 4. stol. n. l. zcela komplikované. Některé typy nálezového materiálu umožňují datovat řadu komplexů druhou polovinou 3. stol. n. l.; jsou to dvoudílné lučikovité spony (*obr.* 12:1–2), náušnici-měsíčnice (*obr.* 10:20), zrcátka s centrálním poutkem typu 1 varianty B (*obr.* 10:3), určité typy přezek (*obr.* 10:21–22) a keramických nádob (*obr.* 10:4–19).

Do tohoto chronologického úseku je zařazeno pouze 12 komplexů. Od tohoto období již nejsou zaregistrované žádné hroby v širokých obdélníkových jámách a hroby s rameny. Objevilo se 11 mohyl s výklenkem a pouze 1 katakomby I. typu (*Krivošeev* 2005, 169). Severní orientace byla zaregistrována v 6 případech, jižní ve 3 případech (*Moškova* 2009, 88–

89). Stopy po deformaci lebky nese 6 pohřbených (což je 100 % ze všech nalezených lebek v těchto mohylách), rovnoměrně se nacházejících v mohylách jak se severní, tak s jižní orientací. Mužský hrob se objevil pouze jednou. Ostatních 6 mohyl, kde šlo zjistit pohlaví, patřilo ženám (*Skripkin* 1984, 79–80).

Na této etapě 57 % násypů odpovídají malé velikosti. V 21 % případů měly násypy malý průměr a střední výšku, v 7.1 % střední průměr a malou výšku. Průměrná výška kurhanů v tomto regionu je 38 cm a střední průměr je 15,2 m (*Krivošev* 2005, 170).

Ve 4 hrobech se našly kosti zadních ovčích končetin. Všude se nacházely u hlav pohřbených. V 90 % mohyl byly nalezeny keramické nádoby: 65 % ručně lepené a 35 % točené na hrncířském kruhu (*Moškova* 2009, 96). Ve 3 komplexech byly nalezeny fragmenty mečů. Ve 2 hrobech se objevila zrcátka s centrálním poutkem typu 1 varianty B (*Krivošev* 2006, 67–78).

V 41.5 % případů (od celkového počtu hrobů v IV. regionu) hroby neměly dost pramenů pro datování (*Krivošev* 2005, 170). Spojuje se to nejen s vykrádáním mohyl, ale i s chudobou pohřebního inventáře. Téměř všechny mohyly, které nešlo datovat, byly buď mohyly s výklenkem (85 %) a v úzkých obdélníkových jámách (15 %) (*Moškova* 2009, 90–92). Ve 3 případech byly mohyly v úzkých obdélníkových jámách sekundární (*Skripkin* 1984, 113).

V mohylách s výklenkem byla v 7 případech zaregistrována severní orientace, jižní ve 4. Deformované lebky mělo 9 pohřbených. V úzkých obdélníkových jámách bylo možno zjistit severní orientaci ve 4 hrobech; jako jedinečné případy byly také nalezeny pohřbení položení hlavou směrem na jih a západ (*Moškova* 2009, 93–94).

Absence pevných kombinací prvků pohřebního ritu různých chronologických etap, poměrná jednotnost pohřebního ritu a absence důležitých, pro určité období typických druhů nalezového materiálu značně komplikuje dataci většiny hrobů do jakékoliv etapy pozdně sarmatské kultury.

6. Hlavní typy artefaktů

6.1. Militaria

Zbraně hrály důležitou roli v životě nomádů, svědčí o tom jejich početné nálezy v pohřebištích stepních národů.

O komplexní zkoumání sarmatských militarií se pokoušeli A. M. Chazanov a A. S. Skripkin (*Chazanov 1971; Skripkin 1990*), avšak i dodnes nejsou kompletně prozkoumané. Pouze jedinečné publikace byly věnované sarmatským militariím během posledních několika let (*Běžuglov 2000; Krivošeev 2006; Skripkin 2007*).

V pohřebištích dolního Donu v rozmezí 2. stol. až 4. stol. n. l. se objevovaly různé druhy zbraní: meče, dýky, šípy, kopí, luky. Ve zkoumaných pohřebištích nebyly zaznamenány žádné obranné prostředky (*Krivošeev 2007, 65*).

Celkově na území dolního Donu se militaria vyskytovaly ve 21.3 % ze všech prozkoumaných pohřebišť pozdně sarmatského období (123 pohřebišť). Přitom v 93.4 % případů militaria se nacházely v mužských hrobech a pouze v 6.6 % případů v ženských. Vůči sečným zbraním se aplikuje princip třídění na dýky, krátké a dlouhé meče; záleží na délce čepele. Tento princip byl zpracován a obecně přijat mezi odborníky na Sarmaty podle publikací A. M. Chazanova (*Chazanov 1971, 109–117*), A. S. Skripkina (*Skripkin 1990, 60*) a V. M. Klepikova (*Klepikov 2002, 21*).

Meče. V prozkoumané sbírce pohřebišť pozdně sarmatského období bylo zaregistrováno 64 nálezů mečů. Jejich délka zpravidla přesahuje 40 cm. Jeden z nich byl s okrouhlou hlavicí a druhý bez kovové hlavicí a příčky, což odpovídá charakteristice typického meče pro pozdně sarmatskou kulturu (*Krivošeev 2007, 65*).

Jediný dlouhý meč bez příčky s okrouhlou hlavicí byl nalezen v pozdně sarmatské mohyle s výklenkem a severní orientací pohřbeného, u kterého byla zaznamenána deformace lebky (*Avilovskij II 14/1*) (*obr. 1:26, 13:1*). Předpokládá se, že příčka u tohoto meče nejspíše hrála roli archaického přežitku ze středně sarmatského období (*Balabanova 2010, 127*).

Veškeré ostatní meče neměly kovové hlavice a ani příčky či záštitu. Takové meče jsou jedním z nejvýraznějších indikátorů pozdně sarmatské kultury v kombinaci s dalšími, drobnějšími faktory (*Skripkin 2017, 235*).

Existují různé názory ohledně původu mečů bez hlavicí a příčky. Kupříkladu A. M. Chazanov je přiřadil ke 2. a 3. typu ve své typologii a předpokládal, že tento typ mečů byl

dominantní během 2. až 4. stol. n. l. (*Chazanov* 1971, 17). Vznik takových zbraní zařadil do savromatského období a jejich genezi k pozdně sarmatskému období spojoval s následností vojenských tradic v savromatském/sarmatském světě. Přitom A. M. Chazanov nevyklučoval vliv středně asijských oblastí a Sibiře na morfologickou evoluci mečů tohoto typu (*Chazanov* 1971, 20–24). Ve své typologii A. S. Skripkin zařadil meče bez kovové hlavice a příčky do typu 8. Podle něj takové meče vznikaly a rozvíjely se od ranně sarmatského období paralelně s meči bez hlavice se záštitou, nicméně ty byly rozšířené jenom během pozdně sarmatského období (*Skripkin* 1990, 62–63). Ve své publikaci o pozdně sarmatských militariích v území Donu S. I. Bězuglov uváděl verzi vzniku dlouhých mečů pozdně sarmatského období od středně sarmatských prototypů. Jejich vznik v území Donu byl údajně propojen s kulturními a historickými změnami na konci 1. stol. až 2. stol. n. l. v sarmatském světě, důsledkem kterýchž bylo následné formování prvních prvků pozdně sarmatské kultury (*Bězuglov* 2000, 169–193).

Podle typologie A. M. Chazanova, odlišnosti mezi meče 2. a 3. typů spočívají ve formě přechodu od základu čepeli k rukojeti-čepu: do typu 2 spadají meče a dýky s trojúhelníkovým základem čepele a plyným přechodem od čepele k rukojeti, do typu 3 spadají dlouhé meče, základ kteréhož je tvořen pravý úhel s rukojetí. Důležité je to, že meče 3. typu se objevují během 3. až 4. stol. n. l., ale meče 2. typu byly dominantní již od začátku pozdně sarmatského období (*Chazanov* 1971, 17–20). Ve většině případů se forma přechodu od čepele k rukojeti určuje špatně kvůli korozi.

V pozdně sarmatských pohřebištích jsou dobře známé opaskové garnitury a drobnější detaily zdobení mečů. Mezi ně patří kamenné a kovové jílice, které se připojovaly ke dřevěným rukojetím, svěrky od pochev z nefritu a tak dále (*Bězuglov* 2000, 170). V dolním Povolží je takových nálezů výrazně méně než v Donské oblasti. Ve zkoumané sbírce byly definovány pouze 4 meče s kamenným jílcem. V pohřebním inventáři násypu 1. kurhanu mohylníku Kolobovka III byl nalezen 108 cm dlouhý meč s chalcedonovým jílcem (*obr.* 14:6). Tato sbírka byla pravděpodobně propojena s diagonální mohylou č. 1, datovanou druhou polovinou 2. stol. n. l. (*Sergackov – Klepikov* 2001, 196–197, *obr.* 1, 2, 4, 6). V mohylníku Boľšaja Dmitrievka v násypu kurhanu č. 24 byl nalezen krátký meč s chalcedonovým jílcem (*obr.* 14:2) (*Matuchin* 1997, 187).

Kurhan byl datován pozdní fázi pozdně sarmatské kultury, tj. druhou polovinou 3. stol. až 4. stol. n. l. (*Matuchin* 1997, 193–194, *obr.* 6, 16). V diagonální mohyle mohylníku Tri brata II (kurhan 25, mohyla 1) která spadá do 2. stol. až 3. stol. n. l. byl nalezen meč vedle kterého se nacházel chalcedonový jílec připojený Bz klínem (*obr.* 14:4) (*Rykov* 1936, 154, *obr.* 24). V mohylníku Soľanka I (kurhan 3, mohyla 2) byl nalezen 97 cm dlouhý meč s opálovým

jílcem, na jehož klíně byla *Ag* výzdoba ve tvaru hvězdičky (*Skvorcov* 2001, 244, obr. 1, 5–7) (obr. 14:3). Velikost mečů je různá: jejich délka se pohybuje mezi 44 a 108 cm, šířka čepelí u týlu muže být od 3.5 do 8 cm (*Krivošeev* 2007, 67).

Meče z pozdně sarmatského období se objevují ve všech typech pohřebních konstrukcí, ale nejčastěji v mohylách s výklenkem (tab. 3). V 15 případech byl meč nalezen po levé straně od pohřbeného, v 18 případech po pravé, v 31 zjistit polohu meče nebylo možno (*Krivošeev* 2007, 68). Ve 44 mohylách meč patřil muži a pouze jeden hrob z celé sbírky byl označen jako ženský (Těrnovskij 45/1; obr. 3:7) (*Šilov* 1966, 72). V 10 případech se meče nacházely společně s dýkami (tab. 5) a téměř vždy ležely na stejné straně s mečem. V 7 pohřebištích byly nalezeny šípy. Toulec společně s mečem byl nalezen v jednom pohřebišti a detaily luků ve třech. Meč společně s kopím byly nalezeny pouze dvakrát (Sadovskij, Starica 25/2a) (*Šišlina* 1993, 69). V 8 mohylách se společně s meči nacházely i udidla (*Bězuglov* 2000, 171). Poměrně často na čepelích mečů a dýk zůstávaly pozůstatky dřevěné pochvy. Ve všech případech, kde to jen šlo zjistit se ukázalo že pochvy mečů a dýk byly obarveny do červena (*Skripkin* 2017, 214)

Dýky. Dýky se objevily v 50 ze všech prozkoumaných komplexů. Pouze 2 mohyly byly definovány jako ženské, ostatní byly mužské. Dýky se nacházely v různých mohylových typech, avšak nejčastěji v mohylách s výklenkem (tab. 5) (*Krivošeev* 2007, 68). V 6 případech byla dýka nalezena po levé straně od pohřbeného, ve 14 po pravé, jednou mezi nohama pohřbeného (Kuzin chutor 30/1) (*Šilov* 1962, 44).

Byly definovány 3 typy dýk. Dýky s okrouhlou hlavicí se pocházejí ve dvou pohřebištích pozdně sarmatského období: Berežnovka II 67/1 a Gromoslavka II 3/1 (*Sěrgackov* 2002, 41). Obě mohyly se datují v rámci druhé poloviny 2. až první poloviny 3. stol. n. l. (*Mamontov* 1997, 113–115) Dýky, co byly nalezeny tam, byly pravděpodobně přežitkem středně sarmatských tradic, které se vyskytují v dolním Povolží ještě poměrně dlouho.

Další typ, tj. dýky s rovnou záštitou a bez kovové hlavice, byly nalezeny ve 12 pohřebištích. Ve 3 případech se nacházely společně s meči (*Bězuglov* 2000, 171). Záštita u takových dýk vždy byla *Fe* nebo *Bz*. Některé *Fe* záštity byly přikované napříč středovému žeburu, například v Sidorech 22/1 nebo Žutově 38/1 (obr. 14:5–6) (*Malovickaja* 1965, 275). Řada dýk měla úzké kosočtvercové *Fe* záštity, které pravděpodobně imitovaly starší *Bz* analogy (Aksaj II 27/1; Kovylnov III 5/1) (obr. 6:25–26; obr. 14:7, 9) (*Djačenko* 1997, 201–203). Samotné *Bz* záštity měly plochý kosočtvercový tvar a nacházely se velice vzácně (Starica 63/1; Věrbovskij I 5/1) (*katalog* I:41) (obr. 14:8) (*Šišlina* 1993, 69–70; *Mamontov* 2001, 77). Všechny hroby

obsahující dýky s přímou záštitou byly datovány druhou polovinou 2. stol. až první poloviny 3. stol. n. l. (*Krivošeev* 2007, 68).

Sbíрку nejrozšířenějšího typu dýk (bez záštity a jilce) tvoří 36 dýk. Jejich délka se pohybuje mezi 25 a 39 cm, šířka od 3 do 5 cm (*Krivošeev* 2007, 68). Většina má postupný přechod od středového žebra k rukojeti, ovšem se setkáváme i dýkami s obdélníkovým tvarem přechodu od čepeli k rukojeti, například v komplexu Okt'abrskij III 1/1 (*obr.* 6:23) (*Myš'kov* 1994, 65).

V 88 % případů byly dýky nalezeny v pohřebištích z druhé poloviny 2. stol. až první poloviny 3. stol. n. l. a jen 12 % pohřebišť s dýkami bylo datováno druhou polovinou 3. stol. n. l. nebo později (*Moškova* 2009, 96–97). Přitom všechny dýky se záštitou se vztahují k pohřebištím datovaným druhou polovinou 2. stol. až první polovinou 3. stol. n. l. V 10 případech dýky se nacházejí s meči které také nemají ani záštitu, ani hlavici. V 6 pohřebištích s takovými dýkami byly nalezeny i šípy (*Skripkin* 2017, 214). Toulec společně s dýkou byl nalezen jen ve dvou pohřebištích. Ve 3 pohřebištích byli zaregistrovány pozůstatky luků a v dalších 3 společně s dýkami byly nalezeny detaily toulců (*tab.* 4).

Důležité je to, že v pozdně sarmatských pohřebištích se dýky s obdélníkovou záštitou poměrně často nacházely společně s takovou kategorií nálezů jako nože s rukojetí, které byly buď celkově nebo částečně vyrobené z *Bz* (*Kovylnov* III, 5/1) (*obr.* 14:9) (*Djačenko* 1997, 203–205). Není vyloučeno, že tvar jejich rukojetí se v dostatečné míře vyráběl podle poměrně populárních v sarmatském období kostěných rukojetí, které se vyráběly jak z několika částí, tak i z celé kosti. V 6 pohřebištích dýky se nacházely společně s noži s *Bz* rukojetěmi, přičemž 5 z těch dýk měly záštitu obdélníkového tvaru (*Moškova* 2009, 100).

Všechna pohřebišť obsahující nože s *Bz* rukojetěmi byla datována druhou polovinou 2. stol. až první polovinou 3. stol. n. l. (*Krivošeev* 2014c, 171).

Celkově v této sbírce bylo zaregistrováno 11 takových nožů, ze kterých 8 bylo nalezeno společně s meči nebo dýkami. Tak vysoký poměr nacházejících se nožů společně se sečnými zbrani umožňuje předpokládat, že nože byly součástí vyzbrojení lidí vyššího sociálního statusu (*Krivošeev – Skripkin* 2011, 78–79). Všechny nože byly nalezeny v mužských hrobech s výrazným převládáním severní orientace a velkým počtem deformovaných lebek. Ve většině případů se takové nože nacházely v mohylách s výklenkem, výjimečně v úzkých obdélníkových jámách nebo katakombách (*Krivošeev* 2014c, 173). Pouze jednou (*Aksaj* II 5/1) se našel nůž v diagonální mohyle ze druhé poloviny 2. stol. n. l., nicméně nic jiného kromě toho nože v této mohyle nalezeno nebylo (*Djačenko* 1997, 202).

Do pozdně sarmatského období se nože s *Bz* výzdobou rukojetí nevyskytují. Pravděpodobně byl tento typ zbraní přenesen z východu do dolního Povolží nositeli pozdně sarmatské kultury. Velmi podobné nože se také vyskytují v Předuralí (Celinnj I 6/1) (*Botalov – Gucalov* 2000, obr. 33:18) a střední Asii (*Litvinskij* 1978, 14, obr. 4:1).

Šípy. Šípy jsou nejvzácnějšími nálezy z pohřebišť pozdně sarmatského období (obr. 14:10–12). Šípy byly nalezeny pouze ve 4 % (24) z celkového počtu prozkoumaných pohřebišť a v 19 % ze všech pohřebišť se zbraněmi (*Moškova* 2009, 96). Téměř všechny hroby, obsahující tento druh militarií, byly datovány koncem 2. a začátkem 3. stol. n. l. Převládala tendence objevu ojedinelých hrotů šípů; sbírky z více kusů (průměrně 5–10 kusů) byly velice sporadické (*Starica*, 75/1; *Kalinovskij*, 38/1) (*katalog* I:75) (obr. 14:11) (*Šilov* 1959, 400–402; 1968, 216).

Ve většině případů byly *Fe* šípy reprezentovány poměrně velkými, trojbokými exempláry. Občas se nacházely i 3–5 cm velké hroty, což odpovídalo typům 4. až 6. podle typologii M. Chazanova (*Chazanov* 1971, 40–41). Jejich křídýlka jsou podřezaná do ostrého, přímého nebo tupého úhlu. V Petrunino IV 2/1 byl nalezen jediný hrot 7. typu s kosočtvercovou hlavicí (*Sěrgackov* 2000, 97).

Tradice ukládat šípy do mohyl téměř mizí od první poloviny 3. stol. n. l. v celém dolním Povolží. Zatím jsou z toho období známy pouze 2 pohřebišť s hroty šípů s trnem. Byly špatně zachovalé a datované druhou polovinou 3. stol. n. l. (*Abganěrovo* II, 25/1; *Kupcyn Tolga*, 25/1) (*katalog* II:11, I:10) (*Klepikov* 1999, 40; *Schmaidstein* 1981, 120).

Všechny kostěné hroty šípů pozdně sarmatského období byly nalezeny v Povolží (*Kolobovka* III, 1/1; *Kalinovskij* 7/1; *Uspěnka* I, 2/1) (obr. 14:13–15). Komplex pohřebišť, kde ty šípy byly nalezeny, se datuje koncem 2. a začátkem 3. stol. n. l. (*Sěrgackov* 2001, 198; *Šilov* 1959, 327).

V 6 pohřebišťích byly hroty šípů nalezeny společně s meči, v 5 společně s dýkami a pouze jednou s mečem a dýkou zároveň. Třikrát se šípy nacházely společně s lukem a pouze dvakrát společně s toulcem (*Kuzin chutor*, 33/1; *Tri brata* II, 26/1) (*katalog* I:18; IV:38) (*Šilov* 1962, 45; *Sinicyn* 1956, 140). V jedné mohyle byly šípy nalezeny spolu s pozůstatky hrotu kopí. Obřad pokládání šípů do mohyl postupně vymizel v průběhu druhé poloviny 3. stol. n. l. (*Krivošeev* 2007, 69).

Luky. Fragments luků byly zaregistrovány v 5.7 % (7 pohřebišť) z celkového počtu hrobů se zbraní, které byly datovány druhou polovinou 2. a první polovinou 3. stol. n. l. (*Moškova* 2009, 97). V mohylách se zpravidla nacházely jenom fragmenty kostěného obložení luků

(obr. 14:16). V pohřebištích datovaných druhou polovinou 3. stol. n. l. žádné fragmenty luků nebyly zaregistrovány (Skripkin 1984, 106).

Kopí. Hroty kopí byly zaznamenány ve 4 pohřebištích ze všech prozkoumaných. Ve dvou případech se kopí nacházelo společně s mečem. Ve 3 případech v mohylách byly nalezeny jenom fragmenty hrotů, jejichž formy ve většině případů nebylo možno rekonstruovat (Starica, 20/1, 25/2a; Sadovskij, 1/1) (Šilov 1968, 211; Šišlina 1993, 69). Pouze v mohylníku Tri brata I 2/1, v úzké obdélníkové jámě, kde byla pohřbená žena orientována hlavou na sever, byl nalezen *Fe* listový hrot kopí, jehož délka byla 27 cm (Rykov 1936, 119–120).

Celkově jsou militaria pozdně sarmatského období reprezentována systémem blízkého útočného boje, o čemž svědčí archeologický materiál. Nicméně nesmíme zapomenout, že zde se odráží pouze situace pohřebních tradic. O obranných prostředcích pozdně sarmatského období můžeme jenom předpokládat podle zmínek antických autorů (Balabanova 2012, 15–16). Žádný archeologický materiál svědčící o prezenci tohoto typu artefaktů v dolním Povolží zatím objeven nebyl.

Ve druhé polovině 2. stol. n. l. ve stepních regionech vzniká pozdně sarmatské kultura, která označila novou etapu v rozvoji vojenství nomádů. Během konce 2. a první poloviny 3. stol. n. l. v stepích od Uralu do Donu vznikají vojenské pohřebiště vysokého sociálního statusu, který se jasně odráží charakterním pro vojáky a jezdce pohřebním inventářem. Bez ohledu na různé typy mohylových konstrukcí, mezi kterými byly zaznamenány mohyly s výklenkem, úzké obdélníkové jámy a diagonální mohyly v širokých obdélníkových jámách, takové komplexy jsou spojené blízkostí militarií. Vzorovým nálezem takových pohřebišť je dlouhý meč bez hlavice a záštity a koňský postroj (obr. 14:17) (Kolobovka III 1/1, 1/4; Abganěrovo 3/1; Žutovo 1/1; Starica 26/2; Podgorněnskij IV 17/1; Central'nyj VI 16/8; Četyre brata 3/6 a další) (Bězuglov 1997, 180; Jablonskij, et al. 1995, 41, obr. 62–70).

Vysoká militarizace pozdně sarmatské společnosti, velký počet zranění zaznamenaný na nalezených kostrách (Pererva 2003, 145–147) a další údaje paleopatologické analýzy (Balabanova 2004, 182–183) umožnily některým odborníkům předpokládat existenci profesionálních mužských vojenských spolků a družinných organizací u pozdně sarmatského obyvatelstva (Balabanova 2004, 183; Bězuglov 1997, 138).

Ve společnosti spoléhající se na vojenství, pohřebiště s bohatým a očividně vojenský zaměřeným hrobovým inventářem jsou jasným příznakem příslušnosti takových hrobů lidem vysokého sociálního statusu.

Avšak ve druhé polovině 3. stol. n. l. jednota sarmatského světa, která se složila od Předuralí do ústí Donu ve druhé polovině 2. až první polovině 3. stol. n. l., skončila. Během druhé poloviny 3. stol. n. l. v dolním Povolží mizí elitní vojenské pohřebiště a zároveň se častěji objevují prvky středně sarmatské kultury, které před tím naposledy byly zaznamenány na konci 2. stol. n. l. Pohřební ritus se stává velice unifikovaným (*Bězuglov 2000, 180*). Dominantním typem mohyl se stávají mohyly s výklenkem, severní orientace pohřbených často převládá nad jižní. V pohřebištích tohoto období militarii se vyskytují mnohém méně než v předchozích. Ve druhé polovině 2. a první polovině 3. stol. n. l. se militaria vyskytují ve 37 % mohyl, avšak během 3. a 4. stol. n. l. se nachází pouze v 15.5 % pohřebišť (*Moškova 2009, 96*). Ze všech možných zbraní se nacházejí jen meče a dýky typů charakteristických pro předchozí etapu pozdně sarmatské kultury. Tvrzení o tom, že populace dolního Povolží po polovině 3. stol. n. l. jednoduše přestala používat luky, šípy a kopí, nejspíše neodpovídá skutečnosti. Pravděpodobně jde o mizení tradice ukládat tyto typy zbraní do mohyl vzhledem k jejich výjimečné důležitosti pro lidi toho období. Jakékoliv změny typů a systémů zbraní ve druhé polovině 3. a počátku 4. stol. n. l. nejsou zaznamenány (*Krivošeev 2007, 69–70*).

6.2. Prestižní artefakty

Pozdně sarmatské pohřebiště jsou celkem výrazně chudší než komplexy z předchozího období. Obsahují méně drahých šperků a importních keramických výrobků (*Skripkin 2017, 231*). Předměty vyrobené mimo nomádské dílny byly poměrně vzácné, kvůli čemu se všechno dovezené ze zahraničí automaticky stávalo identifikátorem vysokého sociálního statusu ve společnosti. Příkladem takové kategorie pohřebního inventáře můžou sloužit římské kovové nádoby (*Krivošeev 2014a, 105*).

Sbírkky takových nádob v pozdně sarmatských komplexech jsou sobě zcela podobné: jsou to naběračky (nejčastěji Eggers 140–142), lavory (Eggers 100, 102), cedidla (Eggers 160). Občas potkáváme i poměrně vzácné formy džbánů a *Bz* amfor. Někdy takové sbírky nádob se nacházejí společně s kotlíky typu *Debelt* nebo *Rovnoe* (*Eggers 1951, 169–172 Raev 1986, 88–89*).

Odborníci sarmatské archeologie preferují zařazovat vznik prvních bohatých pozdně sarmatských komplexů s *Bz* nádobami do období mezi 137–155 n. l., což je zatím nejpresnější předpoklad doby, kdy nositele pozdně sarmatské kultury pronikli do meziříčí Volhy a Donu (*Malašev 2013, 19*). Jde převážně o komplexy z Čuguno-Krepinki 2/1 a Starica 11/1. Pomocí profilovaných spon 1. série 1. varianty tyto komplexy se datují první polovinou 2. stol. n. l.

Zajímavé je i to, že v obou komplexech byla objevena stejná sbírka spon: větší *Fe* a menší *Bz* (Šilov 1968, 209; Simonenko 2011, 272). Avšak i přesto v těchto komplexech jsou docela viditelné prvky pozdně sarmatské kultury. Příkladem je jedna ženská mohyla z Čuguno-Krepinki; i přesto, že nespadá do zkoumaného regionu meziřící Volhy a Donu, má velkou hodnotu pro aktuální tématu. Vyznačuje se severní orientací a bohatším pohřebním inventářem, který tvoří *Fe* pružinové nůžky a *Bz* zrcátko (Simonenko – Marčenko – Limberis 2008, 56–66). Nůžky se objevují v pozdně sarmatských pohřebištích s příchodem nositelů pozdně sarmatské kultury (Krivošeev 2016, 121). Kromě toho byl v tomto pohřebišti nalezen litý *Bz* kotel bez jedné nohy a importní kotlík typu Rovnoe s okrouhlými *Fe* drážkami (Krivošeev 2014a, 107). Není vyloučeno, že prezenze několika kotlů jsou indikátorem nejprestižnějších pozdně sarmatských komplexů.

V kurhanu č. 11 mohylníku Starica byla objevena ženská mohyla, která byla datována druhou polovinou 2. stol. n. l. nejen pomocí importované *Bz* naběračky (Eggers 142) a červeně lakované mističky, ale také pomocí profilovaných spon 1. série a 1. varianty (Šilov 1968, 209). Avšak podle takových prvků jako prezenze kvadratických nádob, velkého brusu a umělé deformované lebky můžeme soudit, že tato mohyla patří k nejstarší vrstvě pozdně sarmatských pohřebišť (Skripkin 2017, 214).

Porovnání pohřebního inventáře ženských a mužských prestižních hrobů nám představuje zajímavé výsledky.

Téměř ve všech ženských mohylách se objevují různé typy zrcátek-přívěsků, přesleny a *Fe* pružinové nůžky (obr. 15). Ve většině případů pozůstatky právě ženského oblečení jsou vyzdobeny *Au* štítky, nášivky a tak dále. V běžných pohřebištích pozdně sarmatské kultury jsou *Au* velice vzácné elementy a objevují se v nejmenším množství. Téměř v každém prestižním ženském pohřebišti se objevují kovové zvonečky (Moškova 2009, 97–98). Jedinou výjimkou se mužské katakombové pohřebiště z Rostova-na-Donu (Volkov – Guguev 1986, 73).

V ženských pohřebištích se téměř neobjevují žádné zbraně. Jedinou výjimkou je dýka z kurhanu č. 67 z mohylníku Běřežnovka II, ovšem ta dýka ležela u hlavy pohřbené a nejspíše před pohřbem jí ani nepatřila (Kijaško 1999, 15–17).

Stojí za zmínění také téměř úplná absence kovových fragmentů opaskové garnitury v ženských mohylách (Krivošeev 2014a, 107).

Mužské hroby, ve kterých se objevovaly importní kovové nádoby, se vyznačují poměrně pestrým hrobovým inventářem. Téměř veškeré z prozkoumaných mohyl jsou potvrzené jako mohyly vojáků-jezdců. Pohřební inventář tvoří takové předměty jako meče, dýky, nebo

společné sbírky. Důležitým pro takovou mohylu je také i koňský postroj. Nejčastěji ho tvoří bohatá udidla, například v kurhanu č. 8 v mohylníku Kamyševskij nebo kurhan č. 26 v komplexu Starica (*Žitnikov* 1991, 113; *Šilov* 1968, 210).

Nepostradatelnou částí hrobového inventáře vojáka-jezdce je brousek. Téměř vždy se v elitních mužských pohřebištích objevují brusy různých velikostí až do 52 cm (*Krivošeev* 2014a, 108). Také stojí za zmínění prezence brusů i v ženských hrobech, a to v kurhanu č. 11 ve Starice a kurhanu č. 2 v Lěběděvke. Brus ze Staricy byl 43 cm dlouhý a Lěběděvský byl 50 cm dlouhý. V obou uvedených hrobech nebyly nalezeny žádné zbraně. Není vyloučeno, že tyto nástroje nepatřily pohřbeným, ale byly takovým způsobem pouze poslány svým majitelům do záhrobí (*Šilov* 1968, 220; *Moškova* 2009, 114).

Ve zkoumaných elitních komplexech se poměrně často objevují sbírky nožů, které se odlišují od nožů v regulárních hrobech svou velikostí, formou nebo výzdobou rukojetí. Příkladem slouží 2 nože z kurhanu č. 6 v Rostově-na-Donu; první byl poměrně velký a měl 30 cm dlouhou čepel (*Volkov – Guguev* 1986, 74). Nože z Čuguno-Krěpinky měly skromnější rukojetí s kostěnou výzdobou (*Simonenko – Marčenko – Limberis* 2008, 61). V kurhanu č. 2 mohylníku Kotlubaň V (*obr.* 1:25) byly kromě hojné sbírky opaskových garnitur (*obr.* 14:17) nalezeny 2 shodné, 39 cm dlouhé nože, které ležely na dřevěném talíři (*Lisicyn* 1973, 15). Další identický pár nožů byl nalezen v kurhanu č. 1 mohylníku Lěběděvka (*Bagrikov – Senigova* 1968, 83). Poloha a výzdoba takových nožů nejspíše ukazuje na jejich význam v roli v různých rituálech a obřadech.

Fe sekery se nacházejí rovnoměrně v mužských a ženských pohřebištích. Jsou také velice vzácným a zajímavým nálezem. Celkově zatím bylo objeveno 6 takových seker, avšak z regionu zkoumaného v této práci víme jenom o jedné z hrobu č. 1, 5. kurhanu vojenského komplexu Věrbovskij I (*Mamontov* 2001, 77). Vzácnost takových seker a to, že se ukládaly pouze do prestižních mužských a ženských mohyl nám umožňuje předpokládat, že tyto sekery se nepoužívaly přímo v boji, ale spíše měly sakrální význam. Podle odborníků byl to symbol svatosti nebo moci (*Gušina – Zasěckaja* 1994, 34; *Kurčatov – Bubulič* 2013, 296).

Skleněné nádoby, které jsou také jasným indikátorem prestižního statusu v pozdně sarmatském období, se objevují v tehdejších pohřebištích velmi sporadicky. Většinou skleněné sbírky tvoří rhytony, čase, sklenice, láhve a džbány (*Krivošeev* 2014a, 110).

Jedním z nejvzácnějších nálezů jsou lžičky, které se ukládaly do nejbohatších hrobů. Nejčastěji se nacházejí v podobě *Fe* lžic-naběračů s dlouhou rukojetí (Lěběděvka V 22/2; Magnitnyj k. 21). Také jednou byla zaznamenána *Ag* lžička s dlouhou rukojetí, konec které

byl vyplněn v podobě daňkova kopyta (Lěběděvka k. 2) (*Moškova – KušaeV 1973 Moškova 2009, 112–115*).

V literatuře se zmiňuje několik názorů ohledně původů importních artefaktů, které se nacházejí na sarmatském území. Podle B. A. Raeva a A. V. Simonenka se značná většina cizích předmětů dostala k Sarmatům v podobě trofejí, zbytek byl buď darován nebo dovezen ve výsledku obchodní činnosti (*Raev 1986, 64–70; Simonenko 2011, 160*).

Existuje názor o tom, že římské importy byly diplomatickými dary sarmatským vůdcům a jejich velvyslancům. Taková situace může být typická pro konec 1. stol. a začátek 2. stol. n. l. Charakter dostávání importu do sarmatského území se mění 30. až 40. let 2. stol. n. l. – od té doby až do konce sarmatské nezávislosti se importy dostávaly jako trofeje, daň a občas jako výsledek obchodování (*Klejn, 1979, 220–221*).

Ovšem aktuálně se nejvíce podporuje verze o diplomatických darech. Časem se samozřejmě ty předměty dostávaly do hrobů svých majitelů. Stablní sbírka nádob v pohřebním inventáři tuto verzi podporuje. Zpravidla tuto sbírku tvoří *Bz* nebo *Ag* džbány, lavory, cedidla, kované kotly. Nádoby měly vysokou hodnotu v sarmatské společnosti, o čemž svědčí jejich stav po dlouhém a opakovaném použití, stopy po častém opravování (*Krivošeev 2014a, 111–112*).

6.3. Specifické artefakty

K této kategorii artefaktů z pozdně sarmatském období moc předmětů nepatří, avšak několik důležitých typů zde určitě zmíněno bude.

Především jsou to *Fe* pružinové nůžky, které se začaly objevovat v sarmatských pohřebištích od středně sarmatského období, tj. od konce 1. a počátku 2. stol. n. l. V pozdně sarmatském období se objevují ve větších množstvích, ale pořád to byla poměrně vzácná kategorie pohřebního inventáře (*obr. 15*). Ve značné většině případů je nález nůžek spojen s ženským pohřebištěm; nacházejí se nejčastěji s noži, přesleny, korálky a zrcátky. Poměrně často společný nález nůžek a zrcátek s centrálním poutkem spojují s inventářem sakrálního charakteru, ovšem také nesmíme popírat i možnost každodenního použití (*Krivošeev 2016, 122–124*).

Dále jsou v této kategorii keramické kvadratické nádoby, které se objevují běžně jak v pohřebištích doby bronzové, tak i v sarmatských kurhanech. Tento typ nádob se nejspíše používal pro vykuřování olejových výparů nebo omamujících látek během provedení domácích

kultových obřadů. To se potvrzuje pomocí pozůstatků spálených rostlinných semínek (Kri-vošeev 2005, 49). Formy těchto nádob se měnily v různých obdobích; ve středně sarmatském období měla typická nádoba tohoto typu cylindrickou formu, v pozdně sarmatském byla kvadratická (*obr.* 16).

7. Charakteristika bojovníků

Sarmaté používali v boji meč, luk, šípy a oštěpy. Jezdec shozený z koně, anebo obyčejný voják, se bránil proti nepříteli pomocí dýk, seker nebo palcátů. Podle nálezu bylo zjištěno, že kromě výše popsaných zbraní Sarmati používali i řadu dalších předmětů v boji zblízka (*Mamontov 2018, 153*).

Zásadní kategorií sarmatských militarií jsou bojové nože. Byly nošeny v kožených pouzdrech, které byly přivazovány šňůrkou k noze anebo byly schovávány v botě. Takové bojové nože se později nazývaly “zabotní”, kvůli umístování z tylové strany vnitřní části boty bojovníka. Tyto nože vždy byly obrácené ostřím vzhůru kvůli časté potřebě házet je po nepřítelích, uřezávat laso nebo uzdu ze zabitého koně, nebo se banálně obránit během přímé konfrontace (*Chazanov 1971, 172*). Dále se odlišovaly od hospodářských nožů svou velikostí. Průměrný hospodářský nůž v pozdně sarmatském období byl podle nálezu 8–10 cm dlouhý, nicméně průměrný bojový nůž měl 22 cm a víc (*Chazanov 1970, 60–62*).

Fragmenty takových “zabotních” nožů byly nalezeny v mohylníku Pervomajskij VII. Měly krátké násady s pozůstatky vláken dřevěných rukojetí. Délka jednoho nože z mohyly č. 3 byla 15.1 cm (*obr. 17:1*); délka ostří druhého, těžšího nože – 14.2 cm (*obr. 17:2*). Byl nalezen u pravé nohy pohřbeného, ke které byl podvázán společně s pozůstatky opaskové garnitury: menší zaoblený disk z kosti, dva *Ag* kroužky, mušle kauri, obdélníkové *Ag* destičky což mělo funkci poutka (*Mamontov 2000, 108*). V kurhanu č. 59 vedle hroty šípů byl zaregistrován bojový nůž s širokým břitem (*obr. 17:3*); měl délku 13 cm, jestli k tomu nepočítáme ztracenou rukojeť (*Mamontov 1986, 69–70*).

V kurhanovém mohylníku Petropavlovka I (kurhan č. 3, hrob č. 1) byly nalezeny fragmenty 22.5 cm dlouhého nože, který se nacházel ve dřevěném pouzdru s kruhovou, geometrickou *Fe* výzdobou u otvoru (*obr. 17:6*) (*Marina 2007, 283–284*).

Občas hrobový inventář sarmatských bojovníků tvoří takové předměty jako *Fe* sekery, páčidla a další hospodářské předměty které se při nouzi používaly jako zbraň. Masivní sekera (15 cm dlouhá) byla nalezena hned vedle pohřbeného vojáka v mohyle č. 5 z kurhanu č. 40 z mohylníku Pervomajskij VII (*obr. 17:7*). Klínovitá válečná sekera (20.6 cm dlouhá) byla nalezena v kurhanu č. 5 mohylníku Věrbovskij I (*obr. 17:4*); vedle byl uložen dlouhý ostrý předmět, předpokládá se, že to bylo páčidlo. Je to těžká, 22.3 cm dlouhá zbraň, do které byla zakována obdélníková *Bz* destička pro upevnění (*Mamontov 2000, 194; Mamontov 2001, 77*).

Odborníci studující vojenské výpravy Sarmatů, jejich zbraně a bojové taktiky s použitím těžkého a lehkého jezdeckví občas zmiňují i pěší vojáky. A. M. Chazanov, recitující antické autory, je ve svých pracích o sarmatském vojenství nazývá „vynálezci taktiky stepního boje zblízka“ (Chazanov 1970, 56; Chazanov 1971, 87).

Militaristická povaha většiny nomádských společností je dávno známým faktem pro odborníky. Základem úspěšné války, nebo dokonce i menšího konfliktu byla pro nomády vždy mocná válečná a politická organizace, kterou, jak se předpokládá, Sarmaté realizovali pomocí sjednocení menších kmenů do válečných svazů. Tyto svazy se vyznačovaly přísně disciplinovanými družinami různých věkových skupin. Časem tyto mužské svazy tvořily celou oddělnou sociální skupinu profesionálních vojáků, pro které se tažení a nájezdy stávaly jedním z důležitých, nebo vůbec nejdůležitějším zdrojem příjmů surovin pro jaksi pohodlnou existenci v krutých podmínkách asijských stepí (Balabanova 2012, 13) Taková situace se vyskytuje během větší části pozdně sarmatské kultury, totiž od 2. stol. až do 4. stol. n. l. (Krivošeev – Balabanova – Pererva 2015, 39).

V polovině 3. stol. n. l. ve Volho-Donských stepích probíhají značné etnické a politické změny, což způsobilo zničení Tanaisu pod útokem nomádů z centrálního Kavkazu. Toto období je poměrně optimálním pro pokus o identifikaci běžného pozdně sarmatského bojovníka.

Vzorovými lokalitami může sloužit série nekropolí finální etapy pozdně sarmatské kultury, která byla datována druhou polovinou 3. stol. až první polovinou 4. stol. n. l. Jsou to kurhanové mohylníky Abganěrovo (II, III, IV) a Kupcyn Tolga (Schneidstain 1981, 120; Klepikov 1997, 81–101; Djačenko 1999, 31–45).

Z archeologického a geografického hlediska jsou vůči sobě oba mohylníky poměrně blízké. Do sbírky patří celkově 64 mohyl, které se nacházely pod malými individuálními násypy. Většina (69 %) mohyl byla s výklenkem. Ve 26 % případů to byly úzké obdélníkové jámy. Katakomby tvoří pouze 5 %. Podle pohlavně-věkové analýzy koster počet mužských pohřebišť značně převládá nad počtem ženských (79 % proti 21 %). Ve většině případů převládá severní orientace pohřbených (74 %), jižní byla zaregistrována pouze v 9 % mohyl. Zajímavé je to, že v 6 % případů se objevuje západní orientace, což není vůbec charakteristickým prvkem pro pozdně sarmatskou kulturu (Krivošeev – Balabanova – Pererva 2015, 39–40).

Blízkost těchto komplexů se definuje nejen jejich chronologickou pozicí a podobností archeologického materiálu, ale také pomocí antropologických analýz, které ukazují na etnickou relativitu populaci, která ty nekropole po sobě zanechala (Balabanova 1997, 270–272).

Není vyloučeno, že oba tyto komplexy byly postaveny stejnou etnickou skupinou během jejich migrace (*Klepikov 1997, 93*).

Podle těchto okolností můžeme považovat Abganěrovský a Kupcyn Tolganský mohylové komplexy za kulturně a chronologicky jednotné. Zajímavým faktem také je to, že procento zaregistrovaných umělé zdeformovaných lebek v těchto dvou komplexech je značně nižší v porovnání s jinými pozdně sarmatskými památkami (Abganěrovo II – 33.3 %; Kupcyn Tolga – 50 %) (*Krivošeev – Pererva 2017, 19*).

Veškeré druhy zbraní byly nalezeny především v mužských mohylách různých věkových kategorií. Ve dvou mohylách byly zaregistrovány ojedinělé nálezy hrotů šípů, což je charakteristickým prvkem pozdně sarmatské kultury (*Krivošeev 2007, 70*). Nálezy několika šípů najednou jsou poměrně vzácné a je to charakterním prvkem předchozí středně sarmatské kultury, jak již to bylo zmíněno v předchozích kapitolách.

V 7 mohylách byly nalezeny meče bez kovového jílce a záštity – všechny toho stejného typu. Vybavenost pohřbených zrovna v těchto kurhanech jedinců byla poměrně nízká (11 %) v porovnání s celkovou vybaveností pozdně sarmatského obyvatelstva (21.3 %). Soudit o tom můžeme podle toho, jak sporadicky se v těchto komplexech nacházely meče (*Krivošeev 2007, 65*). Pozoruhodná je také absence dýk v těchto komplexech. Dýky totiž společně s meči tvořily pohřební výzbroj profesionálních vojáků (*Krivošeev 2014b, 87–91*).

Vzácnost různých kategorií zbraní ve zkoumané skupině památek je nějakým způsobem propojena s vysokou (v porovnání s jinými sarmatskými komplexy) úrazovostí kostí pohřbených, obzvláště u jedinců z kurhanů v Abganěrovu (*Balabanova 2007, 173–181*).

Avšak situace v komplexech Abganěrovo a Kupcyn Tolga na konci pozdně sarmatské kultury nebyla výjimečná. V mohylníku Bolšaja Mazanka II, III nedaleko od horního toku řeky Sala je podobná situace, akorát v katakombních pohřebištích: zaregistrovaný poměr úrazovosti se blížil 100 % (*Batieva 2003, 253*). Ovšem sbírku zbraní v pohřebním inventáři tvořily jedinečné nálezy mečů. Můžeme to interpretovat různě. Situace ve volho-donských stepích v 3. stol. a 4. stol. n. l. byla poměrně napjatou, což působilo ozbrojené incidenty mezi různými nomádskými skupinami. Při tak vysoké válečné aktivitě zbraně měly výjimečnou hodnotu v pozdně sarmatské společnosti, což nejspíše bylo hlavním důvodem toho, proč ukládání zbraně do hrobů nebylo zcela běžnou praktikou (*Krivošeev – Balabanova – Pererva 2015, 46*).

Aby tato situace byla o něco pochopitelnější, musíme provést alespoň základní analýzu situaci tohoto období. Ví se, že ve finální fázi pozdně sarmatského období byl region meziříčí Volhy a Donu teritoriálně nesourodny co se památek týče. Od poloviny 3. stol. n. l. se ve stepích dolního toku Donu osedli kmeny ze severního Kavkazu, a přesně tyto kmeny přinesly

do tohoto regionu tradici T-tvarových katakomb. Od počátku 4. stol. n. l. katakomby se stávají hlavním typem pohřebišť, kvůli čemu tradice mohyl s výklenkem téměř kompletně mizí (*Krivošeev* 2006, 134).

Nicméně ve vnitřních regionech volho-donského meziříčí, podél řeky Jesaulovský Aksaj a na pravém břehu Volhy se tradice katakombového obřadu používala výrazně méně. Kupříkladu, v Abganěrovu a Kupcyn-Tolze byly katakomby zaregistrovány pouze ve 4 kurhanech. Tak velké odlišnosti v pohřebním ritu mezi skupinami památek z meziříčí svědčí o etnicko-politické pestrosti tohoto regionu. Tyto skupiny běžně zúčastňovaly různých válečných střetů, což se úspěšně prokazuje (*Balabanova* 1997, 277–280; *Balabanova* 2007, 175–177). Avšak jejich válečná aktivita se nedokazuje pomocí archeologických nálezů (tj. nálezům zbraní) což je nejspíše propojeno s přeceňováním materiálních hodnot. Odpověď poskytuje antropologie.

Údaje o úrazovosti ve zkoumané skupině památek byly získány pomocí analýzy 25 jedinců z mohyl komplexu Abganěrovo II, III, IV. Z 25 prozkoumaných jedinců 14 mělo stopy umělé deformace lebky. Z nich 19 (80 %) byli mužského pohlaví a zbylých 6 (20 %) ženského. Pozoruhodný je věk, do kterého zkoumané jedinci dokázali dožít. Pohřbené, kteří zemřeli ve věku Maturus-Senilis tvoří 72 % z celého počtu zkoumaných koster, ovšem zbylých 28 % zemřeli ve věku Juvenis-Adultus (*Krivošeev – Balabanova – Pererva* 2015, 41).

Zajímavé je to, že při porovnání úrazovosti mužských a ženských koster (obzvláště lebky a obličejové části) můžeme soudit, že ženy pozdně sarmatské společnosti přijímaly účast v rizikových akcích stejně často jak i muži (*Krivošeev – Balabanova – Pererva* 2015, 44).

Analýza úrazů a zranění zaregistrovaných v komplexech Abganěrovo a Kupcyn Tolga svědčí o tom, že drtivá většina těch poškození byla účelná měla násilný charakter. Sekané zranění pravděpodobně vznikly po interakci těžkého předmětu s ostrým okrajem, nejspíše břitem meče. Kompresní zlomeniny lebek mohou být důsledkem úderu sečnou zbraní nebo úderné zbraní jako palcát, kladivo nebo kuše. Příznivý konec většiny podobných zranění svědčí o poměrně častém používání kvalitního ochranného oděni, hlavně kožených nebo *Fe* helem. Bojové zranění a obličejové ublížení jsou příznačné jak pro mužskou část pozdně sarmatské společnosti, tak i pro ženskou (*Batieva* 2003, 257–258; *Balabanova* 2007, 178)

Úroveň bojové úrazovosti v rámci zkoumané skupiny společně s vysokým počtem zranění násilného charakteru umožňuje předpokládat vysokou míru agresivity populace pohřbené ve vybraných lokalitách. Kromě toho můžeme samozřejmě počítat jejich společnost za velice militarizovanou (*tab. 7*).

8. Sociální diference společnosti

Otázka interpretace sociálních záležitostí je jednou z nejkomplicovanějších problematik v archeologii vůbec. Důvodem je viditelný rozdíl mezi pohřební a reálnou hierarchií, který je pořád diskutabilní mezi odborníky (*Charke – Savenko 2000, 5*). Kvůli tomu se archeologové nejčastěji omezují stratifikací hrobů podle pohřebního inventáře a snaží se vyhnout přímému srovnání stratifikačních dat s jakýmkoliv sociálními skupinami, o kterých víme z písemných pramenů. Přitom je v archeologickém materiálu možné rozlišit společné prvky, které se projevily během různých období a v různých regionech. Jsou to, například, speciální forma pohřební komory, prestižnost některých předmětů (*Arrhenius 1995, 313*), prezence či absence drahých importů, zbraní, předmětů z barevných kovů, vedlejších zvířecích mohyl a lidských obětí (*Mastykova 2015, 25*).

Nomádské památky pozdně sarmatského období se objevují na obrovském území od Uralských hor do dolního toku Donu. Od poloviny 2. stol. n. l. se nejdůležitějšími pro tuto kulturu stávají takové prvky jako severní orientace pohřbených, deformace lebky, úzké obdélníkové jámy a mohyly s výklenkem, určité typy a kategorie pohřebního inventáře. Nejvíce se tyto prvky projeví v jižním Puralí, kde populace předchozí kultury téměř neexistovala.

V jiných regionech kulturní korelace nových tradic se starými probíhala různě. V dolním Povolží prvky středně sarmatské kultury nadále existují poměrně dlouho, až do první poloviny 3. stol. n. l., dokud nebyly vytlačeny pozdně sarmatskou kulturou (*Krivošeev – Skripkin 2006; Krivošeev 2010*). V okolí dolního Donu byl středně sarmatský komponent také poměrně důležitým pro formování nové kultury.

Na celém území, na kterém byla rozšířena pozdně sarmatské kultury, byl pohřební inventář zcela stejným. Obyčejně se to týká předmětů běžného používání. Rozdíl mezi pohřebním inventářem ženských a mužských hrobů je výrazný (*Balabanova – Krivošeev – Skripkin. 2015, 84–115*).

Během druhé poloviny 2. stol. a první poloviny 3. stol. n. l. probíhá formování elity pozdně sarmatské společnosti. Poměrně dlouhá existence středně sarmatských tradic ve volhódonských stepích ukazuje na to, že obyvatelstvo předchozí kultury nebylo vyvražďeno a asimilováno s jinými kmeny, které přinesly do těchto oblastí novou, pozdně sarmatskou kulturu (*Skripkin 2017, 240*).

Budeme-li operovat pouze údaji o pohřebních tradicích, vyčlenění sociálních stupňů (obzvlášť pro nomádskou společnost) bude poměrně komplikované. Nejčastěji se naše interpretace pohřebních tradic a kulturních prvků dost odlišuje od toho, jak si to představovali lidé té

doby. Snažíme se pouze rozluštit alespoň některé z mnoha částí těch obřadů. Při pokusu rekonstruovat sociální strukturu pozdně sarmatské společnosti a vyčlenění elitních mohyl je nutné konfrontovat určité prvky a fixovat rituální charakteristiky, abychom oddělili jednotlivé komplexy od masového pohřebního materiálu.

V pozdně sarmatských tradicích, kde jsou individuální násypy převládajícím typem mohyl, jedním z pravděpodobných kritérií označování elitního komplexu je velikost kurhanu. Práce, která byla provedena pro stavbu pohřebních konstrukcí, je tradičně spojena se sociálním významem pohřbeného pro svou společnost. Popírání tohoto tvrzení není možné. Vzhledem k takovým příkladům v naší dispozici jako jsou skytské náčelnické kurhany (*Skripkin 2017, 28*). V pozdně sarmatské kultuře nebyl tento prvek tak jasně zvýrazněn, protože největší pozdně sarmatské kurhany zcela zřídka přesahují výšku dvou metrů. Nicméně v porovnání s kurhany běžné výšky, což je 40 až 50 cm, je možno považovat za elitní kurhany ty co mají výšku víc jak 1 m (*Krivošeev 2005, 315, tab. 1*).

Poměrně často se doplňkové přístavby nad mohylou nebo uvnitř násypů berou jako další příznak elitního pohřebiště. Mezi pozdně sarmatskými kurhany jsou takové případy jedinečné a objevují se na východ od Volhy. Zpravidla jsou to buď rituální keramické plochy pod násypy, nebo půdní kvádry (*Krivošeev – Lukpanova 2015, 101*). Objevy podobných doplňků jsou tak či jinak spojeny s velkými kurhany.

Odrzem velkého sociálního statusu v sarmatských mohylách slouží velikost mohylové jámy. Převládajícími typy v pozdně sarmatském období jsou mohyly s výklenkem a úzké obdélníkové jámy (*Moškova 2009, 87*). Právě tyto konstrukce ukazují na největší korelaci s jinými prvky pozdně sarmatské kultury, například severní orientací pohřbených a deformované lebky.

Odlíšnosti mezi polohami pohřbených v mohylách pro zjištění sociálního statusu zaregistrovány nebyly. Tradiční protažení na zádech se potkává jak v regulárních, tak i v elitních hrobech.

Nepochybně je důležitým faktorem pro určení elitního statusu mohyly pohřební inventář. Tradiční soupravy předmětů z většiny pozdně sarmatských hrobů tvoří keramické nádoby (džbány, hrnce, misky), beraní kostí, předměty každodenního použití a detaily kostýmů (*Skripkin 2017, 211–214*). Stejně jako v jakémkoliv jiném společenství, předměty se odlišující od běžného inventáře mají nějaký význam a pomáhají při určování elitního statusu jeho majitele. Mezi těmi předměty můžou být šperky, importy, nebo něco co přímo ukazuje na patření k určité sociální skupině (*Skripkin 2017, 240*).

Zbraně jsou jedním z takových nejdůležitějších předmětů v mužských hrobech. Nejčastěji jsou to sečné zbraně (*Krivošeev* 2007, 68). Velice vzácně, společně s tradičními pozdně sarmatskými meči bez kovových hlavic, potkáváme nefritové nebo chalcedonové hlavice a držadla (*Bězuglov* 2000). Byla to tradice východního původu. Pravděpodobně byly takové předměty ceněny nejen kvůli své vzácnosti, ale také i kvůli tomu, že sloužily jako indikátor zařazení k určité sociální skupině (*Krivošeev* 2017b, 19–21).

Součástí bojovníckého inventáře jsou kromě kamenných hlavic a držadel mečů také i poměrně velké brusy – některé z nich byly 63 cm dlouhé. Vždy se nacházely společně s meči (*Krivošeev* 2005, 119).

Nesmíme zapomenout i na koňský postroj. Ve většině případů se fragmenty postrojů nacházejí v hrobech se zbraní, avšak při tom byly zaregistrovány pouze ve 20 % z celkového počtu zkoumaných komplexů se zbraní pozdně sarmatského období. Bohaté koňské postroje jsou velice vzácné a téměř se neobjevují (*Děmiděnko* 2016, 211–212).

Od začátku 3. stol. n. l. se začínají šířit *Ag* výrobky. Především se z tohoto kovu vyráběly prestižní předměty: detaily opaskové garnitury a koňského postroje (*Krivošeev* 2013, 132). Tento fakt může svědčit o vysokém statusu jezdců, které si mohli dovolit tak hojnou výbavu.

Často se v hrobech lidí vysokého sociálního postavení nacházely vzácné a pravděpodobně drahé importní předměty ze západu. V pozdně sarmatských hrobech se mezi importy nejčastěji objevují kovové nádoby římského původu: naběrače, lavory, džbány, cedidla, amfory, kotly (*Krivošeev* 2018, 169–170). Objevy takového charakteru jsou zpravidla příznakem toho, že pohřbena uvnitř osoba mohla patřit k vyšší sociální skupině.

Z toho vyplývá, že můžeme označit hrob jako „elitní“ také když se v něm nacházejí *Ag* a *Au* šperky. Poměrně často v kurhanech s násypem, odlišným od jiných, nacházíme *Au* přezky, náhrdelníky, přívěsky a fragmenty různých kostýmů. Také se dost často objevují ve hrobech s kovovými a skleněnými importními nádobami. Takové šperky se nacházejí jak v ženských, tak i v mužských hrobech (*Skripkin* 2017, 228–229).

Výše popsané prvky pohřebního ritu a kategorií předmětů charakterizují řadu mohyl, které se odlišují od většiny běžných hrobů pozdně sarmatského období. To je umožňuje zařadit ke skupině elitních pohřebních komplexů. Analýza těchto prvků umožňuje označit některé specifické sociální skupiny v pozdně sarmatské společnosti.

Momentálně známe pouze několik komplexů, které by šlo zařadit k mohylám vyšší elity zkoumaného období. Hlavními prvky těchto komplexů jsou: velké kurhanové násypy, složité pohřební konstrukce, honosný hrobový inventář včetně importu. V dolním Povolží k

takovým patří komplex Susljanka, na dolním Donu je to komplex Valovj. V mužských hrobech se objevují různé zbraně (početné sečné zbraně, kopí), koňské postroje, velké brusy, dřevěné a kovové nádoby (kované kotly, importní římské nádoby). Ženské komplexy se odlišují absencí zbraní. Pozoruhodné jsou kostěné, *Fe* a *Ag* lžičky. Nejrozeznatelnější prvky různých sociálních skupin v pohřebním ritu se formují během první poloviny 3. stol. n. l. Výše vyjmenované komplexy byly datovány tímto obdobím (*Bagrikov* 1968, 79–81; *Barinov* 2003, 140–141).

Existuje jedna sociální skupina, která se počítá za nejjednodušší pro určování podle pohřebního ritu, a to je družina, profesionální bojovníci. V pozdně sarmatské kultuře existuje disproporce mužských a ženských hrobů. Mužských je dvakrát tolik, kolik je ženských (*Balabanova* 2013, 83–84). Problematika existování mužských vojenských spojení (družin) v pozdně sarmatské společnosti je již dávno předmětem diskusí ve vědecké literatuře (*Bězuglov* 2010 97–98; *Balabanova* 2013, 38–39; *Jacenko – Vdovčenkov* 2015, 176). Bezpochybně jsou v pozdně sarmatské kultuře známé mužské vojenské komplexy, které podle charakteristik pohřebních konstrukcí můžou patřit k vyšší elitě (Taksaj I, k. č. 4; Novoaleksandrovka 20/2). Velikost a komplexnost kurhanů a mohyl naznačuje na vysoký status pohřbených, avšak odlišují se chudobou hrobového inventáře. Bezmála všechny předměty, nalezené v těchto komplexech, byly vojenského charakteru. Byly to sady sečných zbraní, koňské postroje a opaskové garnitury. Tyto hroby mohly pravděpodobně patřit vůdcům velkých vojenských jednotek (*Sdykov – Lukpanova* 2013, 292–294).

Existuje řada vojenských pohřebních komplexů, které jsou podle pohřebního inventáře podobné mohylám náčelníků. Poměrně často se tam nacházejí bohatě zdobené sady zbraní a koňských postrojů, avšak samotné mohyly jsou tvořeny v malých kurhanech anebo dokonce sekundárně, tj. uvnitř staršího kurhanu (Central'nyj VI 16/8, Četyre Brata 3/6, Kovalevka 7/1) (*Moškova* 1978, 74–75; *Raev* 1993, 152). Takové mohyly se sadami sečných zbraní, kamenými elementy mečů a pochev a bohatými koňskými postroji mohly pravděpodobně patřit běžným členům profesionálních vojenských kolektivů (*Bězuglov – Iljašenko* 2016, 185). Za příklad můžeme brát dva vojenské komplexy, ve kterých se objevily téměř podobné sady zbraní. Jeden byl objeven v jižním Uralu, v 2 m vysokém kurhanu č. 4 mohylníku Taksaj (*Krivošeev – Lukpanova* 2015, 103–105). Druhý je z meziříčí Volhy a Donu; je to nehluboká sekundární mohyla z lokality Kovalevka, kurhan č. 7, hrob č. 1 (*Krivošeev – Djačenko* 2014, 42–49). Rozdíl mezi těmito komplexy je možno určit pouze v tom, kolik práce bylo provedeno při stavbě těchto konstrukcí, a také v kovaném kotlíku z taksajského pohřebiště. Samotný fakt existence takzvaných „družin“ pravděpodobně zformoval vnější atributy této sociální skupiny,

hlavním prvkem které byla jednotvárnost: podobné sady zbraní, společné prvky pohřebního ritu (s asketickým pohřebním inventářem). Měly byt dodržovány jak náčelníky, tak i řadovými vojáky. V ranně sarmatském období jsme již mohli pozorovat fenomén, když elitní bojovníci dodržovali určitá pravidla pohřebního ritu, například asketický pohřební inventář, který byl tvořen pouze zbraněmi (*Klepikov* 2016, 107–109). Souzení o významu profesionálních vojenských kolektivů v pozdně sarmatské společnosti není jednoduché vzhledem k nedostatku materiálu, avšak jejich mohyly se objevují po celém území, na kterém byla tato kultura rozšířena.

Jakékoliv pokusy o označení dalších sociálních skupin v pozdně sarmatské společnosti je v rámci této práce zatím předčasné. Podle mého skromného názoru, odraz sociálních rozdílů v pozdně sarmatských komplexech bez hojného a různorodého inventáře je ve většině případů propojen se specifikou pohřebního ritu a kombinací předmětů běžného a rituálního charakteru. Importní předměty jsou bezpochybně odznakem elitních komplexů. Avšak předměty sarmatské kultury použité při pohřbívání můžou pomoci přesněji rekonstruovat sociální strukturu společností tohoto období při nadcházejícím zkoumání.

9. Problematika nomádkého způsobu života

Jelikož se slovo “nomád” v této práci používá často, hodil by se nějaký pokus tento pojem definovat. Termínem “nomád” můžeme popsat osobu, nebo spíše společnost, jejíž ekonomika souvisí s kočovným dobytkařstvím.

Hlavními prvky kočovného dobytkařství jsou: 1) dominance dobytkařství jako hlavní hospodářské činnosti; 2) extenzivní charakter hospodářství, které se opírá o celoroční živení dobytku mimo určitou, jasně vyhrazenou pastvinu; 3) periodická sezonní mobilita v rámci řady pastevních územních celků; 4) účast větší části populace v kočování; 5) převládání naturálních forem ekonomické činnosti (*Skripkin* 2018, 5). Nomádkou společnost můžeme definovat z hospodářské strany jako mimořádný druh výrobní ekonomiky, při které je nejdůležitější činností extenzivní mobilní dobytkařství, a větší část společnosti je součástí většího kočovného procesu (*Chazanov* 2008, 61–62).

Téměř nejdůležitějšími otázkami pro odborníky, kteří se zabývají problematikou nomádkých společností, jsou příčiny a doba vzniku kočovnictví. V každém z regionů, kde kočovnictví získalo popularitu jako specializovaný druh ekonomiky, se tato otázka řeší zvlášť.

Vznik kočovného dobytkařství v evroasijských stepích je výsledkem přizpůsobení společnosti s výrobní ekonomikou k ekologickým podmínkám. A to se stává při splnění řady podmínek: geografických, sociálních, ekonomických a historických. Jednou z nejdůležitějších podmínek pro vznik a rozvoj kočovnictví bylo odpovídající prostředí, v tomto případě stepi, které byly v aridním podnebí a kvůli čemu zemědělství v tomto regionu bylo z ekonomického hlediska neefektivní. Populace tohoto regionu musí mít k dispozici určitě složené stádo přizpůsobené k okolním podmínkám stepní ekologie, a také jezdecká zvířata a potahový transport (*Balabanova* 2000, 5–8).

Kočovný způsob života se rozvíjel postupně už od neolitu. Až během doby bronzové a železné z něj bylo zformováno něco připomínajícího kočovnictví v té podobě, ve které ho vnímáme dnes. Ve starší době bronzové byla již většina základních druhů dobytku v evropských stepích známá místní populaci, avšak až do konce doby bronzové byl převládajícím ekonomickým systémem mix zemědělství a dobytkařství. Koně se postupně domestikovali a používali na ježdění, ovšem aktivně se to začalo dít až na konci doby bronzové, o čemž svědčí nalezené fragmenty udidel (*Chazanov* 2008, 181–185).

Klimatické změny, které začaly koncem doby bronzové, dosáhly svého maxima na hranicích 1. tis. a 2. tis. př. n. l. Předpokládá se, že tehdejší období sucha bylo hlavním impulsem

pro přechod stepního obyvatelstva ke kočovnému dobytčářství. Někde tento proces začal dřív, někde později, nicméně na počátku 1. tis. př. n. l. téměř celé obyvatelstvo evroasijských stepí prakticovalo kočovné dobytčářství (*Děmkin – Borisov, 2010, 172–175*).

Krise komplexního hospodářství v pozdní době bronzové byla definujícím faktorem v procesu stanovení kočovnictví v euroasijských stepích. Značný růst počtu obyvatel hlavních kultur (srubní a andronovské) se stal důsledkem hustého osídlení celého stepního, lesostepního a předhorního prostoru, a osídlení pouští. Nastupující aridizace a zaměření na živočišnou výrobu přivedlo ke hledání optimálního způsobu zaopatření dobytku. To zase přivedlo k rozvoji transhumance. V tomto období začíná poměrně přísné členění zvířat podle druhu a potom i podle vhodnosti pro kočující kmen (*Skripkin 2018, 7*). Předpokládá se, že obyvatelstvo srubní a andronovské kultury aktivně používalo koně jako jezdecké zvíře (*Kuzmina 2010*). Při osídlení pouště byli spíš používáni dvouhrbí velbloudi, kteří byli domestikováni již ve 3. tis. př. n. l. ve střední Asii. Základním zvířetem pro kočovný kmen se stává ovce, vzhledem k její největší přizpůsobivosti k tomuto druhu hospodářství (*Chazanov 2008, 135, 192*).

Rozvoj dopravních prostředků v evroasijských stepních regionech měl prastaré lokální tradice, začínající od primitivních vozidel, používaných ve starší a střední době bronzové. V pozdní době bronzové se objevují vozy (*Chazanov 2008, 126*). Herodot při popisu způsobu života Skytů v severním Přičernomoří zmiňoval použití kibitek zapřažených voly (*obr. 18*) (*Stratanovskij 1972, 293*). Podle etnografických dokladů Kalmyků a dalších kočovných národů, v období nejvyššího rozvoje kočovného způsobu života byly tyto dopravní prostředky nejpoužívanějšími u euroasijských nomádů až do novověku (*obr. 19*) (*Skripkin 2018, 7*).

Z toho vyplývá, že základy dopravy byly pro nomádkou společnost zpracovány ještě v předcházejících obdobích, pak postupně použity a rozvinuty během doby železné.

Euroasijská step byla na celém svém území, od Mongolska do Maďarska, velice různorodá; odlišovala se krajinou, klimatickými podmínkami a dostupností vodních zdrojů. Byla osídlena různými etniky a všechno to mělo svůj vliv na variabilitu kočovnictví. V rámci zkoumaného regionu známe téměř všechny jeho základní formy, ovšem v převážné většině případů byla pro Sarmaty charakteristická pouze jedna. Měla následující prvky: celá populace kočuje podle stabilních tratí, má stabilní místo na přezimování, absence zemědělství (*Skripkin 2018, 13*).

Zkoumaný region volho-donského meziříčí zná za svou pestrou historii periody zesílení a oslabení kočovných procesů. Jejich intenzivnost přímo závisela na konkrétní historické situ-

aci. Například ke konci skytského období se objevily tendence k usídlení. Materiální diference byla důvodem pro usídlení populace, která například tak či jinak přišla o svůj dobytek nebo jiný mobilní majetek (*Chazanov 2008, 172*). Tato tendence byla ve skytské společnosti přerušena sarmatskou invazí. Stejným způsobem se tato situace zopakovala při hunské invazi (*Skripkin 2018, 14*).

Podle epochálního modelu S. A. Pletněva, sarmatská společnost spadala do prvního stadia časové retrospektivy rozvoje kočovnictví. První stadium je charakterní pro migraci a invazi, základními prvky pro ně jsou: aktivní mobilita, vojenská demokracie jako základní společensko-politická forma vlády, různorodá, mnohaetnická a mnohajazyková společnost s dominantním náboženstvím v podobě šamanismu a manismu. Pro toto stadium je charakteristická absence stabilních archeologických památek (*Pletněv 1982, 8–28*).

Kočovníci vždy byli šířitelé kultury různých národů, které se nacházely příliš daleko od sebe. Tak například v posledních stoletích před naším letopočtem a prvních stoletích našeho letopočtu celosvětový kulturní progres definovaly dvě civilizace: antická na západě a čínská (chanská) na východě. Obě mezi sebou poměrně dlouhou dobu nemohly navázat kontakt. Pomocí nomádů se na začátku našeho letopočtu dostávají výrobky východních dílen do Povolží, Kubáni, Donu a severního Přičernomoří (*Bz zrcátka, lakované skříňky, hedvábné tkaniny*) (*Mošeeva 2010, 150–152; Krivošeev 2017a, 59*). Jedním ze zajímavějších příkladů šíření kulturních inovací nomády na dálku jsou takzvané meče s okrouhlým navrším. Tento typ sečné zbraně vzniká na začátku skytského období a využívá se u národů v centrální Asii, které sousedily s Čínou. Během prvních století našeho letopočtu se přes nomády tento typ mečů dostal i do centrální Evropy (*Skripkin 2005, 171–185*). Pomocí kočovníků se během prvních století našeho letopočtu ve stepích východní Evropy šíří výrobky vyrobené v polychromním stylu, původem z východních kulturních center. Avšak úplně stejným způsobem se výrobky antických dílen dostávaly daleko na východ podél stepního koridoru (*Skripkin 2018, 17*).

Prastarý civilizovaný svět také přebral poměrně hodně od nomádského světa, obzvlášť co se týče vojenství. Především jde o jezdeckou taktiku. Na východě vzniklo těžké jezdeckví (katafrakti) proti kterému bojovali římsí legionáři. Stojí za zmínku předpoklad toho, že katafrakti byli jedním z prvních impulsů pro vznik středověkých rytířů (*Karmov 2011, 118–120*).

Také nemůžeme popírat vliv kočovníků na umění ostatních národů, se kterými měli navazované kontakty. Takovým způsobem poznali antičtí sochaři, architekti a další umělci zvířecí styl doposud známý jenom nomádským národům. Amazonská mytologie, která byla

poměrně populární v antickém Řecku, byla hodně inspirována způsobem života a charakterem společenských vztahů (*Chazanov* 2008, 466; *Skripkin* 2018, 17).

Závěr

Ve výsledku nám tento stručný přehled pozdně sarmatské kultury, s ohledem na chronologické a teritoriální osobitosti, dává možnost tvrdit, že její formování nebylo zcela jednoduchým a ani lehce interpretovatelným procesem. Dlouhodobé interakce předchozích a následujících kulturních komponentů komplikuje odborníkům snahu přesně chronologicky vymezit okamžik vzniku nové a zániku staré kultury. Bohužel tato tendence se udržuje během celého zkoumaného období.

Zvýrazňování jednotlivých regionů na zkoumaném teritoriu umožnilo líp rozpoznat svéráznost interakcí různých kulturních komponentů, které hrály nejdůležitější roli při formování pozdně sarmatské kultury. Meziříčí Volhy a Donu bylo během skyto-sarmatského období místem setkání mnoha kultur, a velké množství synkretických památek je tomu jasným důkazem. Její prvky se v regionu dolního Donu registrují ve velkém množství od poloviny 2. stol. n. l., a právě tento region se počítá za politické centrum pozdně sarmatských kmenů v jižní části meziříčí. V severní části ještě nějakou dobu pokračovala svou existenci středně sarmatská kultura; vliv pozdně sarmatských tradic se tam projevuje po vzniku synkretických památek. Na konci 2. stol. a počátku 3. stol. n. l. mizí disproporce v rozvoji pozdně sarmatské kultury na celém území meziříčí.

Polovina 3. stol. n. l. byla rozhodující pro tento proces kvůli tomu, že se středně sarmatské prvky v pohřebních tradicích zkoumaného regionu téměř neobjevují. Převládajícím typem mohyl se ve většině případů stávají mohyly s výklenkem. Celý zkoumaný region se stává poměrně stejnorodým do 4. stol. n. l. Analýza materiálu umožnila zvýraznit podobnost památek 3. stol. až 4. stol. n. l. z meziříčí a památek stejného období ze severního Kavkazu. Předpokládá se, že obyvatelstvo předchozí etapy pořád žilo ve zkoumaném regionu během druhé poloviny 3. stol. n. l., o čemž svědčí velký počet mohyl s výklenkem, místo kterých se na konci 3. stol. a začátku 4. stol. n. l. objevují katakomby (charakteristický prvek nového obyvatelstva z Kavkazu). Konec pozdně sarmatské kultury se datuje posledními desetiletími 4. stol. n. l., kdy začíná hunská invaze.

Seznam literatury

- **Abramova, M. 1971:** Зеркала горных районов Северного Кавказа в первые века нашей эры. In: S. Orešnikova – A. Smirnova (ed.), История и культура Восточной Европы по археологическим данным. Moskva, 121132.
- **Agbunov, M. 1982:** Проблемы и перспективы изучения произведений античных авторов о Причерноморье. In: V. Rašuto (ed.), Древнейшие государства на территории СССР. Материалы и исследования. Moskva, 239–246.
- **Agbunov, M. 1992:** Античная география Северного Причерноморья. Moskva.
- **Ambroz, A. 1966:** Фибулы юга европейской части СССР II в. до н.э. – IV в. н.э. Moskva.
- **Arrhenius, B. 1995:** Regalia in Svealand in Early Medieval Times // Tor. 27/1, Uppsala, 311–335.
- **Arsenjeva, T. 1977:** Некрополь Танаиса. Moskva.
- **Bagrikov, G. 1968:** Открытие гробниц в Западном Казахстане (II–IV и XIV вв.). In: G. Bagrikov – T. Sëngirova (eds.) Известия АН КазССР. Серия общественная. №2. Almaty, 71–89.
- **Balabanova, M. 1997:** Краниология сарматского населения, оставившего курганные группы Абганеровского могильника. In: M. Balabanova – O. Syganova (ed.) Историкоархеологические исследования в Нижнем Поволжье: сб. науч. ст. № 2, Volgograd, 267–287.
- **Balabanova, M. 2000:** Антропология древнего населения Южного Приуралья и Нижнего Поволжья. Ранний железный век. Moskva.
- **Balabanova, M. 2001:** Обычай искусственной деформации голов у поздних сарматов. // НАВ. № 4, 107–122.
- **Balabanova, M. 2004:** О древних макроцефалах Восточной Европы // OPUS: Междисциплинарные исследования в археологии. № 3, 171–187.
- **Balabanova, M. – Pererva, E. 2007:** Идентификация типов оружия по боевым травмам у сарматов. In: M. Balabanova – E. Pererva (ed.), Вооружение сарматов: региональная типология и хронология. Доклады к

VI международной конференции «Проблемы сарматской археологии и истории». Čeljabinsk, 173–181.

- **Balabanova, M. 2012:** Военное дело сармато-алан и гуннов по данным античных письменных источников // Вестник Волгоградского государственного университета. Серия 4, История. Регионоведение. Международные отношения. № 1/21, 13–19
- **Balabanova, M. 2013:** Позднесарматское население Нижнего Поволжья и сопредельных территорий в антропологическом контексте раннего железного века и раннего средневековья. Moskva.
- **Balabanova, M. – Krivošeev, M. – Skripkin, A. 2015:** Половозрастная структура сарматского населения Нижнего Поволжья: погребальная обрядность и антропология. Volgograd.
- **Barinov, D. 2003:** Находки позднесарматского времени из фондов Энгельсского краеведческого музея. In: D. Barinov – O. Sërgëjeva (eds.) Археологическое наследие Саратовского края. Охрана и исследования в 2001 году. Saratov, 136–149.
- **Batieva, E. 2003:** Травматические поражения костей скелета у населения Нижнего Подонья в сарматское время. In: E. Batieva, E. (ed.) Антропология на пороге III тысячелетия. Moskva, 250–267.
- **Bëžuglov, S. 1997:** Воинское позднесарматское погребение близ Азова // Историко-археологические исследования в Азове и на Нижнем Дону в 1994 г. № 14, 133–142.
- **Bëžuglov, S. 2000:** Позднесарматские мечи (по материалам Подонья) // Сарматы и их соседи № 1, 100–140.
- **Bëžuglov, S. 2001:** Денежное обращение Танаиса (III в. до н.э. – V в. н.э.). Moskva.
- **Bëžuglov, S. 2010:** Позднесарматская культура и Нижний Дон (современное состояние проблемы). In: A. Scripkin (ed.) Становление и развитие позднесарматской культуры: материалы семинара Центра изучения истории и культуры сарматов. № 3, 93–116.
- **Bëžuglov, S. – I'rašenko, S. 2010:** Социальная элита Танаиса во II–III вв. н. э. (культурно-исторический облик). In: J. Vinogradov – V. Zujev – N. Žižina et al. (eds.) Элита Боспора и элитная боспорская культура. Petrohrad, 181–186.

- *Botalov, S. – Gucalov S. 2000:* Гунно-сарматы Урало-Казахстанских степей. Čeljabinsk.
- *Burataev, E. 2020:* Позднесарматские погребения курганной группы Кермен Тогла // РАС. №1, 32–53.
- *Charke, G. – Savěnko, S. 2000:* Проблемы исследования древних погребений в западноевропейской археологии // РА. № 1, 217–226
- *Chazanov, A. 1963:* Генезис сарматских бронзовых зеркал // СА. № 4, 168–176.
- *Chazanov, A. 1970:* Характерные черты сарматского военного искусства // Советская археология. № 2, 52–63.
- *Chazanov, A. 1971:* Очерки военного дела сарматов. Moskva.
- *Chazanov, A. 2008:* Кочевники и внешний мир, № 3. Moskva.
- *Cuckin, E. 1980:* Отчёт о работе Калмыцко-Астраханской археологической экспедиции Калмыцкого научно-исследовательского института истории, филологии, экономики и Калмыцкого государственного университета в 1979 г. // Архив ИА РАН. Р-1, № 8390.
- *Děmiděnko, S. 2016:* Воинское погребение с парадной конской упряжью позднесарматского времени в бассейне реки Курмоярский Аксай. In: N. Makarov (ed.) Краткие сообщения института археологии № 244. Moskva, 195–221.
- *Děmkin, V. – Borivov, N. 2010:* Физико-химические и минералогические диагностические признаки солонцового процесса в почвах Нижнего Поволжья в позднем голоцене // Почвоведение. № 1, 171–189.
- *Děžkin, M. 1989:* В мире заповедной природы. Moskva.
- *Djačenko, A. 1999:* Исследование курганного могильника Абганерово II в Октябрьском районе Волгоградской области // Историкоархеологические исследования в Нижнем Поволжье. № 3, 31–45.
- *Eggers, H. 1951:* Der römische Import im freien Germanien. Hamburg.
- *Fedorov-Davydov, G. 1984:* Кочевнический курган XIV в. из Нижнего Поволжья (некоторые особенности погребального обряда средневековых кочевников). In: J. Sunčugašev (ed.) Вопросы древней истории Южной Сибири. Abakan, 98–108.
- *Gluchov, A. 2005:* Сарматы междуречья Волги и Дона в I первой половине II в. н.э. Volgograd.

- *Grakov, B. 1947: ГΥΝΑΙΚΟΚΡΑΤΟΥΜΕΝΟΙ: Пережитки матриархата у сарматов. // ВДИ. № 3, 100–121.*
- *Gugušev, J. 2000: О месте комплексов из могильников Кировский I, III, IV в системе памятников позднесарматской культуры. In: J. Guguev (ed.) Сарматы и их соседи на Дону. Rostov na Donu, 100–140.*
- *Guguev, J. – Glebov, V. (rec.) 2002: Sergackov, I., Сарматские курганы на Иловле. Volgograd 2000. // Донская археология. № 1–2. 223–254.*
- *Gušina, I. – Zasěckaja, I. 1994: «Золотое кладбище» римской эпохи в Прикубанье. Petrohrad.*
- *Jablonskij, L. – Davis-Kimball Jr. – Děmiděnko, J. 1995: Раскопки курганных могильников Покровка 1 и Покровка 2 в 1994 году // Курганы левобережного Илека. № 3, 4–60.*
- *Jacenko, S. – Vdovčenko, E. 2015: О некоторых сторонах военной организации древних кочевников европейской Степи // Знание. Понимание. Умение. № 1, 171–182.*
- *Karmov, T. 2011: Военская знать западного Предкавказья в I–III вв. н. э. Происхождение и развитие // Вестник Санкт-Петербургского университета. Сер. 2, вып. 4. Petrohrad, 118–119.*
- *Kijaško, A. 2013: Археология Нижнего Дона: Учебник. Rostov na Donu.*
- *Klejn, A. 1979: Проблема X. In: V. Dobžanskij (ed.) Проблемы скифосибирского культурно-исторического единства. Тезисы докладов всесоюзной археологической конференции. Kemerovo, 18–22.*
- *Klepikov, V. 1995: Отчет о проведении археологических исследований в Среднеахтубинском и Октябрьском районах Волгоградской области в 1995 г. Rostov-na-Donu.*
- *Klepikov, V. 1997: Позднесарматский могильник Абганерово II. In: V. Klerikov – O. Šinkar' (ed.) Историко-археологические исследования в Нижнем Поволжье: сб. науч. ст. № 2, 81–100.*
- *Klepikov, V. 2001: Отчет о проведении археологических исследований в Октябрьском районе Волгоградской области в 2000 году. Volgograd.*
- *Klepikov, V. 2002: Сарматы Нижнего Поволжья в IV–III вв. до н. э. Volgograd.*

- *Klepikov, V. – Krivošeev, M. 2004:* Комплексы позднесарматского времени могильника «Перегрузное I» // Материалы по археологии Волго-Донских степей. № 2, 169–185.
- *Klepikov, V. 2016:* Раннесарматские мужские погребения с двумя мечами (к вопросу о социальном статусе). In: L. Jablonskij – L. Kraeva (ed.) Константин Федорович Смирнов и современные проблемы сарматской археологии. Orenburg, 104–108.
- *Korobkova, E. 2011:* История изучения археологических памятников бассейна реки Есауловский Аксай // ВВГУ, сер. 4. № 1, 146–153.
- *Krivošeev, M. 2005:* Позднесарматская культура южной части междуречья Волги и Дона. Проблемы хронологии и периодизации. Volgograd.
- *Krivošeev, M. – Skripkin, A. 2006:* Позднесарматская культура междуречья Волги и Дона. Проблема становления и развития // РА. № 1, 124–136.
- *Krivošeev, M. 2007:* Вооружение позднесарматского времени Нижнего Поволжья. In: L. Jablonskij (ed.) Вооружение сарматов: региональная типология и хронология. Доклады к VI международной конференции «Проблемы сарматской археологии и истории». Cheljabinsk, 65–70.
- *Krivošeev, M. 2010:* Вопросы происхождения и развития позднесарматской культуры в Нижнем Поволжье. In: A. Skripkin (ed.) Становление и развитие позднесарматской культуры археологическим и естественнонаучным данным: материалы семинара Центра изучения истории и культуры сарматов. № 3. Volgograd, 57–92.
- *Krivošeev, M. – Skripkin, A. 2011:* Формирование и развитие позднесарматской культуры в Нижнем Поволжье (по данным погребального обряда). In: G. Matišov – L. Jablonskij – S. Luk'aško (ed.) Погребальный обряд ранних кочевников Евразии. Материалы и исследования по археологии Юга России. № III, Rostov na Donu, 146–164.
- *Krivošeev, M. 2013:* Серебряные изделия как хроноиндикатор в позднесарматских комплексах // НАВ. № 13, 132–135.
- *Krivošeev, M. 2014a:* Импортная металлическая посуда как маркер знатных погребений позднесарматского времени // Уфимский Археологический Вестник № 14, 105–112.

- **Krivošeev, M. 2014b:** Позднесарматские комплексы с наборами клинков с территории Нижнего Поволжья // Нижневолжский археологический вестник № 14, 18–27.
- **Krivošeev, M. 2014c:** Кинжалы с перекрестиями из позднесарматских погребений. In: D. Vasiljev (ed.) Археология Нижнего Поволжья: проблемы, поиски, открытия. Материалы III Международной Нижневолжской археологической конференции. Astrachan, 170–174.
- **Krivošeev, M. – Djačenko, A. 2014:** Погребение воина позднесарматского времени в Волго-Донском междуречье. In: S. Sidorov – O. Red'kina (ed.) Военная история России: проблемы, поиски, решения. Volgograd, 42–49.
- **Krivošeev, M. – Balabanova, M. – Pererva, E. 2015:** К вопросу о военных столкновениях кочевого населения Волго-Донского междуречья в III – IV вв. н. э. In: S. Sidorov – O. Red'kina (ed.) Военная история России: проблемы, поиски, решения. Volgograd, 38–49.
- **Krivošeev, M. – Lukpanova, J. 2015:** Позднесарматское элитное воинское погребение из Южного Приуралья // ВВГУ. № 5, 98–111.
- **Krivošeev, M. 2016:** Ножницы в погребальном обряде сарматов. In: L. Jablonskij – L. Kraeva (ed.) Константин Федорович Смирнов и современные проблемы сарматской археологии. Orenburg, 104–108.
- **Krivošeev, M. 2017a:** К вопросу о критериях выделения элитных погребальных комплексов позднесарматского времени. In: V. Bogdanovskij – A. Tairov (ed.) Этнические взаимодействия на Южном Урале. Сарматы и их окружение. Čeljabinsk, 56–59.
- **Krivošeev, M. 2017b:** Восточные традиции и инновации в сарматских памятниках второй половины II – IV вв. н. э. // ВолСУ № 22/4, 17–27.
- **Krivošeev, M. 2018:** Западные элементы в позднесарматских памятниках // ВолСУ № 23/3, 169–175.
- **Kropotkin, V. 1970:** Римские импортные изделия в Восточной Европе. Moskva.
- **Kurčatov, S. – Bublíč, S. 2003:** «Сарматское погребение из кургана у с. Олонешты» – 40 лет спустя // Взаимодействие культур и хронология Северо-Понтийского региона, Kišinev, 285–312.
- **Kuzmina, E. 2010:** Предыстория Великого шелкового пути. Диалог культур Европа – Азия. Moskva.

- *Lisicyn, I. 1973*: Отчет об археологических работах Городищенского отряда летом 1973 года // Архив ИА РАН. Р-1. № 5117.
- *Litvinskij, B. 1978*: Орудия труда и утварь из могильников Западной Ферганы // Археологические и этнографические материалы по истории культуры и религии Средней Азии. Moskva.
- *Malašev, V. 2000*: Мультикультурные связи населения Южного Приуралья в позднесарматское время. In: V. Malyšev – L. Jablonskij (ed.) Чтения, посвященные 100-летию деятельности Василия Алексеевича Городцова в Государственном Историческом музее, Moskva.
- *Malašev, V. – Gabujev, T. 2009*: Памятники ранних алан центральных районов Северного Кавказа. Moskva.
- *Malašev, V. 2013*: Позднесарматская культура Южного Приуралья во II – III вв. н.э. Moskva.
- *Malovickaja, L. 1965*: Отчет о работах Астраханской экспедиции в 1965 г. Astrachanʹ.
- *Mamontov, V. 1986*: Отчёт о работе Приволжского отряда ЛОИА АН СССР и Донской экспедиции НИС ВГПИ в 1986 г. Volgograd.
- *Mamontov, V. 2000*: Древнее население левобережья Дона (по материалам курганного могильника Первомайский VII). Volgograd.
- *Mamontov, V. 2001*: Отчет о работе Донской экспедиции археологической лаборатории НИС ВГПУ в Волгоградской области в 2001 году // Архив ВОКМ. № 153.
- *Mamontov, V. 2018*: К вопросу об оружии ближнего боя сарматов // ВВГУ. Серия 4, История. Регионоведение. Международные отношения. Т. 23, № 3, 153–158.
- *Marina, Z. 2007*: Новый сарматский памятник в Присамарье. In: Z. Marina (ed.) АДУ 2005–2007, Kiev, 281–285.
- *Mastykova, A. 2015*: Социальная стратификация населения Кавказа в конце античности и начале средневековья: археологические данные. In: A. Mastykova (ed.) Социальная стратификация населения Кавказа в конце античности и начале Средневековья: археологические данные. Материалы международной научной конференции, Moskva, 6–8.

- *Mat'uchin, A. 1997:* Позднесарматские погребения из курганов у с. Большая Дмитриевка // (Judin, A. et al.) Археологическое наследие Саратовского края. Охрана и исследования в 1996 году. № 2, 182–198.
- *Minoranskij, V. 2004:* Уникальные экосистемы: дельта Дона (природные ресурсы и их сохранение). Rostov na Donu.
- *Molodkin, P. 1980:* Равнины Нижнего Дона. Rostov na Donu.
- *Mošeeva, O. 2010:* Египетский фаянс в сарматских погребениях Нижнего Поволжья // Нижневолжский археологический вестник, № 11, 147–169.
- *Moškova, M. 1978:* Два позднесарматских погребения в группе «Четыре Брата» на Нижнем Дону. In: M. Moškova (ed.) Вопросы древней и средневековой археологии Восточной Европы. Moskva, 71–77.
- *Moškova, M. 2009:* Анализ сарматских погребальных памятников II–IV вв. н. э. In: M. Moškova (ed.) Статистическая обработка погребальных памятников Азиатской Сарматии. № 4. Moskva, 21–149.
- *Mys'kov, E. 1994:* Отчёт о работе Волго-Ахтубинской археологической экспедиции Волгоградского государственного университета в 1994 году. // Архив ВОКМ. Ф–128.
- *Nauměnko, S. 1983:* Отчет об исследовании археологических памятников в зоне строительства Донской оросительной системы в 1983 г. Rostov-na-Donu.
- *Pererva, E. 2003:* Палеопатология поздних сарматов из могильников Есауловского Аксая // OPUS: Междисциплинарные исследования в археологии. № 1–2. Moskva, 141–152.
- *Pletneva, S. 1982:* Кочевники Средневековья. Поиск исторических закономерностей. Moskva.
- *Raev B. 1986:* Roman Imports in the Lower Don Basin // BAR International Series 278. Oxford.
- *Raev, B. 1993:* Погребение с римскими импортами в Ростовской области. In: B. Raev – S. Nauměnko (eds.) Скифия и Боспор. Novočerkassk, 151–160.
- *Raevskij, D. 1997:* Статистическая обработка погребальных памятников Азиатской Сарматии. Раннесарматская культура. № 2. Moskva.
- *Raevskij, D. 2002:* Статистическая обработка погребальных памятников Азиатской Сарматии. Среднесарматская культура. № 3. Moskva.

- **Raevskij, D. 2009:** Статистическая обработка погребальных памятников Азиатской Сарматии. Позднесарматская культура. № 4. Moskva.
- **Rau, P. 1927:** Die hugelgraber romischer Zeit an der unteren Wolga. Pokrovsk.
- **Rodionov, N. 1958:** Инженерно-геологические исследования в карстовых районах при устройстве малых водоемов, гражданском и промышленном строительстве. Moskva.
- **Rostovcev, M. 1914:** Страбон как источник для истории Боспора. Charkov.
- **Rykov, P. 1936:** Археологические раскопки курганов в урочище “Три брата” в Калмыцкой области, произведенные в 1933 и 1934 гг. // СА. № 1, 115–158.
- **Schnedstein, E. 1981:** Раскопки курганной группы Купцын Толга. In: E. Schnedstein (ed.) Археологические памятники Калмыкии эпохи бронзы и средневековья, Elista, 78–119.
- **Sěrgackov, I. – Klepikov, V. 2001:** Сарматские курганы у села Колобовка // НАВ. № 4, 196–212.
- **Simonenko A. – Marčenko I. – Limberis N. 2008:** Römische Importe in sarmatischen und maiotischen Gräbern. Mainz.
- **Simonenko A. 2011:** Римский импорт у сарматов Северного Причерноморья. Petrohrad.
- **Sinicyn, I. 1956:** Памятники нижнего Поволжья скифо-сарматского времени / И.В. Синицын // Труды Саратовского музея краеведения. Археологический сборник. № I. 22–64.
- **Sinicyn, I. 1960:** Древние памятники низовья Еруслана (по раскопкам 1954–1955 гг.) // In: E. Krupnov – K. Smirnov (eds.) МИА №78. Древности Нижнего Поволжья. Т. II. Rostov-na-Donu, 10–168.
- **Sinicyn, I. 1991:** Древности Восточного Маныча // In: I. Sinicyn (ed.) Материалы по археологии Калмыкии. Elista, 4–20.
- **Skripkin, A. 1977:** Фибулы Нижнего Поволжья (по материалам сарматских погребений) // Советская археология № 2, 100–120.
- **Skripkin, A. 1984:** Нижнее Поволжье в первые века нашей эры. Saratov.
- **Skripkin, A. 1990:** Азиатская Сарматия. Проблемы хронологии и ее исторический аспект. Moskva.

- *Skripkin, A. 2012*: Позднесарматская культура (проблема исследования). In: D. Žurav'ov (ed.) Евразия в Скифо-Сарматское время. №191. Moskva.
- *Skripkin, A. 2017*: Сарматы. Volgograd.
- *Skripkin, A. 2018*: Кочевники Евразии и древние цивилизации: проблемы взаимодействия. № 1. Volgograd.
- *Skvorcov, N. 2001*: Археологическое исследование курганного могильника Солянка I // НАВ. № 4, 88–97.
- *Smirnov, K. 1947*: Сарматские курганные погребения в степях Поволжья и Южного Приуралья. In: Доклады и сообщения исторического факультета МГУ. № 5, Moskva.
- *Stratanovskij, G. 1972*: *Геродот*. История в девяти книгах. Перевод и примечания Г. А. Стратановского. Leningrad.
- *Sulimirskij, T. 2020*: Сарматы. Древний народ юга России. Petrohrad.
- *Šelov, D. 1978*: Узкогорлые светлоглиняные амфоры первых веков нашей эры. Классификация и хронология // КСИА. № 156, 16–21.
- *Šilov, V. 1965*: Отчёт о работах Астраханской археологической экспедиции в 1964 г. Moskva.
- *Šilov, V. 1966*: Отчёт о работах Астраханской археологической экспедиции в 1966 г. Moskva.
- *Šilov, V. 1968*: Очерки по истории древних племён Нижнего Поволжья // Наука, Leningrad, 208–223.
- *Šilov, V. 1975*: Позднесарматское погребение у с. Старица. In: V. Gajdukėvič (ed.) Античная история и культура Средиземноморья и Причерноморья, Leningrad.
- *Šilov, V. 1982*: Проблема освоения открытых степей Калмыкии от эпохи бронзы до средневековья. In: V. Šilov (ed.), Памятники Калмыкии каменного и бронзового веков. Elista, 24–58.
- *Toločko, I. 2013*: Характеристика донского региона. Физическая география, гидрогеология, палеопочвоведение. Антропогенный фактор в условиях Нижнего Дона. Rostov na Donu.
- *Vagner, E. 2012*: История изучения сарматских бронзовых зеркал // Вестник Волгоградского государственного университета. Серия 4: История. Регионоведение. Международные отношения. № 1, 168–176

- *Vnukov, S. 2007*: Время и политические последствия появления племен позднесарматской культуры в Причерноморье // ВДИ. № 4, 163–177.
- *Volkov, I. – Guguev, J. 1986*: Late Sarmatian burial in Rostov-on-Don // BAR. 278, 73–74.
- *Voronova, S. – Porochova, O. 1992*: Чкаловский курганный могильник // Древняя история населения Волго-Уральских степей. 228–255.
- *Zubov, S. 1965*: Физическая география СССР. Minsk.
- *Žitnikov, V. 1991*: Отчет о работе Камышевского отряда Ростовского госуниверситета в зоне строительства орошаемого участка в колхозе «40 лет Октября» Цимлянского района Ростовской области в 1990 г.

Katalog

I. region

1. **Balkin Chutor, kurhan č. 3/hrob č. 1** (*Moškova 2009, 53*)
  - a. **Zvířecí kosti:** různé ovčí a koňské kosti
  - b. **Ostatní inventář:** 1 *Fe* přezka, 1 *Fe* nůž, 1 *Fe* nůžky

2. **Kupcyn Tolga, kurhan č. 1** (*Schnedstein 1981, 120*)
  - a. **Ostatní inventář:** 1 *Bz* přezka

3. **Kupcyn Tolga, kurhan č. 3** (*Schnedstein 1981, 120*)
  - a. **Zvířecí kosti:** ovčí nohy u hlavy a pravého boku pohřbeného
  - b. **Nádoby:** 1 ručně lepený keramický pohár (import), 1 ručně lepený keramický džbán (import)
  - c. **Šperky:** 9 skleněných korálek na hrudníku zemřelého
  - d. **Ostatní inventář:** 1 keramický přeslen

4. **Kupcyn Tolga, kurhan č. 5** (*Schnedstein 1981, 120*)
  - a. **Nádoby:** 3 ručně lepených keramických džbány u hlavy, nohou a pravého boku zemřelého

5. **Kupcyn Tolga, kurhan č. 6** (*Schnedstein 1981, 120*)
  - a. **Zvířecí kosti:** ovčí nohy u pravého boku zemřelého
  - b. **Nádoby:** 1 ručně lepený keramický hrnec u pravého boku zemřelého
  - c. **Ostatní inventář:** 1 kamenný brousek, 1 *Fe* nůž s pozůstatky jídla

6. **Kupcyn Tolga, kurhan č. 8** (*Schnedstein 1981, 120*)

- a. **Rituální látky:** křemen
- b. **Rituální předměty:** kvadratická nádoba
- c. **Zvířecí kosti:** ovčí nohy u hlavy zemřelého
- d. **Nádoby:** 1 ručně lepený keramický hrnec u hlavy zemřelého
- e. **Zbraně:** 1 *Fe* meč u levého boku zemřelého
- f. **Šperky:** 1 skleněný korálek, 1 *Bz* spona

7. **Kupcyn Tolga, kurhan č. 13** (*Schnedstein 1981, 120*)

- a. **Zvířecí kosti:** ovčí nohy u pravého boku zemřelého
- b. **Nádoby:** 1 keramický ručně lepený hrnec
- c. **Ostatní inventář:** 1 *Fe* nůž s pozůstatky jídla

8. **Kupcyn Tolga, kurhan č. 17** (*Schnedstein 1981, 120*)

- a. **Zvířecí kosti:** ovčí nohy u pravého boku zemřelého
- b. **Nádoby:** 1 keramický ručně lepený hrnec, 1 keramický džbán se zoomorfními stylovými prvky vyrobený na hrnčířském kruhu

9. **Kupcyn Tolga, kurhan č. 18** (*Schnedstein 1981, 120*)

- a. **Zvířecí kosti:** rozdrčené ovčí kosti
- b. **Nádoby:** 1 keramický ručně lepený hrnec
- c. **Šperky:** 1 skleněný korálek
- d. **Ostatní inventář:** 1 *Fe*/dřevěný nůž s pozůstatky jídla

10. **Kupcyn Tolga, kurhan č. 25** (*Schnedstein 1981, 120*)

- a. **Zvířecí kosti:** ovčí nohy u pravého boku zemřelého

- b. **Nádoby:** 3 keramických hrnce, 1 keramický džbán vyrobený na hrnčířském kruhu
- c. **Zbraně:** 1 *Fe* šipka
- d. **Šperky:** 1 *Bz* spona
- e. **Ostatní inventář:** 1 *Fe*/dřevěný nůž s pozůstatky jídla

11. **Kupcyn Tolga, kurhan č. 27** (*Schmedstein 1981, 120*)

- a. **Zvířecí kosti:** různé ovčí kosti
- b. **Nádoby:** 1 keramická ručně lepená nádoba
- c. **Šperky:** 48 jantarových korálek (import), 2 *Ag* přívěšky (import), 1 skleněný korálek, 56 gagátových korálek
- d. **Ostatní inventář:** 1 kamenný jehelník

12. **Kuzin Churot, kurhan č. 13/hrob č. 1** (*Šilov 1962, 44*)

- a. **Zbraň:** 1 *Fe* meč, 1 *Fe* dýka
- b. **Ostatní inventář:** 1 *Fe* přezka, 1 *Fe* udidlo

13. **Kuzin Chutor, kurhan č. 21/hrob č. 1** (*Moškova 2009, 45*)

- a. **Ostatní inventář:** 1 keramický přeslen

14. **Kuzin Chutor, kurhan č. 21/hrob č. 2** (*Moškova 2009, 45*)

- a. **Nádoby:** 1 keramický ručně lepený hrnec
- b. **Ostatní inventář:** 1 *Fe* nůž, 1 keramický přeslen

15. **Kuzin Chutor, kurhan č. 22/hrob č. 1** (*Moškova 2009, 45*)

- a. **Nádoby:** 1 keramický ručně lepený hrnec (import)

- b. **Šperky:** 1 Bz spona
- c. **Zrcátko:** 1 celé (import)

16. **Kuzin Chutor, kurhan č. 24/hrob č. 1** (*Moškova 2009, 45*)

- a. **Zvířecí kosti:** ovčí končetina s lopatkou
- b. **Nádoby:** 1 keramický džbán vyrobený na hrnčířském kruhu
- c. **Šperky:** 1 skleněný korálek
- d. **Zrcátko:** 1 celé (import) (*obr. 4:15*)
- e. **Ostatní inventář:** 1 Fe nůž

17. **Kuzin Chutor, kurhan č. 26/hrob č. 1** (*Moškova 2009, 45*)

- a. **Zvířecí kost:** ovčí končetiny s páňvi
- b. **Nádoby:** 1 hrnec, 1 mísa (import), 1 džbán (import) (*obr. 6:10*), 1 hrnek – všechno z keramiky a vyrobeno na hrnčířském kruhu, 1 hrnec ručně lepen
- c. **Šperky:** 1 Fe spona (import)
- d. **Zrcátko:** 1 celé (import)
- e. **Ostatní inventář:** 1 Bz nůž, 1 keramický přeslen

18. **Kuzin Chutor, kurhan č. 33** (*Moškova 2009, 45*)

- a. **Zvířecí kosti:** ovčí končetiny
- b. **Nádoby:** 1 ručně lepený keramický hrnec
- c. **Zbraň:** Fe šipky v toulci
- d. **Ostatní inventář:** 1 kamenný brousek

19. **Kuzin Chutor, kurhan č. 34/hrob č. 1** (*Moškova 2009, 45*)

- a. **Zvířecí kosti:** ovčí končetiny

- b. **Nádoby:** 1 keramický hrnec vyrobený na hrnčířském kruhu (import), 1 keramický džbán vyrobený na hrnčířském kruhu (import)

20. **Kuzin Chutor, kurhan č. 39/hrob č. 1** (*Šilov 1962, 45*)

- a. **Rituální látky:** síra
- b. **Nádoby:** 1 keramický ručně lepený hrnec, 1 keramický ručně lepený džbán
- c. **Šperky:** 3 skleněné/jantarové korálky (import)
- d. **Ostatní inventář:** 1 *Fe* nůž, 2 kamenných přesleny

21. **Kuzin Chutor, kurhan č. 45/hrob č. 1** (*Moškova 2009, 45*)

- a. **Nádoby:** 1 keramický ručně lepený hrnec
- b. **Zbraň:** 1 *Fe* antropomorfní dýka, 1 pouzdro s *Fe/Au* elementy
- c. **Ostatní inventář:** 1 *Fe* nůž, 1 kamenný brousek

22. **Ordynskij Bugor, kurhan č. 1** (*Moškova 2009, 51*)

- a. **Zvířecí kosti:** různé ovčí kosti
- b. **Ostatní inventář:** 1 *Bz* spona
- c. **Ostatní inventář:** 1 *Bz/Fe* nůž

23. **Ordynskij Bugor, kurhan č. 3/hrob č. 2** (*Moškova 2009, 51*)

- a. **Nádoby:** 1 keramický hrnec vyrobený na hrnčířském kruhu (import)
- b. **Zbraň:** 1 *Fe* meč
- c. **Šperky:** 1 *Bz* spona (import)
- d. **Ostatní inventář:** 2 zoomorfní *Bz* přezky, 1 *Fe* udidlo, 1 *Fe* nůž

24. **Sazonkin Bugor, kurhan č. 7/hrob č. 1** (*Moškova 2009, 52*)

- a. **Rituální předměty:** kvadratická nádoba
- b. **Nádoby:** 1 keramický džbán vyrobený na hrnčířském kruhu (import), 1 keramický ručně lepený hrnek, 1 keramický mísa vyrobená na hrnčířském kruhu, 1 keramický ručně lepený hrnec (import), 1 keramická ručně lepená nádoba (import)

25. **Sazonkin Bugor, kurhan č. 10/hrob č. 1** (*Moškova 2009, 52*)

- a. **Rituální látky:** síra
- b. **Zbraň:** 1 *Fe* meč (zlomený naschvál)
- c. **Šperky:** 1 *Bz* spona (import)

26. **Sazonkin Bugor, kurhan č. 11/hrob č. 1** (*Moškova 2009, 52*)

- a. **Nádoby:** 1 keramický džbán vyrobený na hrnčířském kruhu (import), 1 keramický hrnec vyrobený na hrnčířském kruhu
- b. **Ostatní inventář:** 1 *Fe* nůž

27. **Sazonkin Bugor, kurhan č. 11/hrob č. 3** (*Moškova 2009, 52*)

- a. **Nádoby:** 2 keramických ručně lepených hrnce
- b. **Šperky:** 1 *Bz* náušnice

28. **Starica, kurhan č.8/hrob č. 2** (*Šilov 1968, 209*)

- a. **Nádoby:** 2 keramických ručně lepených hrnce
- b. **Ostatní inventář:** 1 *Fe* nůž, 1 kamenný brousek, 1 *Bz/Fe* přezka, 1 *Fe* udidla

29. **Starica, kurhan č. 10/hrob č. 1** (*Šilov 1968, 209*)

- a. **Rituální látky:** kousky křídý
- b. **Rituální předměty:** kvadratická nádoba

- c. **Nádoby:** 1 keramický ručně lepený hrnec, 1 keramický džbán a 1 keramická mísa vyrobené na hrnčířském kruhu
- d. **Šperky:** 2 jantarových korálků, 15 Bz/Au štítků
- e. **Ostatní inventář:** 2 Fe/Bz přezky, 1 kamenný brousek, 1 Fe nůžky

30. **Starica, kurhan č. 11** (Šilov 1968, 210)

- a. **Rituální látky:** kousky křídly a pryskyřice
- b. **Rituální předměty:** kvadratická nádoba
- c. **Zvířecí kosti:** rybí žábry
- d. **Nádoby:** 1 keramický džbán vyrobený na hrnčířském kruhu; 1 červeně glazovaná mísa vyrobená na hrnčířském kruhu, 1 litý Bz naběrač, 1 řezaná nádoba Bz/dřevo
- e. **Šperky:** 12 jantarových korálků, hodně skleněných korálků, 4 mušlových korálků, 1 karneolových korálků, 66 Au přezky, 15 přívěšků Au/jantar, 15 medailonů Au/granát, skleněné perličky, 1 Bz spona a 1 Fe spona (obr. 4:1–2)
- f. **Zrcátko:** 1 celé
- g. **Ostatní inventář:** 1 Fe nůž, 1 keramický přeslen, 1 kamenný brousek, 1 Fe nůžky, 1 Fe šidlo

31. **Starica, kurhan č. 13** (Šilov 1968, 210)

- a. **Zvířecí kosti:** zadní koňské končetiny a lopatka
- b. **Nádoby:** 1 keramický džbán vyrobený na hrnčířském kruhu
- c. **Zbraň:** 1 Fe meč, 1 Fe dýka
- d. **Šperky:** 1 Bz spona
- e. **Ostatní inventář:** 2 Fe/Bz přezky, 1 kamenný brousek, 1 Fe nůžky

32. **Starica, kurhan č. 26/hrob č. 2** (Šilov 1968, 211)

- a. **Rituální předměty:** kvadratická nádoba

- b. **Nádoby:** 2 keramické mísy vyrobených na hrnčířském kruhu, 1 Bz/Fe kovaný naběrač
- c. **Zbraň:** 1 Fe dýka
- d. **Ostatní inventář:** 2 Fe nůž, 2 kamenné brousky, 1 Fe udidla, 1 Ag fragment udidel, koňský postroj Ag/Au/sklo, 1 hřeben ze slonoviny, 1 Fe šidlo

33. **Starica, kurhan č. 28** (Šilov 1968, 211)

- a. **Rituální předměty:** semínka kozince
- b. **Rituální látky:** uhlíky/popel
- c. **Nádoby:** 2 keramické džbány a 1 keramická mísa vyrobené na hrnčířském kruhu
- d. **Šperky:** hodně skleněných a bronzových korálek
- e. **Zrcátko:** 1 celé (import)
- f. **Ostatní inventář:** 1 Fe přezka, 1 keramický přeslen

34. **Starica, kurhan č. 29** (Šilov 1968, 211)

- a. **Zvířecí kosti:** koňská žebra
- b. **Nádoby:** 1 ručně lepený keramický hrnec
- c. **Zbraň:** 1 Fe dýka
- d. **Ostatní inventář:** 1 Fe/Bz nůž

35. **Starica, kurhan č. 40** (Šilov 1968, 213)

- a. **Zvířecí kosti:** různé ovčí kosti
- b. **Nádoby:** 1 keramický ručně lepený hrnec
- c. **Zbraň:** 1 Fe meč
- d. **Ostatní inventář:** 1 nůž Fe/kost

36. **Starica, kurhan č. 54/hrob č. 1** (*Šilov 1968, 214*)

- a. **Rituální látky:** křída a síra
- b. **Nádoby:** 1 keramická ručně lepená nádoba; 1 džbán, 1 mísa – všechno z hlíny a vyrobeno na hrnčířském kruhu
- c. **Zbraň:** 1 *Fe* dýka, 1 *Fe* šíp
- d. **Šperky:** 6 opálové korálky, 7 křídové korálky
- e. **Ostatní inventář:** 1 *Fe* nůž, 2 kamenné brousky, 1 *Fe* přezka

37. **Starica, kurhan č. 55** (*Šilov 1968, 215*) (*obr. 5:1*)

- a. **Rituální látky:** křída a realgar
- b. **Rituální předměty:** mušle a kamenné destičky
- c. **Zvířecí kosti:** zadní ovčí končetiny
- d. **Nádoby:** 1 hrnec a 1 korčát – hlína, ručně lepeno; 2 džbány, 2 mísy – hlína, vyrobeno na hrnčířském kruhu;
- e. **Šperky:** 1400 skleněných perliček, 4 spony *Bz/Fe* (*obr. 4:5*), 39 skleněných korálků, 23 mušlových korálků, 7 karneolových korálků, 12 jantarových korálků, 21 gagátových korálků
- f. **Zrcátko:** 1 celé (import)
- g. **Ostatní inventář:** 1 kamenný přeslen, 1 *Fe* nůžky, 1 *Fe* nůž s pozůstatky jídla

38. **Starica, kurhan č. 59** (*Šilov 1968, 215*)

- a. **Nádoby:** 1 keramický ručně lepený hrnec, 3 keramické džbány vyrobené na hrnčířském kruhu
- b. **Šperky:** 1 *Bz* spona, 1 gagátová perlička na *Bz* kroužku, 7 skleněných korálků, 2 *Bz* korálků, 12 karneolových korálků, 25 gagátových korálků
- c. **Zrcátko:** 1 celé (import)
- d. **Ostatní inventář:** 2 mušlové záušnice

39. **Starica, kurhan č. 61** (*Šilov 1968, 215*)

- a. **Rituální látky:** kousky křídly
- b. **Rituální předměty:** kvadratická nádoba
- c. **Nádoby:** 1 hrnec, 1 mísa – hlína, ručně lepené
- d. **Šperky:** hodně skleněných perliček, 1 Bz spona
- e. **Zrcátko:** 1 celé
- f. **Ostatní inventář:** 1 Fe přezka, 1 keramický přeslen

40. **Starica, kurhan č. 62** (*Šilov 1968, 215*)

- a. **Nádoby:** 1 keramický džbán vyrobený na hrnčířském kruhu
- b. **Zbraň:** 1 Fe meč

41. **Starica, kurhan č. 63** (*Šilov 1968, 215*)

- a. **Rituální látky:** pryskyřice
- b. **Rituální předměty:** mušle
- c. **Zvířecí kosti:** různé ovčí kosti
- d. **Nádoby:** 2 keramických ručně lepených hrnce
- e. **Zbraň:** 1 Fe meč, 1 Fe/Bz dýka
- f. **Ostatní inventář:** 1 Fe/Bz nůž s pozůstatky jídla

42. **Starica, kurhan č. 64** (*Šilov 1968, 215*)

- a. **Zvířecí kosti:** zadní ovčí končetiny
- b. **Nádoby:** 1 hrnec, 1 korčát – hlína, ručně lepené; 1 džbán, 1 mísa – hlína, vyrobené na hrnčířském kruhu
- c. **Zbraň:** 1 Fe dýka

- d. **Ostatní inventář:** 1 *Fe* udidla, 1 *Fe* fragment udidel, 1 *Fe* nůž

43. **Starica, kurhan č. 69** (*Šilov 1968*, 215)

- a. **Zvířecí kosti:** zadní končetiny většího dobytku
- b. **Nádoby:** 1 keramický džbán vyrobený na hrnčířském kruhu
- c. **Zbraň:** 1 *Fe* dýka, 3 *Fe* šípů, 1 kostěný luk
- d. **Ostatní inventář:** 1 *Fe* udidla

44. **Starica, kurhan č. 70** (*Šilov 1968*, 216)

- a. **Zvířecí kosti:** zadní ovčí končetiny vč. pánve
- b. **Nádoby:** 1 hrnec, 1 džbán – hlína, ruční lepení + hrnčířský kruh; 1 keramický džbán vyrobený na hrnčířském kruhu
- c. **Šperky:** 23 skleněných korálek, 5 karneolových korálek, 3 gagátových korálek
- d. **Zrcátko:** 1 celé (import)
- e. **Ostatní inventář:** 1 *Fe* přezka

45. **Starica, kurhan č. 75** (*Šilov 1968*, 216)

- a. **Rituální látky:** síra, křemen
- b. **Rituální předměty:** mušle
- c. **Nádoby:** 1 keramický ručně lepený džbán
- d. **Zbraň:** 1 *Fe* meč, 10 *Fe* šípů, 1 *Bz* pouzdro
- e. **Šperky:** 1 *Bz* náramek
- f. **Ostatní inventář:** 1 kamenný brousek

II. region

1. Abganěrovo, II kurhan č. 3 (*Klepikov 1995, 15*)

- a. **Zbraň:** 1 *Fe* meč
- b. **Keramika:** 1 keramický džbán (*obr. 6:8*)

2. Abganěrovo, II kurhan č. 6 (*Djačenko 1999, 36*)

- a. **Rituální látky:** křemen, okr
- b. **Zvířecí kosti:** zadní ovčí končetiny s pánví
- c. **Nádoby:** 1 keramický ručně lepený hrnec, 1 keramický džbán vyrobený na hrnčířském kruhu
- d. **Ostatní inventář:** 1 *Fe* šidlo

3. Abganěrovo, II kurhan č. 7 (*Djačenko 1999, 36*)

- a. **Zvířecí kosti:** zadní ovčí končetiny a fragmenty páteři
- b. **Nádoby:** 1 keramický ručně lepený hrnec

4. Abganěrovo, II kurhan č. 8 (*Djačenko 1999, 37*)

- a. **Zvířecí kosti:** zadní ovčí končetiny s pánví
- b. **Nádoby:** 2 keramických ručně lepených hrnce, 1 keramická mísa vyrobená na hrnčířském kruhu
- c. **Zbraň:** 1 *Fe* meč
- d. **Ostatní inventář:** 1 *Fe* nůž s pozůstatky jídla

5. Abganěrovo, II kurhan č. 13 (*Djačenko 1999, 37*)

- a. **Zvířecí kosti:** zadní ovčí končetiny s pánví
- b. **Nádoby:** 2 keramických ručně lepených hrnce, 1 keramická mísa vyrobená na hrnčířském kruhu
- c. **Šperky:** 1 Bz sul'gama (import), 2 Ag náušnice, 1 přívěsek Ag/Au/kamen (import), 1 Ag korálek, 52 gagátové perly, 22 skleněných korálek, 2 kamenných korálek, 19 jantarových korálek, 1 karneolový korálek, 7 gagátových korálek
- d. **Ostatní inventář:** 1 Bz přezka, 1 keramický přeslen, 1 Fe nůž

6. **Abganěrovo, II kurhan č. 17** (*Djačenko 1999, 38*)

- a. **Zvířecí kosti:** zadní ovčí končetiny
- b. **Nádoby:** 2 keramických hrnce a 1 keramická nádoba lepené ručně, 1 keramická mísa vyrobená na hrnčířském kruhu
- c. **Šperky:** 20 skleněných korálek, 6 jantarových korálek
- d. **Zrcátko:** 1 celé (import) (*obr. 4:13*)
- e. **Ostatní inventář:** 1 Fe/Bz přezka, 1 Fe nůž s pozůstatky jídla

7. **Abganěrovo, II kurhan č. 19** (*Djačenko 1999, 38*)

- a. **Šperky:** 1 skleněný korálek
- b. **Ostatní inventář:** 1 Fe přezka

8. **Abganěrovo, II kurhan č. 20** (*Djačenko 1999, 39*)

- a. **Zvířecí kosti:** zadní končetiny s pánví
- b. **Nádoby:** 1 keramický hrnec a 1 keramický džbán, ručně lepené
- c. **Ostatní inventář:** 1 Fe nůž, 1 keramický přeslen, 1 Fe nůž s pozůstatky jídla

9. **Abganěrovo, II kurhan č. 21** (*Djačenko 1999, 39*)

- a. **Rituální látky:** síta, křemen
- b. **Zvířecí kosti:** zadní ovčí končetiny s páneví
- c. **Nádoby:** 1 keramický ručně lepený hrnec, 1 keramický džbán vyrobený na hrnčířském kruhu
- d. **Ostatní inventář:** 1 kamenný brousek, 1 *Fe* nůž s pozůstatky jídla

10. **Abganěrovo, II kurhan č. 22** (*Moškova 2009, 44*)

- a. **Rituální látky:** síra
- b. **Nádoby:** 1 keramická ručně lepená mísa

11. **Abganěrovo, II kurhan č. 25** (*Djačenko 1999, 40*)

- a. **Rituální látky:** síra, křemen
- b. **Nádoby:** 1 keramická ručně lepená nádoba
- c. **Zbraň:** velké množství *Fe* šípek
- d. **Šperky:** 1 skleněný korálek, 1 *Bz* spona

12. **Abganěrovo, II kurhan č. 27** (*Djačenko 1999, 40*)

- a. **Zvířecí kosti:** zadní ovčí končetiny, pánev, čelist a lebka, ptačí zadní končetiny
- b. **Nádoby:** 1 keramický hrnec a 1 keramický džbán, ručně lepené
- c. **Zbraň:** 1 *Fe* meč
- d. **Šperky:** 1 kamenný korálek
- e. **Ostatní inventář:** 1 *Fe* nůž s pozůstatky jídla

13. **Abganěrovo, II kurhan č. 29** (*Djačenko 1999, 41*)

- a. **Rituální látky:** křemen
- b. **Rituální předměty:** semínka kozince
- c. **Zbraň:** 1 *Fe* meč

14. **Abganěrovo, II kurhan č. 30** (*Djačenko 1999, 41*)

- a. **Nádoby:** 1 keramický hrnec a 1 keramická nádoba, ručně lepené
- b. **Ostatní inventář:** 1 kamenný brousek

15. **Abganěrovo, II kurhan č. 31** (*Djačenko 1999, 42*)

- a. **Zvířecí kosti:** zadní ovčí končetiny
- b. **Nádoby:** 2 keramických ručně lepených hrnce
- c. **Šperky:** 3 skleněné korálky
- d. **Ostatní inventář:** 1 keramický přeslen

16. **Abganěrovo, II kurhan č. 32** (*Djačenko 1999, 42*)

- a. **Nádoby:** 1 keramický ručně lepený hrnec, 1 keramický džbán vyrobený na hrnčířském kruhu
- b. **Šperky:** 1 gagátový korálek

17. **Abganěrovo, II kurhan č. 33** (*Djačenko 1999, 43*)

- a. **Zvířecí kosti:** ovčí přední končetiny s lopatkou a zuby, žebra a zadní končetiny s pánví velkého dobytka
- b. **Šperky:** 4 skleněné korálky
- c. **Zrcátko:** 1 celé

d. **Ostatní inventář:** 1 přezka *Ag/Au*/kamen

18. **Abganěrovo, II kurhan č. 34** (*Djačenko 1999, 43*)

- a. **Šperky:** 3 přívěsky *Bz*/sklo
- b. **Ostatní inventář:** 1 keramický přeslen

19. **Abganěrovo, II kurhan č. 35** (*Djačenko 1999, 44*)

- a. **Zvířecí kosti:** zadní ovčí končetiny vč. pánve
- b. **Nádoby:** 1 keramický ručně lepený hrnec a 1 keramický džbán vyrobený na hrnčířském kruhu
- c. **Ostatní inventář:** 1 *Fe* nůž s pozůstatky jídla

20. **Abganěrovo, II k36** (*Djačenko 1999, 44*)

- a. **Rituální látky:** křemen
- b. **Zvířecí kosti:** zadní ovčí končetiny vč. pánve

21. **Abganěrovo, III kurhan č. 10** (*Djačenko 1999, 51*)

- a. **Rituální látky:** uhlík/popel
- b. **Rituální předměty:** semínka kozince
- c. **Zvířecí kosti:** zadní ovčí končetiny
- d. **Šperky:** 46 skleněných korálek, 1 karneolový korálek

22. **Abganěrovo, III kurhan č. 11/hrob č. 1** (*Djačenko 1999, 51*)

- a. **Ostatní inventář:** 1 *Bz* přezka

23. **Kovalevka, kurhan č. 7/hrob č. 1** (*Krivošeev – Djačenko 2014, 42*)

- a. **Nádoby:** 1 mísa, 1 džbán – hlína, ručné lepení
- b. **Šperky:** 1 *Ag* přezka, 1 *Bz* přezka se štítkem, 1 *Bz* trn od opasku, 1 dřevěná cícha
- c. **Zbraň:** 1 *Fe* meč, 1 *Fe/Bz* dýka

24. **Krep' II, kurhan č. 3** (*Moškova 2009, 66*)

- a. **Nádoby:** 1 keramický ručně lepený hrnec, 1 keramická mísa a 1 keramická nádoba vyrobené na hrnčířském kruhu
- b. **Zbraň:** pouzdro na meč (*Bz*)
- c. **Ostatní inventář:** 2 *Bz* přezky, 1 nůž *Fe/kost*

25. **Žutovo, kurhan č. 1/hrob č. 1** (*Moškova 2009, 42*)

- a. **Nádoby:** 1 keramický džbán a 1 keramická mísa vyrobené na hrnčířském kruhu
- b. **Zbraň:** 1 *Fe* dýka
- c. **Ostatní inventář:** 1 koňský postroj *Fe/Bz*, 1 nůž *Fe/kost*

26. **Žutovo, kurhan č. 2/hrob č. 1** (*Moškova 2009, 42*)

- a. **Rituální látky:** uhlíky/popel
- b. **Rituální předměty:** kvadratická nádoba
- c. **Šperky:** 1 *Bz* spona (*obr. 4:3*)

27. **Žutovo, kurhan č.3/hrob č. 1** (*Moškova 2009, 43*)

- a. **Rituální látky:** síra
- b. **Nádoby:** 1 keramická mísa a 1 keramický džbán (*obr. 6:5*) vyrobené na hrnčířském kruhu, 1 dřevěná nádoba, 1 keramický ručně lepený korčát
- c. **Šperky:** 1 Bz spona (*obr. 4:7*)
- d. **Ostatní inventář:** 2 Fe/Bz přezka, 1 kamenný brousek

28. **Žutovo, kurhan č. 10/hrob č. 1** (*Moškova 2009, 43*)

- a. **Rituální látky:** křída
- b. **Rituální předměty:** více kvadratických nádob
- c. **Zvířecí kosti:** různé rybí kosti
- d. **Nádoby:** 1 keramický červeně glazovaný džbán vyrobený na hrnčířském kruhu
- e. **Šperky:** hodně skleněných perel (import), 2 křídové korálky
- f. **Ostatní inventář:** 1 zoomorfní Fe nůžky

29. **Žutovo, kurhan č. 38/hrob č. 1** (*Moškova 2009, 43*)

- a. **Rituální látky:** křída (prášek), uhlíky/popel
- b. **Rituální předměty:** kvadratická nádoba (*obr. 16:1*)
- c. **Nádoby:** 1 keramický džbán a 1 keramická mísa, vyrobené na hrnčířském kruhu
- d. **Zbraň:** 1 Fe dýka (*obr. 14:5*)
- e. **Šperky:** 1 Bz spona (import)
- f. **Ostatní inventář:** 1 Fe přezka

30. **Žutovo, kurhan č. 44/hrob č. 1** (*Moškova 2009, 43*)

- a. **Zbraň:** 1 Fe dýka, velké množství Fe šípů

31. **Žutovo, kurhan č. 59/hrob č. 1** (*Moškova 2009, 43*)

- a. **Zvířecí kosti:** koňské kosti
- b. **Nádoby:** 1 keramický džbán vyrobený na hrnčířském kruhu
- c. **Zbraň:** 1 *Fe/Au* polychromovaný meč (import), velké množství *Fe* šípů
- d. **Šperky:** 1 gagátový korálek (import)
- e. **Ostatní inventář:** 2 *Fe* přezky, 1 kamenný brousek

III. region

1. **Kirovskij I, kurhan č. 1/hrob č. 2** (*Moškova 2009, 55*)

- a. **Rituální látky:** síra a křemen
- b. **Zvířecí kosti:** rybí ploutve, obratle nedefinovaných zvířat
- c. **Nádoby:** 1 kovaný *Bz* kotel, 1 nádoba *Au/Bz*/dřevo,
- d. **Zbraň:** 1 *Fe/Au* meč, 22 *Fe* šípů
- e. **Šperky:** 1 gagátový korálek
- f. **Ostatní inventář:** 1 koňský postroj *Fe/Bz/Au*/dřevo/kůže, 2 *Fe* šidla, 1 *Fe* nůž

2. **Kirovskij I, kurhan č. 11/hrob č. 1** (*Moškova 2009, 55*)

- a. **Rituální látky:** uhlík/popel, kousky křídly
- b. **Rituální předměty:** mušle
- c. **Nádoby:** 1 džbán a 1 mísa – hlína, hrnčířský kruh
- d. **Šperky:** 1 *Bz* spona, 1 *Fe* spona

- e. **Zrcátka:** pouze fragment (import)
- f. **Ostatní inventář:** 2 *Fe* přezky

3. **Kirovskij III, kurhan č. 1/hrob č. 2** (*Moškova 2009, 55*)

- a. **Rituální látky:** uhlík/popel
- b. **Nádoby:** 1 keramický džbán vyrobený na hrnčířském kruhu, 1 nádoba
Ag/dřevo
- c. **Zbraň:** 1 *Fe* dýka, 1 *Fe* pouzdro, 8 *Fe* šípů, 2 *Fe* oštěpy
- d. **Šperky:** 1 *Fe* spona
- e. **Ostatní inventář:** 3 *Fe* nože, 1 kamenný brousek, 1 *Fe* koňský postroj

4. **Kirovskij IV, kurhan č. 4/hrob č. 1** (*Moškova 2009, 55*)

- a. **Rituální látky:** křída, realgar
- b. **Rituální předměty:** kvadratická nádoba
- c. **Nádoby:** 1 keramická mísa, 1 keramický hrnec vyrobené na hrnčířském kruhu
- d. **Zbraň:** 1 *Fe* dýka
- e. **Šperky:** 1 *Bz* spona, 1 skleněný korálek
- f. **Ostatní inventář:** 2 *Bz* přezky, 1 *Fe* nůž, 1 keramický přeslen, 1 kamenný brousek, 1 *Fe* náradí, 1 *Fe* šidlo

5. **Kirovskij IV, kurhan č. 5/hrob č. 2** (*Moškova 2009, 55*)

- a. **Rituální látky:** síra
- b. **Nádoby:** 1 hrnec, 1 džbán, 1 mísa – hlína, hrnčířský kruh; 1 řezaný dřevěný hrnek
- c. **Zbraň:** 1 *Fe* dýka

- d. **Šperky:** 1 Bz spona
- e. **Ostatní inventář:** 2 Fe přezka, 1 kamenný brousek, 1 Fe nůž, 1 nagajka Ag/dřevo, 1 kamenné křesadlo

6. **Kirovskij IV, kurhan č. 6** (*Moškova 2009, 56*)

- a. **Nádoby:** 1 keramický džbán vyrobený na hrnčířském kruhu
- b. **Zbraň:** 1 Fe dýka
- c. **Ostatní inventář:** 2 Fe přezky, 1 Fe nůž, 4 Bz přezky, nákončí opasků, 1 Fe udidla, 1 nagajka Bz/dřevo

7. **Kirovskij IV, kurhan č. 8/hrob č. 1** (*Moškova 2009, 56*)

- a. **Zvířecí kosti:** zadní ovčí končetiny s pánví
- b. **Nádoby:** 1 mísa, 1 hrnek, 1 hrnec, 1 džbán – hlína, hrnčířský kruh
- c. **Šperky:** 1 skleněný korálek

8. **Kirovskij IV, kurhan č. 9** (*Ilukov 2000, 11*)

- a. **Rituální látky:** síra, křemen
- b. **Zvířecí kosti:** zadní končetiny většího dobytku
- c. **Šperky:** 1 Bz spona, 1 skleněný korálek
- d. **Ostatní inventář:** 2 Bz přezky, 1 Fe nůž

9. **Novyj, kurhan č. 1/hrob č. 2** (*Moškova 2009, 54*)

- a. **Rituální látky:** pozůstatky ohniště in situ
- b. **Rituální předměty:** okr

- c. **Nádoby:** 2 hrnce, 1 toaletní nádoba – hlína, ruční lepení; 1 džbán, 2 mísy – hlína, hrnčířský kruh.
- d. **Šperky:** 2 *Ag* náušnici, 1 *Fe* spona, 1 *Ag* krytka
- e. **Zrcátko:** 1 celé (import)
- f. **Ostatní inventář:** 2 *Bz* přezky, 1 keramický přeslen, 2 *Fe* nože, 1 *Fe* šidlo

10. **Novyj, kurhan č. 13/hrob č. 1** (*Moškova 2009, 54*)

- a. **Zvířecí kosti:** zadní ovčí končetiny vč. pánve
- b. **Nádoby:** 1 keramická mísa vyrobená na hrnčířském kruhu, 1 keramická ručně lepená nádoba
- c. **Šperky:** 1 skleněný korálek
- d. **Ostatní inventář:** 1 *Fe* šidlo

11. **Novyj, kurhan č. 39/hrob č. 1** (*Moškova 2009, 54*)

- a. **Nádoby:** 1 keramický hrnec vyrobený na hrnčířském kruhu
- b. **Ostatní inventář:** 1 *Fe* nůž

12. **Novyj, kurhan č. 45/hrob č. 1** (*Moškova 2009, 54*)

- a. **Rituální látky:** kousky křídly
- b. **Zvířecí kosti:** zadní ovčí končetiny vč. pánvi
- c. **Nádoby:** 1 keramická ručně lepená mísa, 1 keramický hrnec vyrobený na hrnčířském kruhu
- d. **Šperky:** 3 *Bz/Fe* spony, 2 skleněné korálky, 1 gagátová perlička
- e. **Ostatní inventář:** 1 *Bz* přezka

13. **Novyj, kurhan č. 47/hrob č. 1** (*Moškova 2009, 55*)

- a. **Rituální předměty:** realgar
- b. **Zvířecí kosti:** zadní ovčí končetiny vč. pánevi
- c. **Nádoby:** 1 džbán, 1 mísa – hlína, vyrobeno na hrnčířském kruhu; 1 keramický ručně lepený hrnec
- d. **Ostatní inventář:** 2 *Fe* přezky, 2 *Fe* nože

14. **Novyj, kurhan č. 49/hrob č. 1** (*Moškova 2009, 55*)

- a. **Rituální předměty:** semínka kozince
- b. **Nádoby:** 1 hrnec, 1 džbán – hlína, vyrobeno na hrnčířském kruhu
- c. **Šperky:** 1 chalcedonový korálek
- d. **Ostatní inventář:** 1 *Fe* pinzeta, 1 *Fe* přezka, 1 *Fe* nůž

15. **Novyj, kurhan č. 51/hrob č. 2** (*Moškova 2009, 55*)

- a. **Rituální látky:** uhlíky, popel a křída (prášek)
- b. **Rituální předměty:** kvadratická nádoba
- c. **Zvířecí kosti:** ptačí křídlo s lopatkou
- d. **Nádoby:** 2 hrnce, 1 nádoba – hlína, ruční lepení; 1 *Bz* flakon
- e. **Šperky:** 5 *Bz/Fe* spon, 1 *Bz* náušnice, 1 karneolový korálek na *Bz* spirále, 39 jantarových korálků
- f. **Zrcátko:** 1 celé
- g. **Ostatní inventář:** 1 *Fe* přezka, 1 *Bz* jehelník, 1 *Fe* nůž, 1 *Fe* šidlo, 1 kamenný brousek, 1 keramický přeslen

16. **Novyj, kurhan č. 51/hrob č. 2 (druhý pohřbený)** (*Moškova 2009, 55*)

- a. **Rituální látky:** uhlíky, popel a křída (prášek)
- b. **Rituální předměty:** kvadratická nádoba

- c. **Zvířecí kosti:** ptačí křídlo s lopatkou
- d. **Nádoby:** 2 hrnce, 1 nádoba – hlína, ruční lepení

17. **Novyj, kurhan č. 103** (*Moškova 2009, 55*)

- a. **Rituální látky:** uhlíky, popel a křída (prášek a kousky)
- b. **Nádoby:** 1 keramický džbán vyrobený na hrnčířském kruhu; 1 keramický ručně lepený hrnec; 1 keramická červeně glazovaná mísa vyrobená na hrnčířském kruhu
- c. **Šperky:** 1 *Bz* spona, 60 skleněných korálek, 5 gagátových, karneolových a mušlových korálek, *Bz* korálky
- d. **Zrcátko:** 1 celé (import)
- e. **Ostatní inventář:** 2 keramických přesleny, 1 *Fe* nůž

18. **Novyj, kurhan č. 108/hrob č. 1** (*Moškova 2009, 55*)

- a. **Rituální předměty:** větší množství kvadratických nádob
- b. **Zvířecí kosti:** kozí žebra, koňské lopatky, zadní ovčí končetiny vč. pánve a ovčí obratle
- c. **Nádoby:** 1 keramický ručně lepený koš na oheň, 1 keramický džbán vyrobený na hrnčířském kruhu, 3 keramické nádoby vyrobené na hrnčířském kruhu, 1 *Ag* kovaný flakon, 1 nádoba ze dřeva, *Bz* a *Au*
- d. **Šperky:** 1 kamenný plíšek
- e. **Ostatní inventář:** 2 *Bz*, 1 *Fe*, 1 *Ag/Au*/karneolová přezky, 1 *Fe* nůž, 1 *Fe* šidlo, 1 kamenný brousek, 1 keramický přeslen

19. **Novyj, kurhan č. 109** (*Moškova 2009, 55*)

- a. **Rituální látky:** křída (prášek)

- b. **Zvířecí kosti:** zadní končetiny vč. pánve ovci a většího dobytku
- c. **Nádoby:** 1 hrnec, 1 nádoba – hlína, ruční lepení; 1 keramická mísa vyrobená na hrnčířském kruhu
- d. **Zbraň:** 1 *Fe* meč
- e. **Šperky:** 1 jantarový korálek, 1 *Fe* spona
- f. **Ostatní inventář:** 1 *Fe* koňský postroj, 1 *Fe* nůž, 1 *Fe* přezka, 1 *Bz* přezka, 1 kamenný brousek, 1 *Fe* jehelník, 1 *Fe* šidlo

20. **Novyj, kurhan č. 117** (*Ilukov 1992, 25*)

- a. **Šperky:** 2 *Bz* spona

21. **Podgorněnskij IV, kurhan č. 4** (*Moškova 2009, 59*)

- a. **Rituální látky:** uhlíky
- b. **Rituální předměty:** semínka kozince
- c. **Nádoby:** 1 keramická mísa vyrobená na hrnčířském kruhu (import), 1 řezaná nádoba ze dřeva a *Ag*, 1 ručně lepená keramický koš na oheň, 2 ručně lepené keramické hrnci
- d. **Zbraň:** *Fe* meč
- e. **Šperky:** 2 *Ag* náušnice, 1 přívěšek
- f. **Ostatní inventář:** 1 *Fe* přezka, 1 *Fe* nůž, 1 *Fe* jehelník

22. **Podgorněnskij IV, kurhan č. 33** (*Moškova 2009, 59*)

- a. **Rituální látky:** uhlíky, křída (kousky)
- b. **Zvířecí kosti:** polovina ovci, páteři malých divokých zvířat
- c. **Nádoby:** 1 keramický džbán vyrobený na hrnčířském kruhu, 1 keramická mísa vyrobená na hrnčířském kruhu

- d. **Ostatní inventář:** 1 *Fe* přezka

23. **Podgorněnskij IV, kurhan č. 34** (*Moškova 2009, 59*)

- a. **Rituální látky:** uhlíky
- b. **Zvířecí kosti:** různé kosti ovčí a divokých stepních zvířat
- c. **Nádoby:** 1 keramický hrnec, 1 mísa a 1 keramický džbán vyrobený na hrnčířském kruhu, 1 nádoba ze dřeva/*Bz/Ag*
- d. **Zbraň:** 1 *Fe* meč, 1 *Fe* válečný nůž, 18 *Fe* hrotů šípů, 1 kostěný luk

24. **Podgorněnskij IV, kurhan č. 35** (*Moškova 2009, 59*)

- a. **Rituální látky:** křída (kusy), síra, křemen
- b. **Rituální předměty:** semínka kozince
- c. **Nádoby:** 1 ručně lepená keramická toaletní nádoba, 1 keramická nádoba vyrobená na hrnčířském kruhu
- d. **Šperky:** 22 korálků (sklo, *Bz, Ag*), 1 kamenný přívěšek
- e. **Ostatní inventář:** 1 keramický přeslen, 1 *Fe* náradí, 1 *Fe* nůžky, 1 *Fe* šidlo, 1 křesadlo

25. **Podgorněnskij IV, kurhan č. 3/hrob č. 1** (*Moškova 2009, 59*)

- a. **Zvířecí kosti:** kozí nohy a pánev v mísách
- b. **Nádoby:** 1 keramický hrnec vyrobený na hrnčířském kruhu a 1 ručně lepený, 1 keramická mísa vyrobená na hrnčířském kruhu
- c. **Ostatní inventář:** 1 *Bz* zoomorfni přezka

26. **Věrbovyj Log (samostatný kurhan)** (*Mamontov 2001, 37*)

- a. **Rituální látky:** uhlík, realgar, síra, křemen
- b. **Zvířecí kosti:** různé ovčí kosti
- c. **Nádoby:** 1 keramický koš na oheň, vyrobený na hrnčířském kruhu (import)
- d. **Zbraně:** 1 *Fe* meč, 1 pouzdro s *Fe* a *Ag* doplňky
- e. **Šperky:** 1 *Fe* spona v tašce (import)
- f. **Ostatní inventář:** 1 *Fe* přezka, 1 *Fe* nůž, 1 *Bz*/dř/kožená nagajka, 1 hřeben z kostí

27. **Věrbovyj Log I, kurhan č. 4/hrob č. 1** (*Moškova 2009*, 113–114)

- a. **Rituální látky:** křída (prášek)
- b. **Zvířecí kosti:** různé ovčí kosti v rohu komory
- c. **Nádoby:** 1 ručně lepený keramický hrnec
- d. **Šperky:** 9 korálek z kamenů a gagátu (import)

IV. region

1. **Archarinskij mohylník, kurhan č. 1** (*Sinicyn 1966*, 13)

- a. **Rituální látky:** uhlíky
- b. **Ostatní inventář:** 1 keramický přeslen

2. **Archarinskij mohylník, kurhan č. 5** (*Sinicyn 1966*, 13)

- a. **Nádoby:** 1 keramický ručně lepený hrnec
- b. **Šperky:** 1 *Bz* spona, 1 *Bz* sul'gama, 1 *Bz* přívěšek
- c. **Ostatní inventář:** 1 keramický přeslen

3. **Archarinskij mohylník, kurhan č. 7** (*Sinicyn 1966, 14*)

- a. **Zvířecí kosti:** ovčí zadní končetiny
- b. **Nádoby:** 1 keramický ručně lepený hrnec
- c. **Šperky:** 1 *Bz* spona, 3 skleněné korálky
- d. **Ostatní inventář:** 1 *Fe* nůž

4. **Archarinskij mohylník, kurhan č. 36** (*Sinicyn 1966, 15*)

- a. **Nádoby:** 1 keramický ručně lepený hrnec, 1 keramický džbán lepený na hrnčířském kruhu

5. **Bičkin-Buluk, kurhan č. 2** (*Sinicyn 1956, 36*)

- a. **Nádoby:** 1 keramický ručně lepený hrnec, 1 keramická mísa vyrobená na hrnčířském kruhu
- b. **Ostatní inventář:** 1 *Fe* nůž

6. **Bičkin-Buluk, kurhan č. 14** (*Sinicyn 1956, 37*)

- a. **Rituální předměty:** mušle
- b. **Zvířecí kosti:** ovčí končetiny s lopatkou
- c. **Nádoby:** 1 keramický ručně lepený hrnec, 1 keramická nádoba
- d. **Ostatní inventář:** 1 kamenný brousek, 2 keramické přesleny

7. **Bičkin-Buluk, kurhan č. 18** (*Sinicyn 1956, 37–38*)

- a. **Zvířecí kosti:** ovčí zadní končetiny

- b. **Nádoby:** 2 keramické džbány a 1 keramická mísa, vyrobené na hrnčířském kruhu, 1 keramický ručně lepený korčát
- c. **Šperky:** 1 Bz spona, 10 skleněných korálků
- d. **Ostatní inventář:** 1 Fe nůž

8. **Elista II. záp. sk., kurhan č. 8** (*Sinicyn 1971, 9*)

- a. **Rituální předměty:** semínka kozince
- b. **Zvířecí kosti:** ovčí končetiny s pánví a lopatkou
- c. **Nádoby:** 1 keramický ručně lepený hrnec, 1 keramická mísa vyrobená na hrnčířském kruhu

9. **Elista II. záp. sk., kurhan č. 9** (*Sinicyn 1971, 9*)

- a. **Zvířecí kosti:** ovčí zadní končetiny
- b. **Nádoby:** 1 keramický ručně lepený hrnec
- c. **Šperky:** hodně skleněných korálků, hodně gagátových korálků

10. **Elista II. záp. sk., kurhan č. 10** (*Sinicyn 1971, 9*)

- a. **Šperky:** 40 gagátových korálků, 1 kostěný korálek
- b. **Ostatní inventář:** 1 keramický přeslen

11. **Elista II. záp. sk., kurhan č. 11** (*Sinicyn 1971, 9*)

- a. **Rituální předměty:** paličky (?)
- b. **Nádoby:** 4 keramické ručně lepené hrnci, 1 keramický džbán vyrobený na hrnčířském kruhu
- c. **Šperky:** 1 Bz korálků, 1 skleněný korálek, 1 Bz spona, 2 Bz náušnici

d. **Zrcátko:** 1 celé (import)

12. **Elista II. záp. sk., kurhan č. 12** (*Sinicyn 1971*, 10)

- a. **Šperky:** hodně gagátových a skleněných korálků
- b. **Ostatní inventář:** 1 keramický přeslen

13. **Elistinskij mohylník, kurhan č. 32** (*Sinicyn 1971*, 10)

- a. **Nádoby:** 1 keramická nádoba
- b. **Zrcátko:** 1 celé

14. **Elistinskij mohylník, kurhan č. 33** (*Sinicyn 1971*, 10)

- a. **Zvířecí kosti:** ovčí končetina s lopatkou
- b. **Nádoby:** 1 keramická nádoba vyrobená na hrnčířském kruhu, 1 keramický ručně lepený hrnec
- c. **Šperky:** 2 Bz spona (import)
- d. **Ostatní inventář:** 1 nůž Fe/kost, 1 keramický přeslen

15. **Kermen-Tolga, kurhan č. 6** (*Cuckin 1980*, 58)

- a. **Nádoby:** 1 keramický ručně lepený hrnec
- b. **Ostatní inventář:** 1 Bz přezka, 1 Bz koňský postroj

16. **Kermen-Tolga, kurhan č. 7** (*Cuckin 1980*, 58)

- a. **Nádoby:** 1 keramická nádoba vyrobená na hrnčířském kruhu
- b. **Šperky:** 1 Bz spona

- c. **Zrcátko:** 1 zlomené

17. **Kermen-Tolga, kurhan č. 8** (*Cuckin 1980, 58*)

- a. **Rituální předměty:** semínka kozince
- b. **Nádoby:** 1 keramický ručně lepený hrnec, 1 keramická ručně lepená nádoba, 1 keramický hrnec vyrobený na hrnčířském kruhu
- c. **Šperky:** 1 achátový korálek

18. **Kermen-Tolga, kurhan č. 9** (*Cuckin 1980, 58*)

- a. **Zvířecí kosti:** ovčí zadní končetiny
- b. **Zbraň:** 1 *Fe/Bz* polychromovaný meč, 1 *Bz* polychromované pouzdro
- c. **Ostatní inventář:** 1 *Fe* nůž s pozůstatky jídla

19. **Kermen-Tolga, kurhan č. 12** (*Cuckin 1980, 58*)

- a. **Nádoby:** 1 keramický džbán vyrobený na hrnčířském kruhu
- b. **Šperky:** 3 alabastrové korálky, 1 skleněný korálek
- c. **Ostatní inventář:** 1 *Fe/Bz* koňský postroj

20. **Kermen-Tolga, kurhan č. 28** (*Cuckin 1980, 59*)

- a. **Nádoby:** 1 keramický džbán vyrobený na hrnčířském kruhu, 1 keramický ručně lepený hrnec

21. **Kermen-Tolga, kurhan č. 30** (*Cuckin 1980, 59*)

- a. **Nádoby:** 1 keramický džbán a 1 keramický hrnec vyrobené na hrnčířském kruhu, 1 keramická ručně lepená nádoba

22. **Kermen-Tolga, kurhan č. 41** (*Cuckin 1980, 59*)

- a. **Zvířecí kosti:** různé ovčí kosti
- b. **Nádoby:** 1 keramická mísa vyrobená na hrnčířském kruhu

23. **Tri brata, sk. I., kurhan č. 3/hrob č. 1** (*Moškova 2009, 38*)

- a. **Nádoby:** 1 keramický ručně lepený hrnec, 1 keramický hrnec vyrobený na hrnčířském kruhu, 1 keramický džbán vyrobený na hrnčířském kruhu
- b. **Šperky:** 1 skleněný korálek
- c. **Ostatní inventář:** 1 *Fe* přezka, 1 keramický přeslen

24. **Tri brata, sk. II., kurhan č. 2** (*Moškova 2009, 38*)

- a. **Rituální předměty:** semínka kozince
- b. **Nádoby:** 1 keramický ručně lepený hrnec, 1 keramická mísa vyrobená na hrnčířském kruhu

25. **Tri brata, sk. II., kurhan č. 4** (*Moškova 2009, 38*)

- a. **Zvířecí kosti:** ovčí zadní končetiny
- b. **Šperky:** 4 skleněných korálek (import)
- c. **Ostatní inventář:** 1 keramický přeslen, 1 kamenný brousek

26. **Tri brata, sk. II., kurhan č. 5** (*Moškova 2009, 38*)

- a. **Rituální předměty:** kačírek

- b. **Zvířecí kosti:** ovčí zadní končetiny
- c. **Šperky:** 2 skleněné korálky, 1 skleněný kamínek na *Bz* prstenu, 1 *Bz* náramek
- d. **Ostatní inventář:** 1 *Fe* nůž, 2 *Fe* přezky

27. **Tri brata, sk. II., kurhan č. 6** (*Moškova 2009, 38*)

- a. **Rituální předměty:** semínka kozince
- b. **Nádoby:** 1 keramický ručně lepený hrnec
- c. **Ostatní inventář:** 1 *Fe* koňský postroj

28. **Tri brata, sk. II., kurhan č. 10** (*Moškova 2009, 38*)

- a. **Nádoby:** 1 keramický ručně lepený džbán
- b. **Šperky:** 1 gagátový korálek (import)

29. **Tri brata, sk. II., kurhan č. 12** (*Moškova 2009, 38*)

- a. **Šperky:** 1 *Bz* záušnice, 1 *Ag* záušnice, 1 *Fe/Ag* spona
- b. **Zrcátko:** 1 celé
- c. **Ostatní inventář:** 1 *Fe* jehelník

30. **Tri brata, sk. II., kurhan č. 13** (*Moškova 2009, 40*)

- a. **Nádoby:** 1 džbán a 1 hrnec – oba z hlíny a vyrobené na hrnčířském kruhu
- b. **Šperky:** hodně gagátových a granátových, 15 skleněných a 11 jantarových korálků, 1 *Bz* spona, 1 karneolový kamínek na *Bz* prstenu, 2 *Ag* přívěšky – všechno import
- c. **Zrcátko:** 1 zlomené (import)
- d. **Ostatní inventář:** 1 keramický přeslen

31. **Tri brata, sk. II., kurhan č. 14** (*Moškova 2009, 40*)

- a. **Rituální předměty:** amulet
- b. **Nádoby:** 1 keramický džbán vyrobený na hrnčířském kruhu, 1 keramický ručně lepený hrnec
- c. **Šperky:** 7 skleněných korálek, 43 jantarových korálek, 2 karneolové korálky, 23 gagátových korálek, 3 křídové korálky, 2 alabastrové korálky, 2 *Bz/Ag* spony, 3 přívěšky z *Ag* a egyptského fajánsu, 2 granátové kamínky na *Bz* prstenu, 1 *Bz* suľgama
- d. **Zrcátko:** 1 celé (import)
- e. **Ostatní inventář:** 1 *Fe* nůž, 1 *Bz* jehelník, 1 *Fe* šidlo

32. **Tri brata, sk. II., kurhan č. 17** (*Moškova 2009, 40*)

- a. **Rituální předměty:** semínka kozince
- b. **Zvířecí kosti:** ovčí zadní končetiny
- c. **Nádoby:** 1 keramický ručně lepený hrnec, 1 keramický ručně lepený džbán
- d. **Zbraň:** 1 *Fe* meč, 1 *Bz* pouzdro (podél meče)

33. **Tri brata, sk. II., kurhan č. 18** (*Moškova 2009, 40*)

- a. **Rituální látky:** kousky křídý
- b. **Šperky:** hodně karneolových korálek, 1 gagátový korálek, 19 skleněných korálek, 1 *Bz* spona

34. **Tri brata, sk. II., kurhan č. 19** (*Moškova 2009, 40*)

- a. **Zvířecí kosti:** ovčí lopatka
- b. **Nádoby:** 1 keramický ručně lepený hrnec

- c. **Šperky:** 1 skleněný korálek
- d. **Ostatní inventář:** 2 *Fe* nože, 1 kamenný brousek

35. **Tri brata, sk. II., kurhan č. 23** (*Rykov 1936, 40*)

- a. **Šperky:** hodně skleněných, jantarových, granátových a achátových korálků, 1 *Bz* suľgama
- b. **Zrcátko:** 1 celé (import)
- c. **Ostatní inventář:** 1 *Bz* jehelník, 1 nůž z *Fe* a kosti, 1 *Fe* přezka, 1 *Fe* křesadlo

36. **Tri brata, sk. II., kurhan č. 24** (*Moškova 2009, 40*)

- a. **Rituální látky:** uhlíky
- b. **Zvířecí kosti:** ovčí zadní končetiny
- c. **Nádoby:** 1 keramický džbán a keramická mísa vyrobené na hrnčířském kruhu,
1 keramický ručně lepený hrnec
- d. **Šperky:** 1 *Fe* spona, 2 *Bz* spony, hodně skleněných a granátových korálků
- e. **Zrcátko:** 1 zlomené
- f. **Ostatní inventář:** 1 keramický přeslen, 1 *Fe* nůž s pozůstatky jídla

37. **Tri brata, sk. II., kurhan č. 25** (*Moškova 2009, 40*)

- a. **Zvířecí kosti:** ovčí zadní končetiny
- b. **Nádoby:** 1 keramická mísa vyrobená na hrnčířském kruhu, 1 keramický ručně lepený hrnec
- c. **Zbraň:** 1 meč ze *Fe*/chalcedonu, 1 *Fe* dýka, 1 *Fe* pouzdro
- d. **Ostatní inventář:** 1 *Fe* koňský postroj, 1 kamenný brousek

38. **Tri brata, sk. II., kurhan č. 26** (*Moškova 2009, 40*)

- a. **Zvířecí kosti:** ovčí kosti
- b. **Nádoby:** 1 keramický džbán a 1 keramická mísa vyrobené na hrnčířském kruhu, 1 keramický ručně lepený hrnec
- c. **Zbraň:** 1 *Fe* meč, 1 kostěný luk, *Fe* šípy
- d. **Ostatní inventář:** 1 *Bz* přezka

39. **Tri brata, sk. II., kurhan č. 30** (*Moškova 2009, 40*)

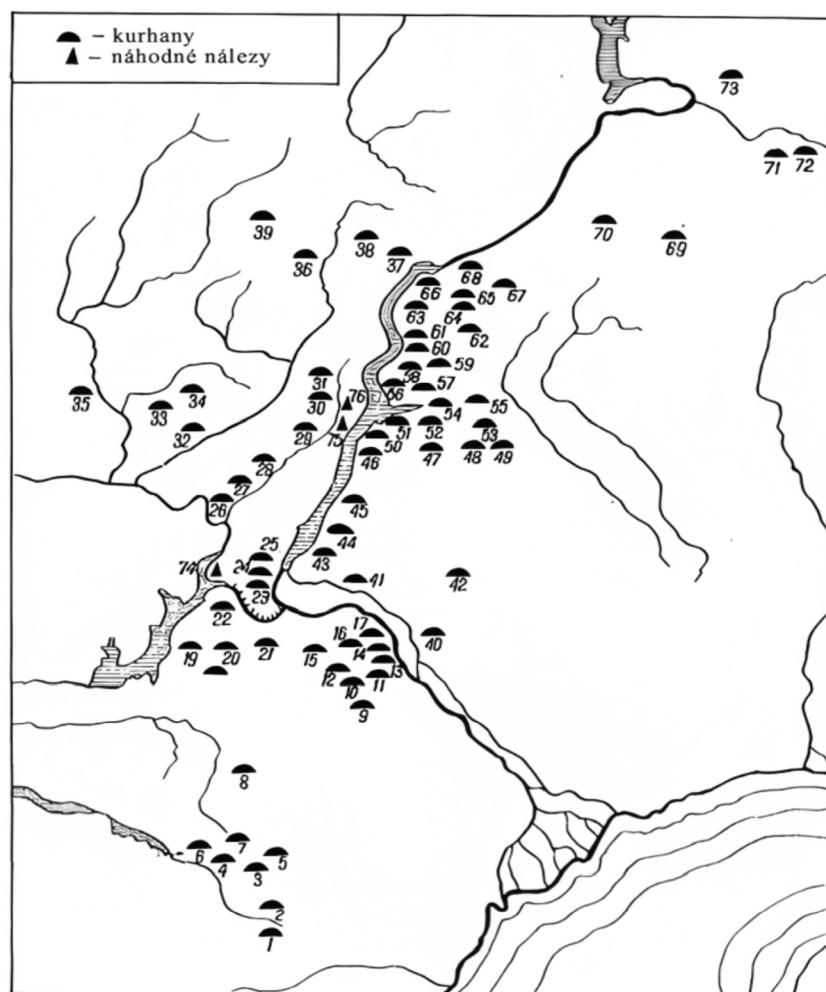
- a. **Zvířecí kosti:** ovčí zadní končetiny
- b. **Nádoby:** 1 keramický ručně lepený hrnec
- c. **Zbraň:** 1 *Fe* meč
- d. **Ostatní inventář:** 1 *Fe* nůž s pozůstatky jídla, 1 kamenný brousek

40. **Tri brata, sk. II., kurhan č. 31** (*Moškova 2009, 40*)

- a. **Rituální látky:** uhlíky
- b. **Rituální předměty:** semínka kozince
- c. **Zvířecí kosti:** ovčí zadní končetiny
- d. **Nádoby:** 1 keramický džbán vyrobený na hrnčířském kruhu, 1 keramická mísa vyrobená na hrnčířském kruhu, 1 keramický ručně lepený hrnec
- e. **Šperky:** 1 *Bz* spona
- f. **Ostatní inventář:** 1 nůž s pozůstatky jídla (*Fe*/kost)

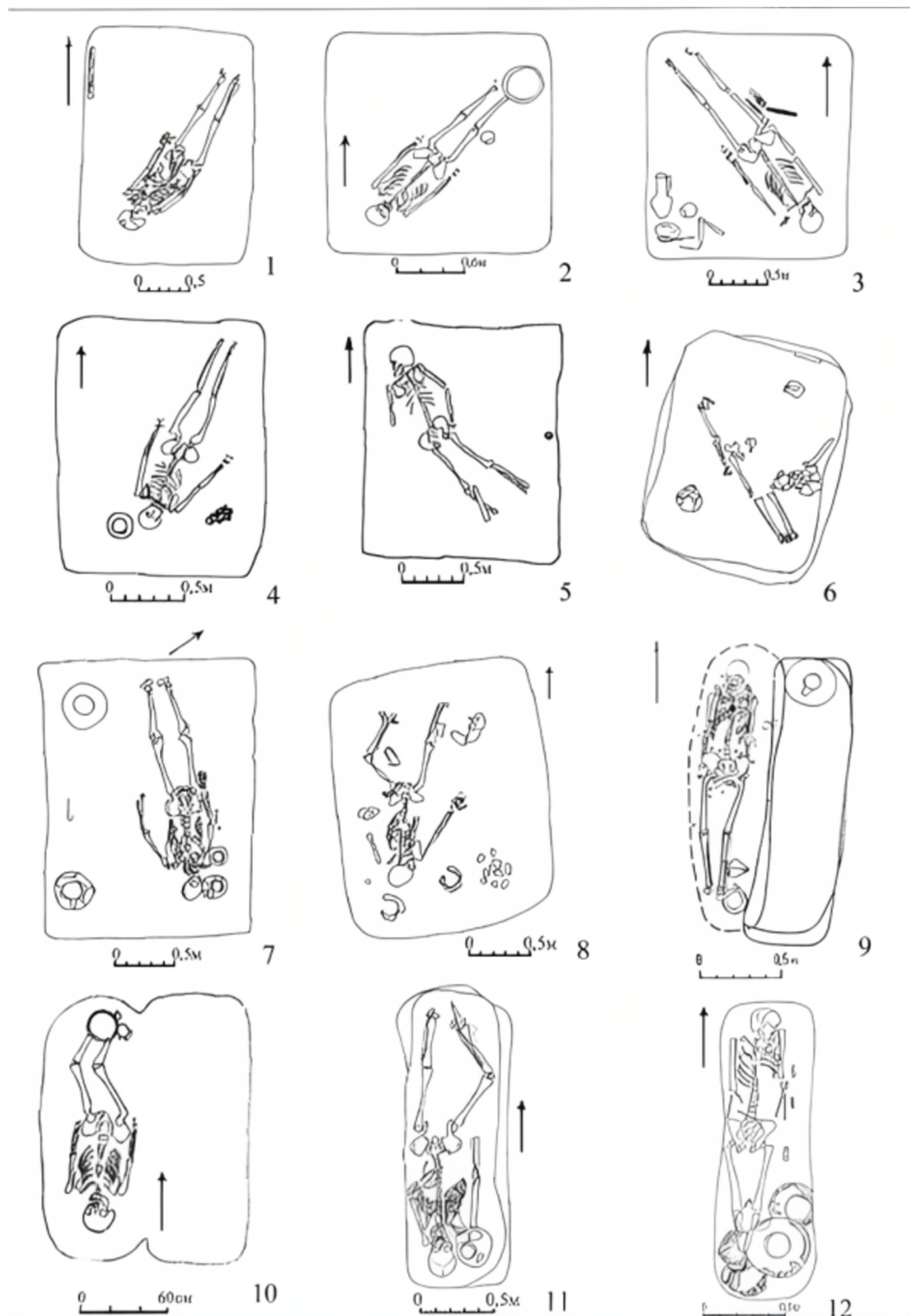
Obrazová příloha

Obr. 1. Památky pozdně sarmatské kultury v Dolním Povolží. 1 – Vostočnyj Manyč (pravý břeh); 2 – Vostočnyj Manyč (levý břeh); 3 – Archara; 4 – Cagan-El'sin; 5 – Tri brata; 6 – Bičkan-Buluk; 7 – Elista; 8 – Kegjuľ'ta; 9 – Kupcyn Tolga; 10 – Kapitanskij; 11 – Sazonkin bugor; 12 – Ordynskij bugor; 13 – Soľenoje zajmiše; 14 – Baranovka; 15 – Kuzin chutor; 16 – Krivaja Luka; 17 – Starica; 18 – Ternovskij; 19 – Aksenovskij; 20 – Žutovo; 21 – Abganěrovo; 22 – Žirmoklevskij; 23 – Novyj Rogačik; 24 – Krasnyj Pachar; 25 – Kotlubaň; 26 – Avilovskij; 27 – Jutajevka; 28 – Gusěvka; 29 – Lěbjažje; 30 – Norka; 31 – Kamenka; 32 – Sidory; 33 – Koroli; 34 – Novoanninsk; 35 – Něchaevskij; 36 – Atkarsk; 37 – Saratov; 38 – Ěřškova; 39 – Maševka; 40 – Baskunčak; 41 – Lěnsk; 42 – Sajchin; 43 – Věrně-Pogromnoje; 44 – Kalinovka; 45 – Věrnij Balyklej; 46 – Politoděľskoje; 47 – Šul'c (Krasnyj Okt'abr); 48 – Al't-Vejmar (Staraja Ivancovka); 49 – Gmelinskaja; 50 – Novaja Molčanovka; 51 – Běržnovka; 52 – Ěruslan; 53 – Char'kovka; 54 – Bělaja Kuba; 55 – Blumenfeld (Mirnoje); 59 – Vizenmiller (Lugovoje); 60 – Rovnoje; 61 – Skatovka; 62 – Usatovo; 63 – Zaumorjě; 64 – Krutojarovka; 65 – Susly; 66 – Pokrovsk (Engels); 67 – Tonkošurovka; 68 – Borodajěvka; 69 – Uspěnka; 70 – Maksjutovo; 71 – Andreevka; 72 – Vilovatoje; 73 – Berezňaky; 74 – Kalač; 75 – Kotovo; 76 – Novaja Norka (zdroj: *Skripkin* 1984, tab. 2).

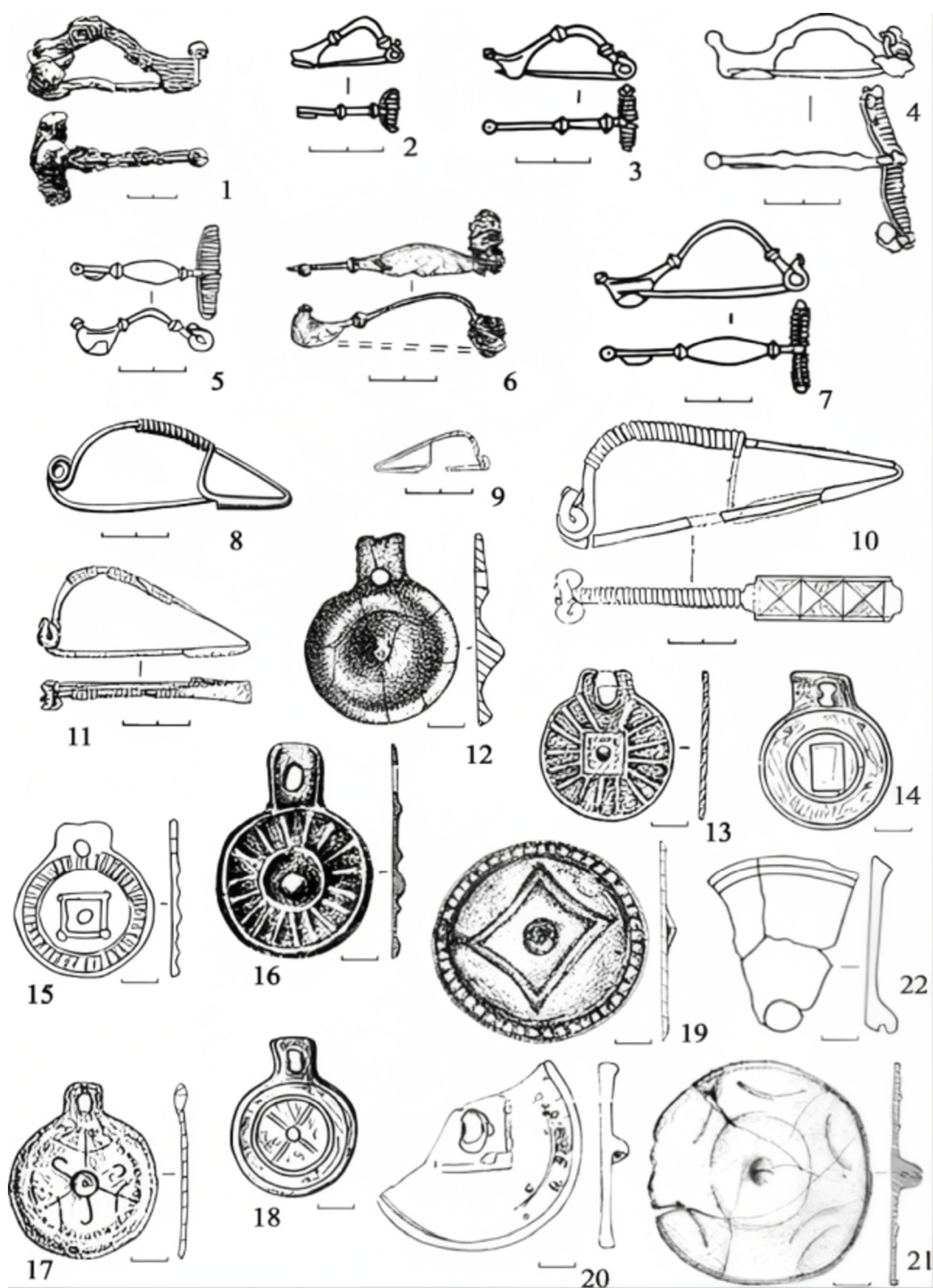

Obr. 2. Rostovská oblast, fyziko-geografická mapa (zdroj: *Kijaško* 2013, 5, obr. 2).

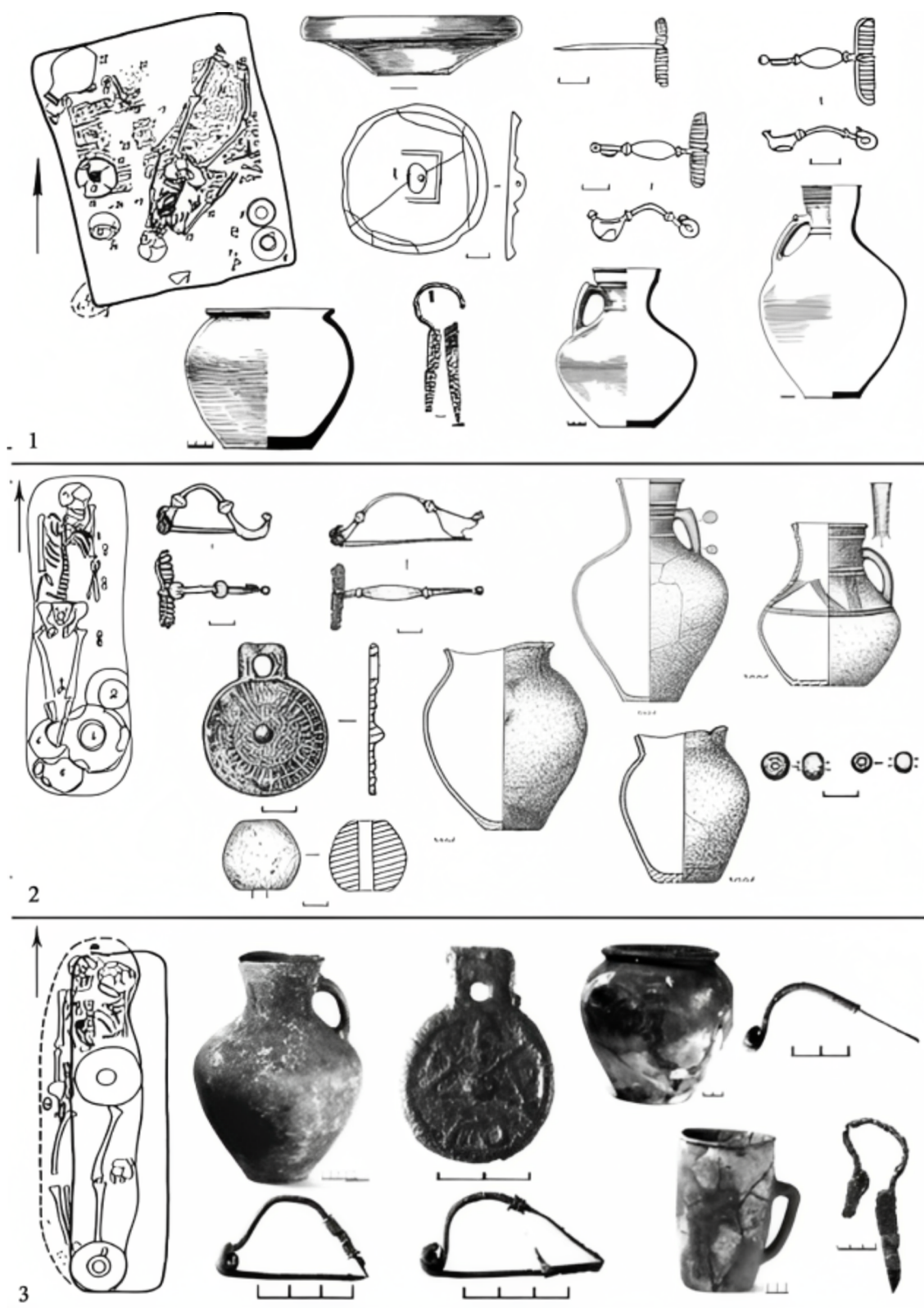

Obr. 3. Druhy mohyl: 1 – Džangar 9/1; 2 – Vostočnyj Manyč 53/1; 3 – Abganěrovo IV 3/1; 4 – Novyj Rogačik 9/1; 5 – Žutovo 2/1; 6 – Dorofeevskij 6/2; 7 – Těrnovskij 45/1; 8 – Krivaja Luka XVII 8/1; 9 – Novyj 103/1; 10 – Vostočnyj Manyč II 77/1; 11 – Aksaj I 1/1; 12 – Pěřegružnoje I 27/1 (zrdoj: *Krivošeev* 2011, 81, obr. 1).

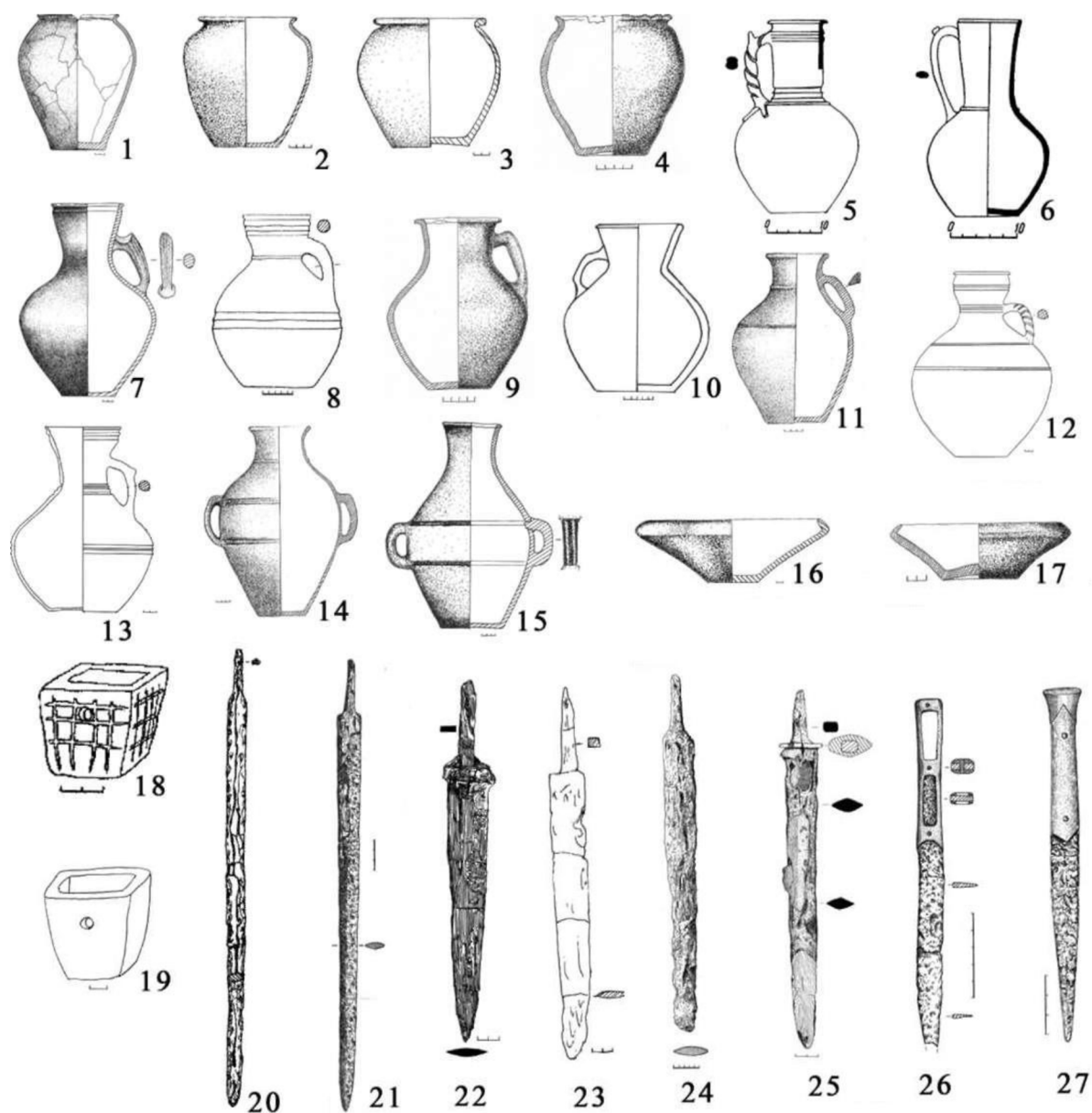

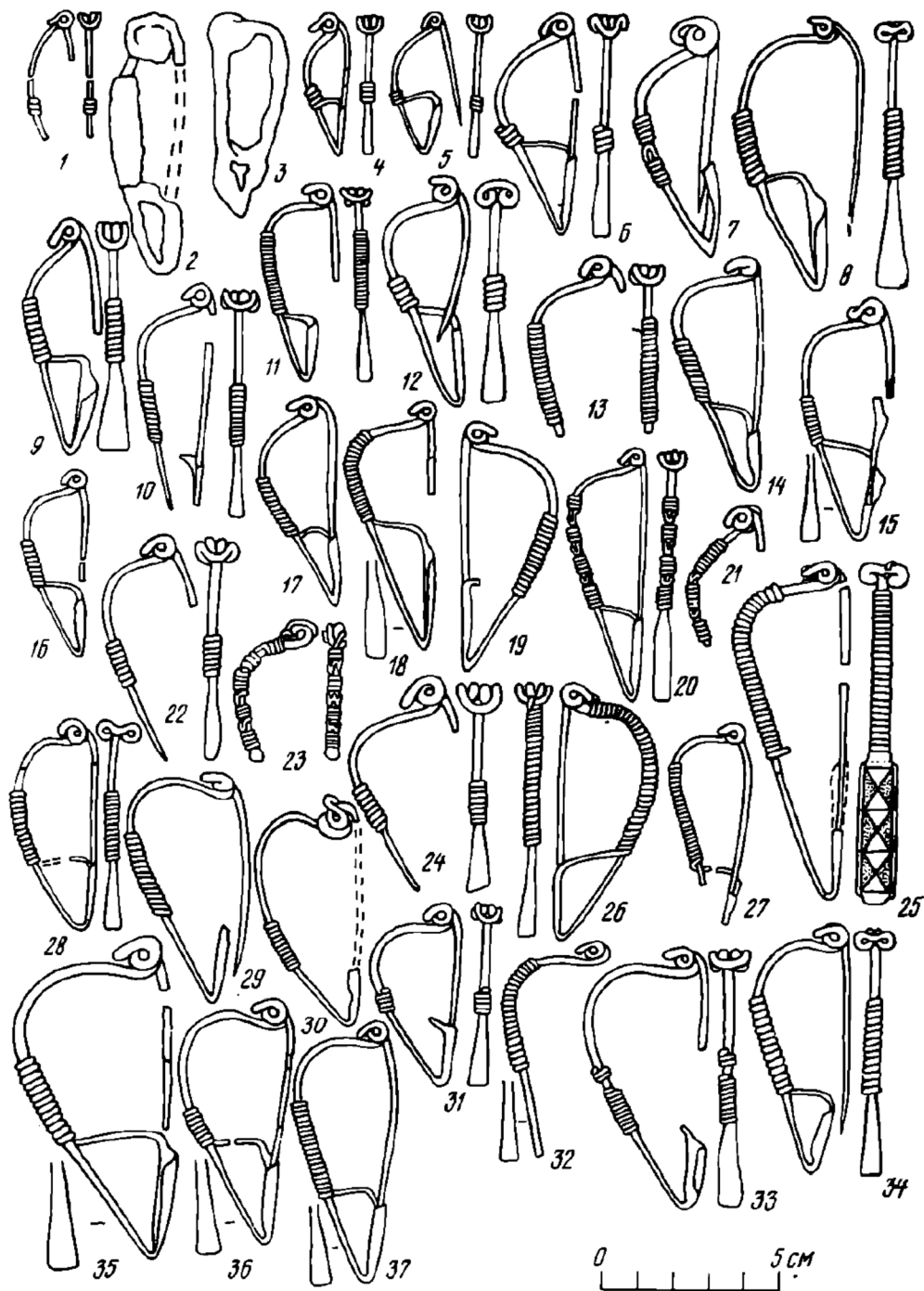
Obr. 4. Spony a zrcátka z pohřebišť druhé poloviny 2. a první poloviny 3. stol. n. l.: 1, 2 – Starica 11/1; 3 – Žutovo 2/1; 4 – Usatovo F16/1; 5 – Starica 55/1; 6 – Pěřežuznoje I 12/1; 7 – Žutovo 3/1; 8 – Berežnovka II 73/1; 9 – Char'kovka I 4/2; 10 – Usatovo F16/1; 11 – Abganěrovo IV 3/1; 12 – Plemchoz 8/1; 13 – Abganěrovo II 17/1; 14 – Běřežnovka II 49/1; 15 – Kuzin chutor 24/1; 16 – Maljaevka V 10/1; 17 – Zapadnye mogily 23/1; 18 – Běřežnovka II 60/1; 19 – Zapadnye mogily 24/1; 20 – Blumenfeld B 6/1; 21 – Věrbovskij I 5/1; 22 – Starica 20/1 (zrdoj: *Krivošeev* 2011, 82, obr. 2).

Obr. 5. 1 – Starica 55/1; 2 – Pěřegruznoje I 27/1; 3 – Sidory 11/1 (zrdoj: *Krivošev* 2011, 83, obr. 3).

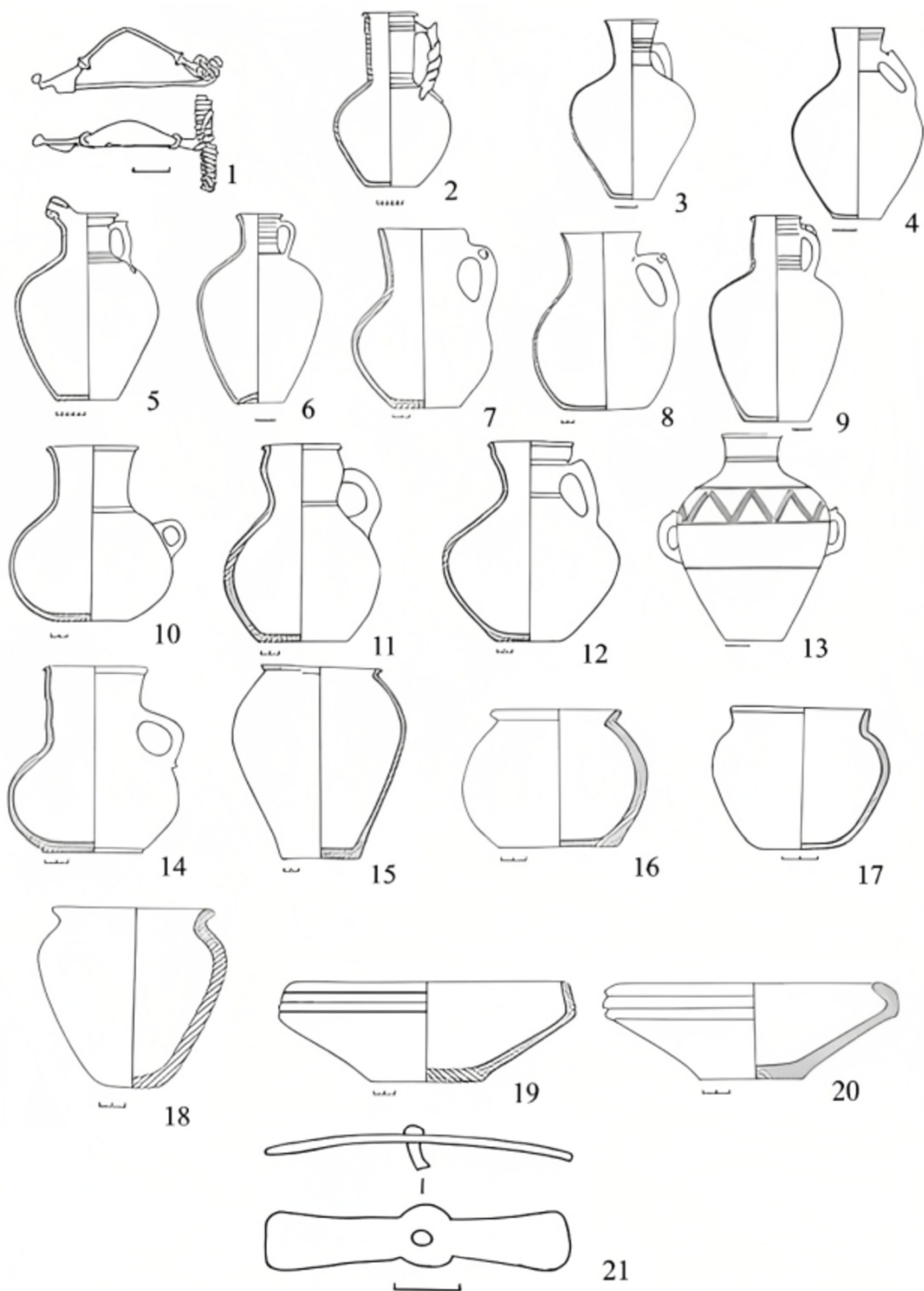
Obr. 6. Předměty charakteristické pro pozdně sarmatskou kulturu dolního Povolží od poloviny 2. stol. do druhé poloviny 3. stol. n. l.: 1 – Pěřeğruznoje I 15/1; 2 – Pěrvomajskij VII 55/1; 3 – Abganěrovo IV 4/1; 4 – Aksaj I 1/1; 5 – Žutovo 3/1; 6 – Abganěry 1/1; 7 – Pěřeğruznoje I 15/1; 8 – Abganěrovo II 3/1; 9 – Aksaj I 1/1; 10 – Kuzin chutor 26/1; 11 – Věrbovskij I 5/1; 12 – Starica 69/1; 13 – Starica 62/2; 14 – Pěrvomajskij VII 55/1; 15 – Kolobovka III 1/1; 16 – Avilovskij II 13/1; 17 – Aksaj I 1/1; 18 – Suslovskij 3/1; 19 – Starica 61/1; 20 – Leb’ ažje 7/1; 21 – Krivaja Luka VI 2/1; 22 – Starica 26/2; 23 – Ok’abr’skij III 1/1; 24 – Kalinovskij 16/1; 25 – Kovylnov III 5/1; 26 – Aksaj II 27/1; 27 – Běrežnovka II 73/1 (zrdoj: *Krivošeev* 2011, 84, obr. 4).

Obr. 7. Nejrozšířenější druhy spon pozdně sarmatské kultury ve Volho-Donském meziříčí.

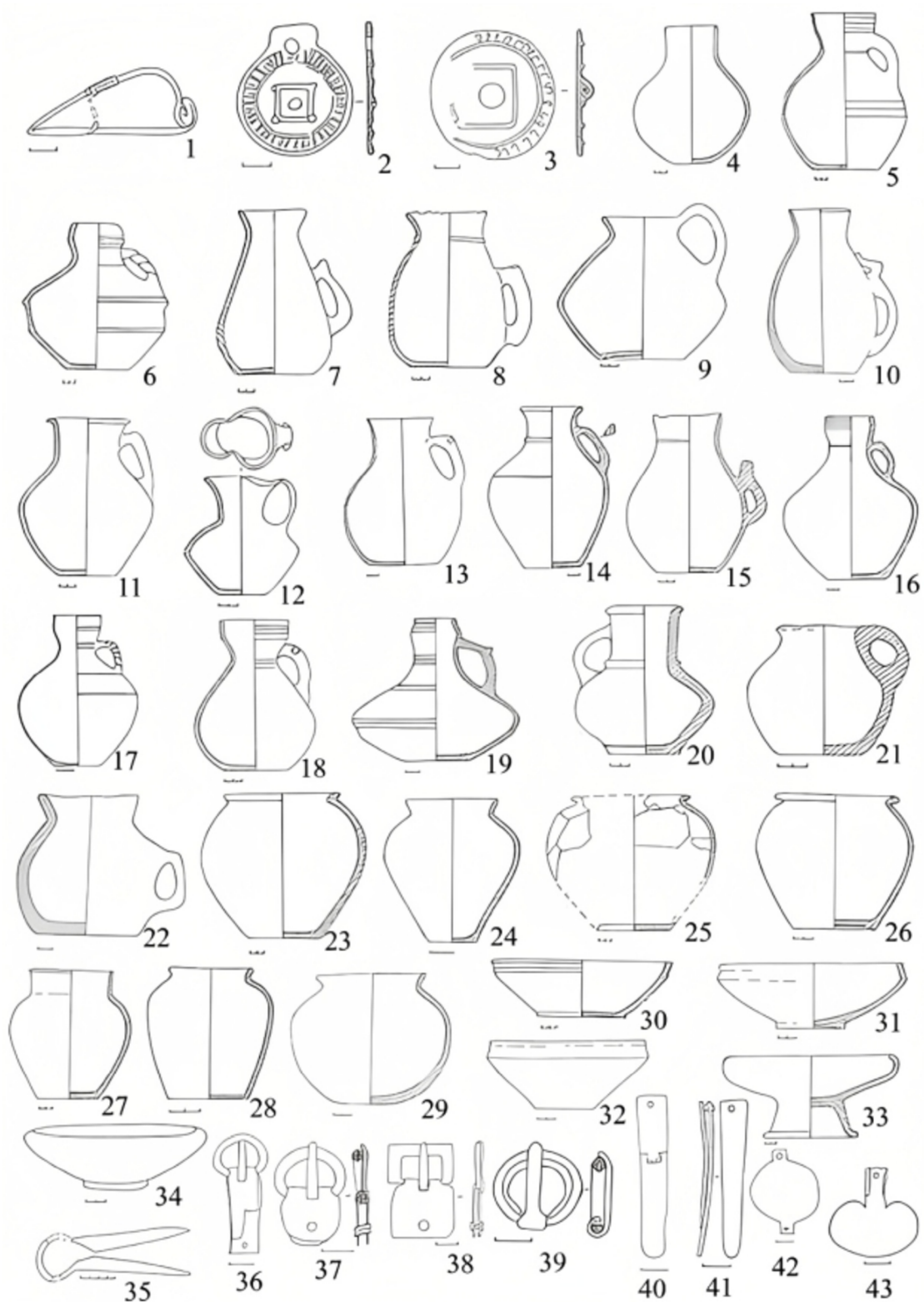
- 1–2: 1. série, 1. varianta
- 4–5: 1. série, 2. varianta
- 6: 1. série, 3. varianta
- 7–27: 1. série, 4. varianta
- 28–37: 1. série, 5. varianta

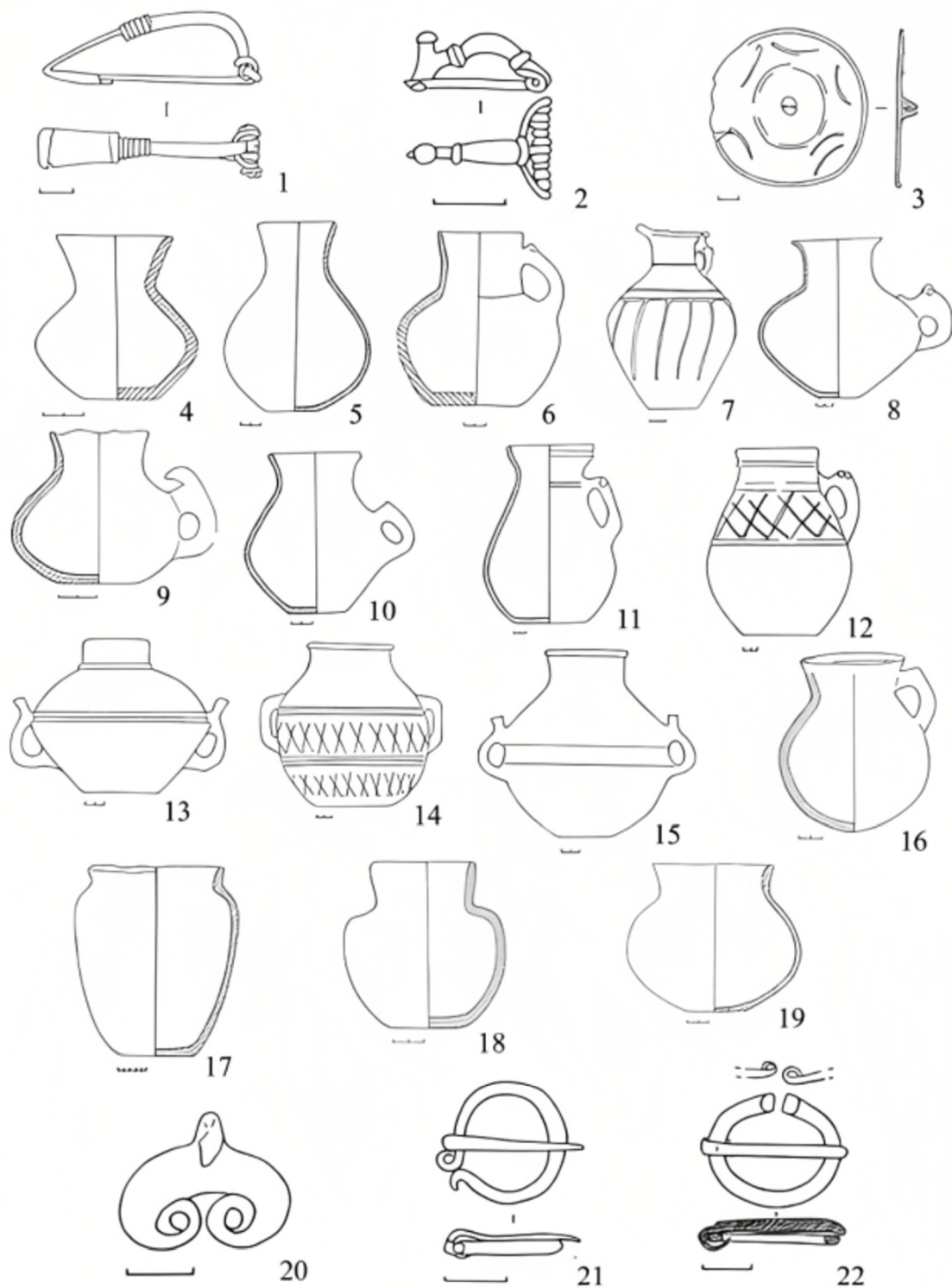

Obr. 8. Předměty, které se nejčastěji nacházely v hrobech datovaných druhou polovinou 2. stol. n. l. (zdroj: Krivošev 2005, 307, obr. 57)

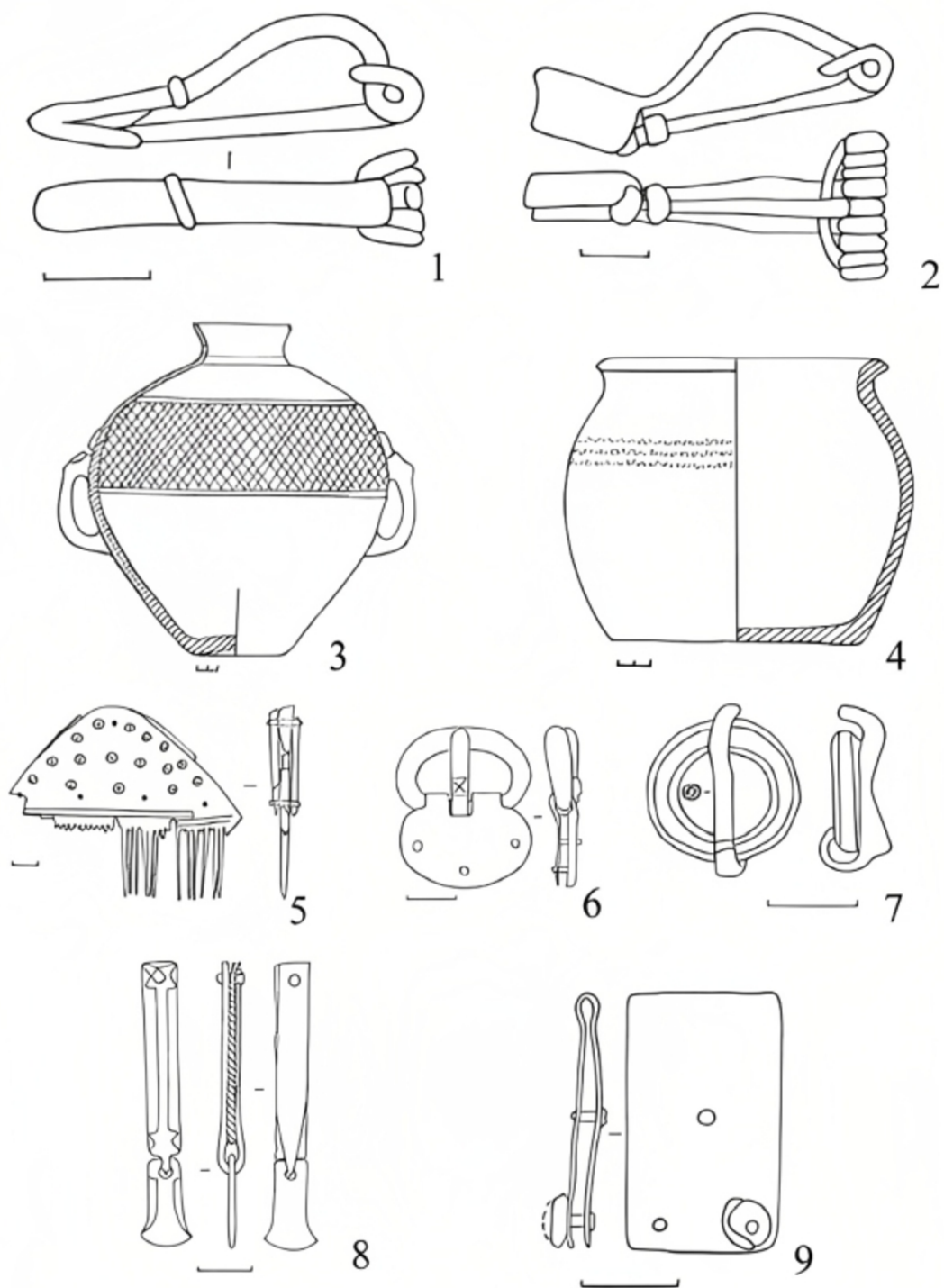

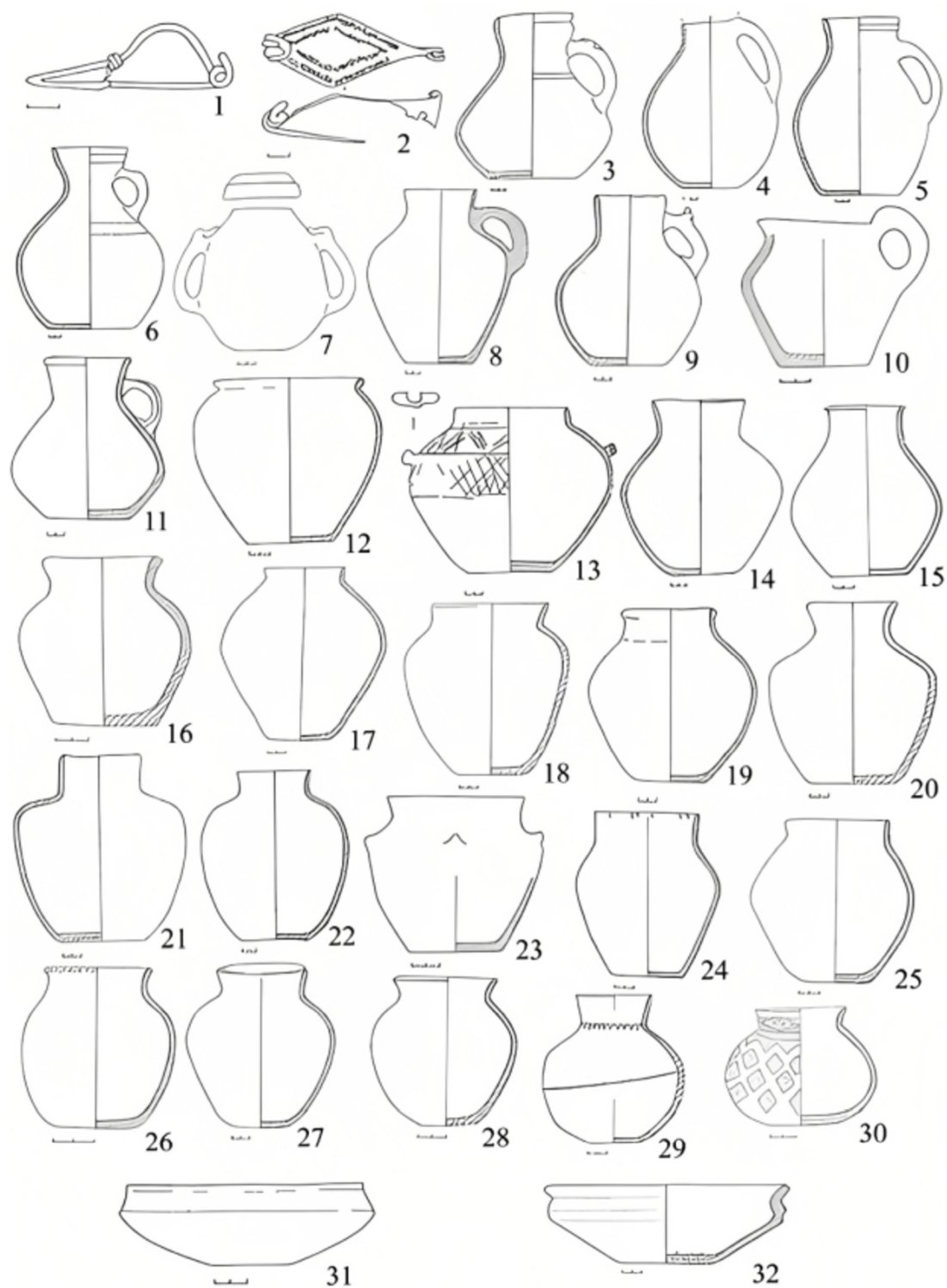
Obr. 9. Předměty, které se nejčastěji nacházely v hrobech datovaných koncem 2. stol. a počátkem 3. stol. n. l. (zdroj: *Krivošev* 2005, 308, *obr.* 59)

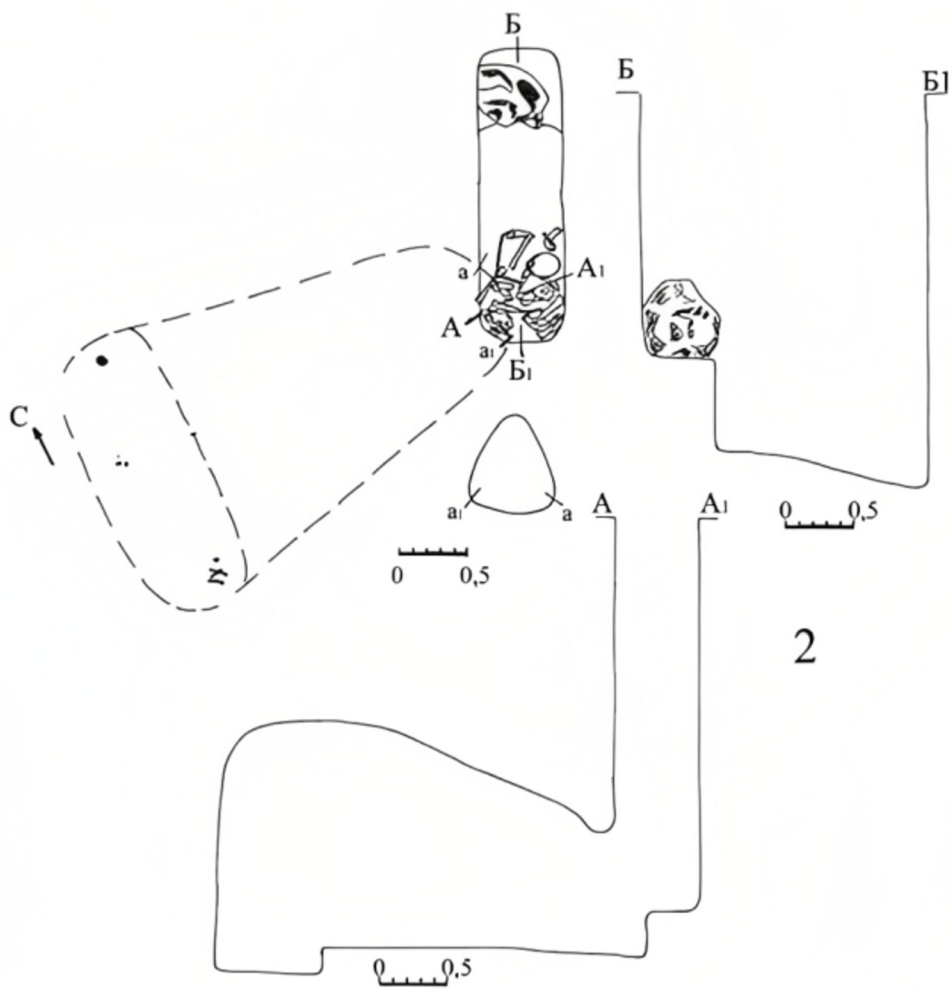
Obr. 10. Předměty, které se nejčastěji nacházely v hrobech datovaných druhou polovinou 3. stol. n. l. (zdroj: Krivošeev 2005, 309, obr. 60)

Obr. 11. Předměty, které se nejčastěji nacházely v hrobech datovaných koncem 3. stol. a počátkem 4. stol. n. l. (zdroj: Krivošeev 2005, 310, obr. 61)

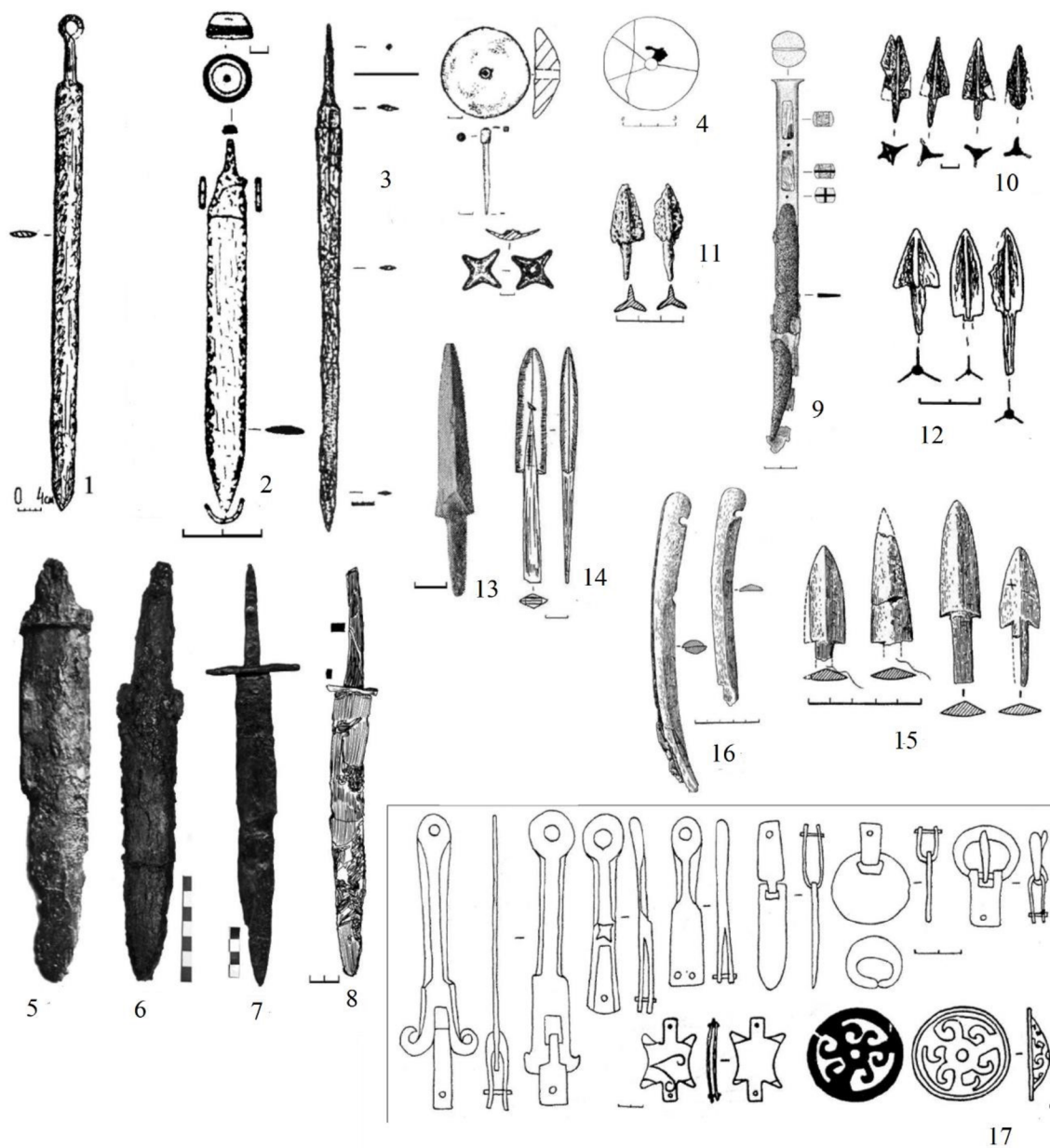

Obr. 12. Předměty, které se nejčastěji nacházely v hrobech datovaných druhou polovinou 3. stol. a 4. stol. n. l. (zdroj: Krivošev 2005, 311, obr. 62)

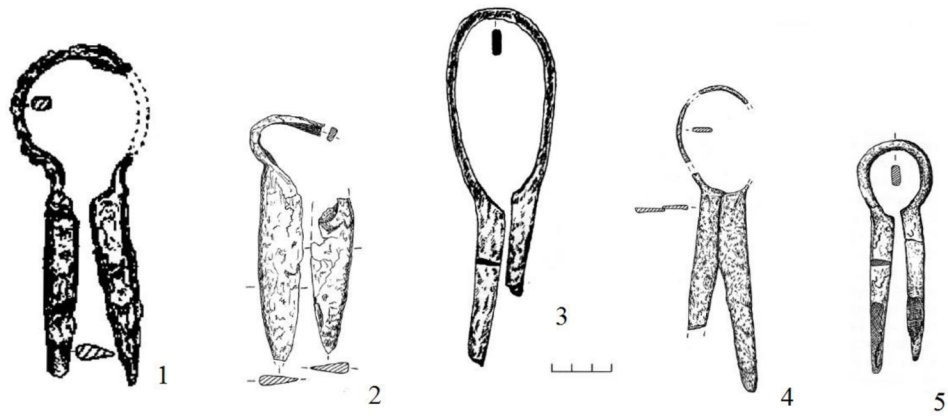

Obr. 13. Katakombní mohyla z Abganěrovo II, 33/1 (zdroj: Krivošeev 2005, 318, obr. 69, 2).

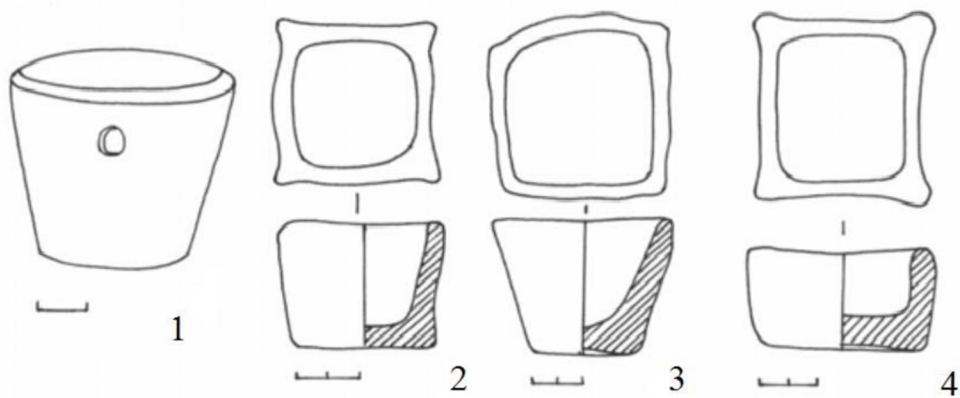

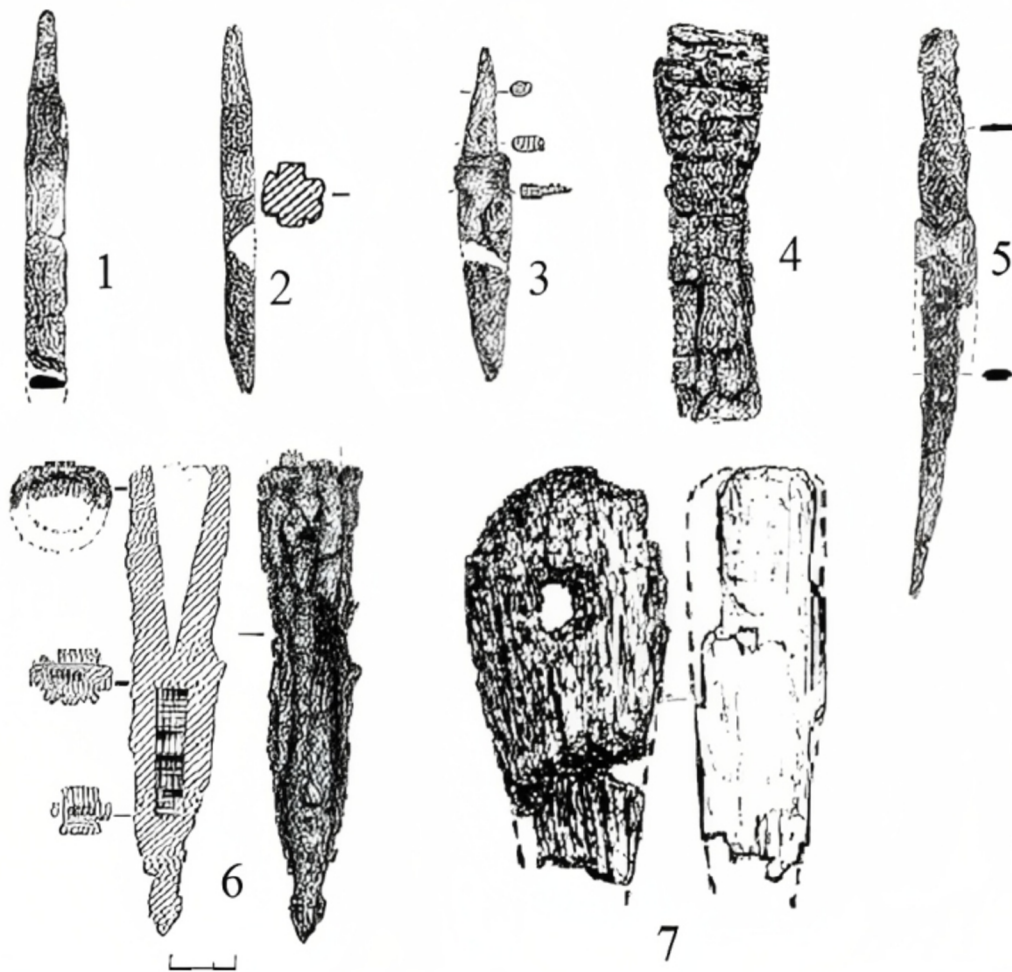
Obr. 14. 1 – Avilovskij II 14/1; 2 – Boššaja Dmitrievka 24/1; 3 – Soľanka 1 3/2; 4 – Tri brata II 25/1; 5 – Źutovo 38/1; 6 – Sidory 22/1; 7 – Aksaj II 27/1; 8 – Starica 63/1; 9 – Kovyľnov III 5/1; 10 – Lěbjažje 7/1; 11 – Kalinovskij 38/1; 12 – Baranovka I 23/1; 13 – Uspěnka I 2/1; 14 – Kolobovka III 1/1; 15 – Kalinovskij 7; 16 – Kalinovskij 11/2; 17 – Kotlubaň 2/1 (zrdoj: *Krivošeev* 2007, 66, obr. 1).

Obr. 15. 1 – Baranovka 1/1; 2 – Aksaj V 4/1; 3 – Vysočino V 18/1; 4 – Aksaj II 7/1; 5 – Valovj 4/2 (zrdoj: Krivošeev 2016, 123, obr. 1).

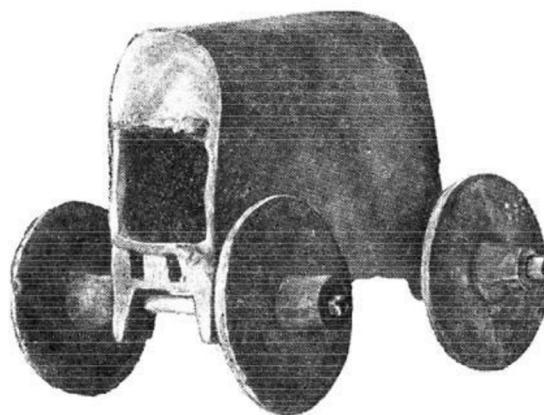

Obr. 16. 1 – Žutovo 38/1; 2 – Romaškin I 1/2; 3 – Kirovskij III 1/1; 4 – Centraľnyj VI 9/1 (zdroj: Krivošeev 2005, 290, obr. 41).

Obr. 17. Zbraně nalezené v pozdně sarmatských mohylách z meziříčí Volhy a Donu (zdroj: Mamontov 2018, 156, obr. 1).

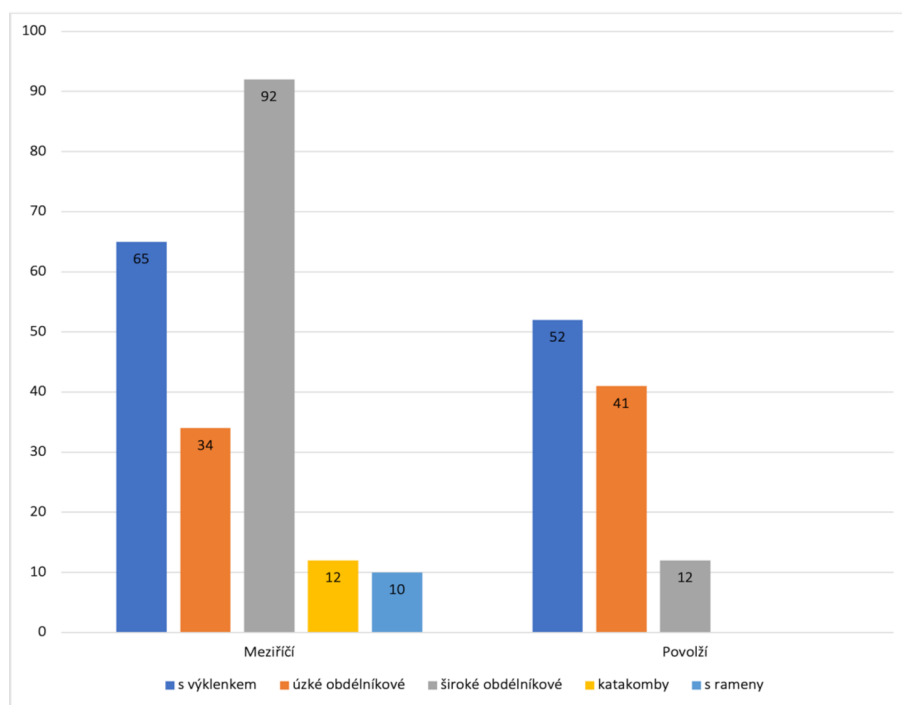

Obr. 18. Model nomádské kubitky starší doby bronzové (zdroj: *Skripkin* 2018, 8, obr. 1).

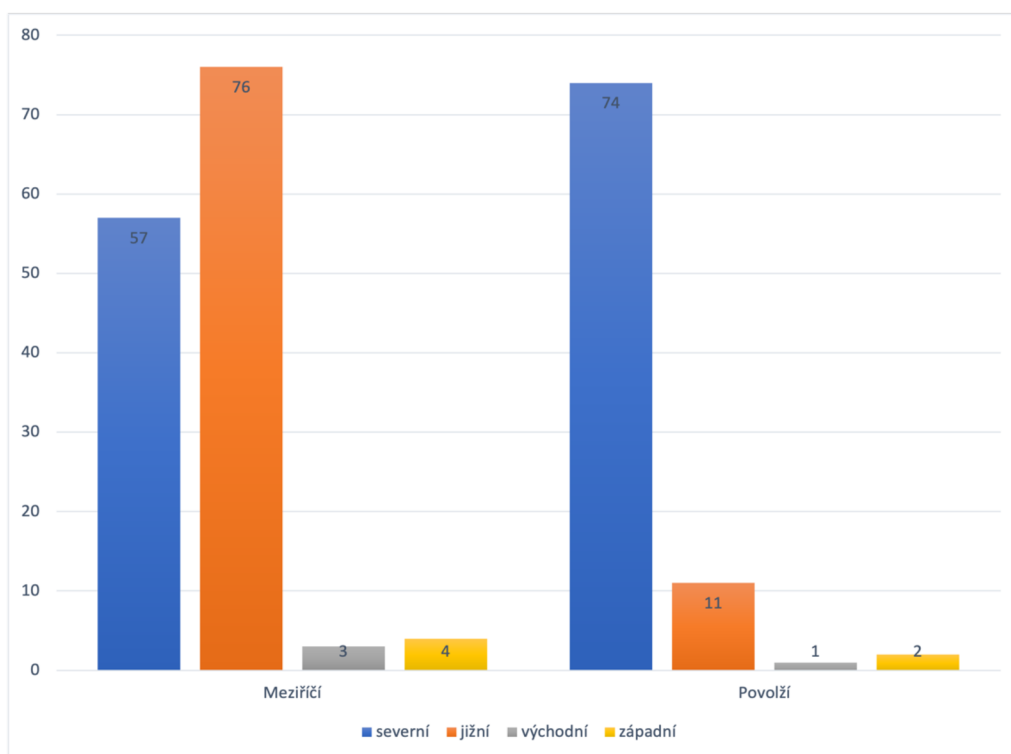

Obr. 19. Jurta kočovníků-dobytkářů (zdroj: *Skripkin* 2018, 8, obr. 2).

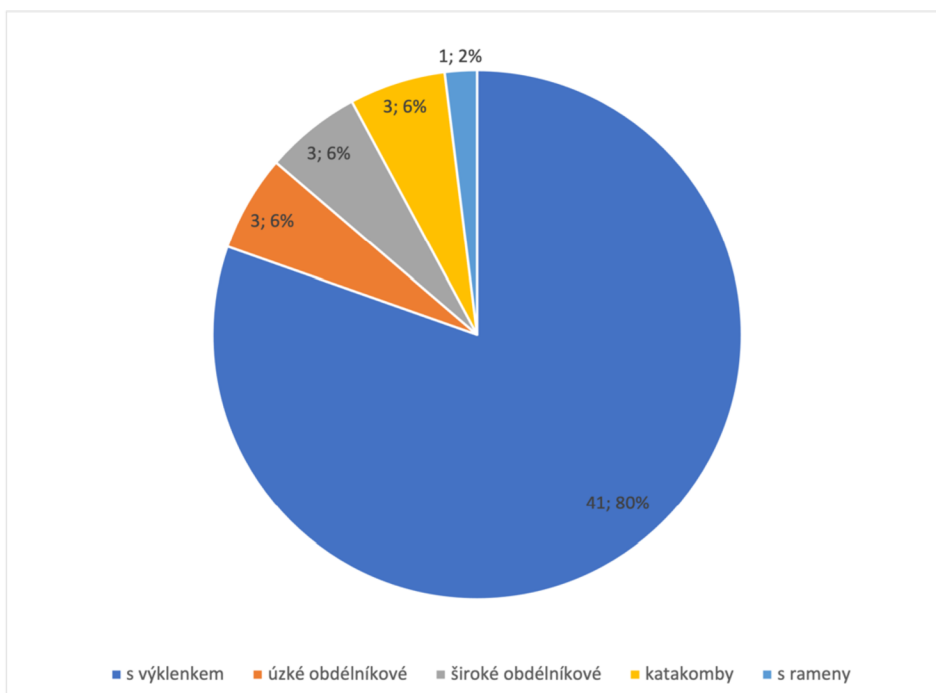
Tabulky

Tab. 1. Typy pozdně sarmatských mohyl dolního Povolží a Volho-Donského meziříčí ve druhé polovině 2. a první polovině 3. stol. n. l. (zdroj: *Krivošeev* 2011, 85, *tab. 1*).

Tab. 2. Poměr orientaci mohyl ve druhé polovině 2. až první polovině 3. stol. n. l. v Povolží a Volho-Donském meziříčí (zdroj: *Krivošeev* 2011, 85, *tab. 2*).

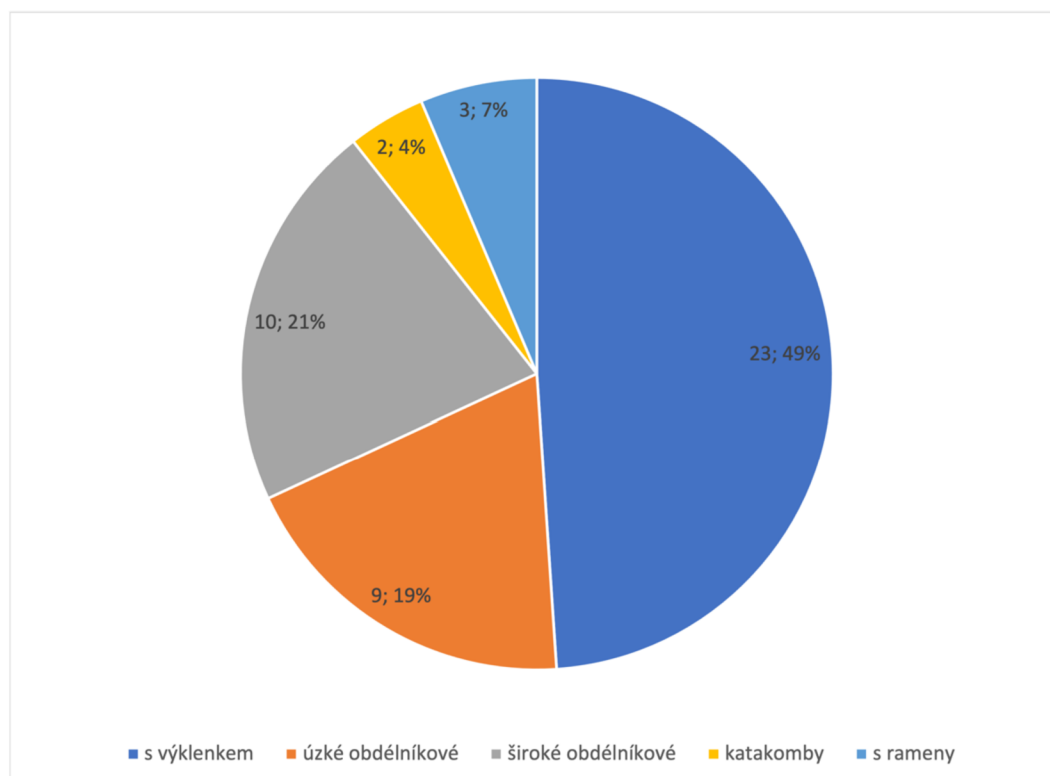
Tab. 3. Počet nalezených mečů v různých typech mohyl pozdně sarmatského období (zdroj: *Krivošeev 2007, 67, tab. 1*).

Typy mohylových jám		Regiony												Celkem				
		I. region				II. region				III. region					IV. region			
		1. pol. 2. st.	2. pol. 2.-1. pol. 3. st.	2. pol. 3.-4. st.	2.-4. st.	1. pol. 2. st.	2. pol. 2.-1. pol. 3. st.	2. pol. 3.-4. st.	2.-4. st.	1. pol. 2. st.	2. pol. 2.-1. pol. 3. st.	2. pol. 3.-4. st.	2.-4. st.		1. pol. 2. st.	2. pol. 2.-1. pol. 3. st.	2. pol. 3.-4. st.	2.-4. st.
Výklenky		1	30	79 (2)	48 (4)		12	19	9	1	16 (2)	16	11		13 (1)	11 (1)	27	293
Úzké obdélníkové			5	14 (1)	22 (2)		8	4 (1)	12 (3)	1	4 (2)			1	9 (2)		5 (3)	85
Široké obdélníkové	Podél osy		15 (3)				2				1				1			19
	Diagonální	1	10			2	13				3				2			31
	Nezjištěno		11				23 (1)			1	1				5			41
Jámy s rameny			2				6			1	6 (1)				1			16
Katakomby	1. typ			2				2					61 (2)			1		66
	2. a 3. typy			1				1					1					3
	4. typ, 1. varianta						1			1								2
	4. typ, 2. varianta		1				4			1					1			7
	4. typ, 3. varianta				2													2
Nezjištěno			1	5	6 (4)		1	1	3 (2)	1			3 (3)					21
Celkem		2	75	103	76	2	70	27	24	7	31	77	15	1	32	12	32	586

Tab. 4. Roztřídění typů mohyl v různých regionech meziříčí (zdroj: *Krivošeev 2005, tab. 3*).

typy zbraní	m e č e	d ý k y	š í p y	l u k y	t o u l c e	k o p í
m e č e		10	7	3	1	2
d ý k y	10		6	2	3	
š í p y	7	6		3	3	1
l u k y	3	2	3		2	
t o u l c e	1	3	3			
k o p í	2		1			

Tab. 5. Zobrazení toho, jak často se navzájem nalézají různé typy zbraní (zrdoj: *Krivošeev 2007, 67, tab. 2*).

Tab. 6. Počet nalezených dýk v různých typech mohyl pozdně sarmatského období (zrdoj: *Krivošeev 2007, 68, tab. 3*).

Pozdní Sarmaté									
Zaregistrované zraněné jedince	Celkový počet			Muži			Ženy		
	<i>S</i>	<i>n</i>	%	<i>S</i>	<i>n</i>	%	<i>S</i>	<i>n</i>	%
	163	62	38	121	56	46.3	42	6	14.3
Jedince se zraněním v oblasti lebky	156	22	14.1	116	22	18.9	40	0	0
Jedince se zraněním v oblasti tváře	156	38	24.4	116	32	27.6	40	6	15
Jedince s ostatními zranění	80	14	17.5	59	14	23.7	21	0	0

Tab. 7: Frekvence vyskytování úrazů u populaci pozdně sarmatského období (*S* – celkový počet objevených úrazů, *n* – úrazy násilného charakteru, % – procentní poměr) (zdroj: *Kri-vošeev – Pererva 2017, 20, tab. 1*).